

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra obecné antropologie

Bc. Anna Chejnová

Reprezentace jiného v cestopisech Zikmunda a Hanzelky

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Lucie Storchová Ph.D.

Praha 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři. Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze, dne: 31.7. 2020

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé práce, doktorce Lucii Storchové, za všechny konzultace, neocenitelné rady, ale hlavně ochotu, pomoc a obrovskou trpělivost, bez nichž by tato práce nikdy nevznikla.

Obsah

1. Úvod	8
2. Poválečná situace v ČSR a její vliv na cestování	9
3. Hanzelka a Zikmund, příběh cestovatelů	13
4. Koncept „jiného/druhého“	18
5. Koncept „jiného/druhého“ v české historiografii	21
6. Metodologie a pojem reprezentace	25
7. Výzkumné otázky	27
a. Prameny	28
b. Struktura práce	30
8. Sebeprezentace	31
a. Spisovatelé a redaktoři	32
b. Dobrodruzi a hrdinové	35
c. Obchodníci a diplomati	41
d. Osvětové působení H+Z	42
e. Mechanici a Tatra	44
f. H+Z a jejich vzrůstající popularita	46
9. „Dolary nahradily to, co chybělo: Hrdost a sportovní čest“	51
10. Kritika kolonialismu	58
a. Špatné životní podmínky	60
b. Nárok na půdu	65
c. Stěhování obyvatelstva	67
d. Násilné potlačování protestů	69
e. Pocit nadřazenosti	70
11. Civilizační kritika	75
a. Bohatství vs. chudoba	75
b. Negramotnost	81
c. Dětská práce	85
d. Rasa	86
e. Náboženství	88
f. Ženy	93
g. Nastávající úsvit?	97

12. Cesty do neznáma	100
a. Černá Afrika a její obyvatelé	100
b. Kriožo a Indiánské obyvatelstvo	103
c. Orient	107
d. Arabové	109
13. Závěr	111
Seznam pramenů a použité literatury	114

Abstrakt (český jazyk)

Má diplomová práce se zabývá reprezentacemi jinakosti v cestopisech Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda. I když jde o velmi slavnou dvojici československých cestovatelů, takováto analýza jejich cestopisů ještě nebyla provedena. Svůj výzkum proto zaměřím právě na reprezentace jinakosti v cestopisech, které Hanzelka se Zikmundem na svých cestách psali. V úvodní kratší části práce nastiňuji dobový kontext cestování a politického uspořádání v Československu, ze kterého Hanzelka se Zikmundem odjížděli. Představuji zde také metodologii a nejnovější výzkum cestopisných reprezentací jak v české, tak zahraniční historiografii. V dalších kapitolách se věnuji několika tématům, jež jsem si předestřela ve výzkumných otázkách na počátku práce: Jak prezentují autoři jinakost ve vztahu „my“ a „oni“ a jak reprezentují sami sebe ve svých textech a se svým automobilem. Při analýze vycházím z prvních vydání cestopisů Zikmunda a Hanzelky, a to z let 1952–1969. Cestopisy interpretuji jako textový prostor, ve kterém se prostřednictvím sdíleného jazyka utvářejí nejen představy o těch „druhých“ (Afričanech, Indiánech, Arabech či Orientu obecně), ale také kritika kapitalismu a kolonialismu a s ní spojené představy o společenském pokroku, socialistickém zřízení a socialistickém člověku.

Klíčová slova: reprezentace, jinakost, český cestopis, Hanzelka, Zikmund

Abstrakt (angličtina)

My thesis deals with the representations of otherness in the travelogues of Jiří Hanzelka and Miroslav Zikmund. Despite the two men being a couple of very well-known travellers, such an analysis of their travelogues has not yet been done. Consequently, my research concentrates precisely on the representations of differences in the travelogues written by Hanzelka and Zikmund on their travels. In the shorter introductory part of the thesis, I outline the context of Hanzelka and Zikmund's time period in Czechoslovakia when it comes to travelling and politics. Here, I also introduce the methodology and the newest research of travelogue representations both in Czech and foreign historiography. In subsequent chapters I pay attention to several topics laid down by my initial research questions: How do the authors present differences in relation to 'us' and 'them' and how do they represent themselves in their texts and with their car. I base my analysis on the first editions of Hanzelka and Zikmund's travelogues, specifically editions from the years 1952-1969. I treat the travelogues as texts, which through the medium of a shared language create not only images of the 'others' (Africans, Indians, Arabs or the Orient in general), but also present the criticism of capitalism and colonialism as well as the ideas of societal progress, socialistic establishment and socialist people.

Keywords: representation, thesis, Hanzelka and Zikmund, travelogues

1. Úvod

Psal se 22. duben roku 1947, když z Prahy odstartovala Tatra T 87, tzv. „ministerská osmička“. Mířila tehdy i se svou dvoučlennou posádkou k francouzským břehům Středozemního moře, odkud se měla přeplavit na severní pobřeží Afriky. To byl počátek několikaleté cesty, kterou naplánovali a poté i zrealizovali dva do té doby neznámí českoslovenští inženýři.

I když se jedna plánovaná výprava později vlivem okolností musela rozdělit na dvě menší cesty s několikaletou prodlevou, jednalo se v tehdejších československých poměrech o podivuhodný výkon. Právě díky tomu jsou Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund považováni za jedny z nejslavnějších českých cestovatelů, a zároveň i za průkopníky moderního českého cestopisu. Tato dvojice společně se svým vozem navštívila a postupně procestovala všechny obydlené kontinenty. O svých cestách informovala prostřednictvím reportáží a později i cestopisných publikací. Navíc natočili několik filmů, jejich knihy vycházely v několika jazycích, a to nejen v Československu, a jejich odkaz přežil dokonce až dodnes, i když se toho ze slavné dvojice dožil pouze Miroslav Zikmund.

Vzhledem k tomu, že obě cesty byly z pečlivě dokumentovány, nejdříve prostřednictvím zmíněných reportáží a později i cestopisných knih, nabízí nám jejich dílo celkem široké pole pro bádání nad dobovou reprezentací „jiného“. Jak přesně byl reprezentován z velké míry neznámý a exotický svět za hranicemi Československa ve vztahu „my“ a „oni“? Způsob, jakým cestovatelé hovořili o neznámých věcech, které v zahraničí viděli, nám toho může hodně prozradit také o tom, jak vnímali svět, ze kterého pocházeli, v němž vyrostli a který ovlivňoval jejich úhel pohledu. Ve své diplomové práci bych se tedy ráda zabývala analýzou těchto reprezentací, a to právě v cestopisech Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda.

I přesto, že se jedná o velmi slavnou cestovatelkou dvojici, nepodařilo se mi nalézt jinou odbornou práci, která by se zakládala na takové analýze. Práce na podobné téma jsou buď čistě teoretické anebo se zabývají analýzou mediálního obrazu.¹ Svůj výzkum proto zaměřím právě na reprezentace jinakosti v cestopisech, které Hanzelka se Zikmundem na svých cestách psali.

¹ Viz. BRADOVÁ, Lucie. Mediální obraz druhé cestovatelské výpravy M. Zikmunda a J. Hanzelky v Mladé frontě (1959-1964) [online]. Brno, 2017 [cit. 2018-06-07]. Dostupné z: <<https://is.muni.cz/th/p3avs/>>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Pavel Večeřa.

V úvodní kratší části práce nastíním dobový kontext a události v Československu, ze kterého Hanzelka se Zikmundem odjížděli, a dál se poté budu věnovat několika kapitolám analyzujícím přímo první vydání jejich cestopisů z let 1952 - 1969.

2. Poválečná situace v ČSR a její vliv na cestování

Cílem následující kapitoly je stručně předestřít historický kontext, s nímž Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund svou zemi opouštěli a poté se také vraceli. Jedná se především o situaci mezi lety 1945 až 1964, kdy zrealizovali obě své cesty. Politická situace v daných letech totiž ovlivňovala jak možnost cestovat (především kam cestovat), tak i publikační činnost, která byla pro Hanzelku a Zikmunda během jejich cest klíčová. Ze svých cest posílali domů psané reportáže a fotografie, a později, během druhé cesty, i filmový materiál.

Po skončení 2. světové války (od roku 1945) byla v Československu pozornost především upřena směrem k upevnění československo-sovětských vztahů a rozvíjení vztahů se západními velmocemi, hlavně Velkou Británií a Francií. Snahy o upevnění mezinárodní spolupráce a zajištění kolektivní bezpečnosti byly základem pro Organizaci spojených národů. Celková situace také byla značně komplikována postupně chladnoucími vztahy mezi Východem a Západem, kterou Dejmek nazval „postupným spouštěním „železné opony“ mezi oběma bloky, západním a sovětským, které se v Evropě začaly rýsovat“.²

Zásadní problém, který v Československu přetrvával a potřeboval být co nejefektivněji a nejrychleji vyřešen, byla potřeba vyrovnat se s důsledky války. Šlo především o zapojení se do řešení mírových smluv s poraženými státy, které probíhalo po celé Evropě, a také o vyřešení otázky reparací – jak majetku, tak i zabraného území. Šlo hlavně o územní požadavky ČSR vůči Německu, respektive i Polsku. „Teritoriální změny ve vztahu k poraženým státům však narážely nejen na rezervovaný postoj velmocí, ale v důsledku zásadního rozšíření polského teritoria směrem na západ na úkor německých východních oblastí, odsouhlaseného ze strany velmocí rámcově již v r. 1943, také na postoj Polska“.³ Československo trvalo na podobě hranic z doby před Mnichovskou dohodou, zatímco Polsko upřednostňovalo jejich podobu po roce 1939. Sovětský svaz tehdy verbálně podpořil nárok Československa. „Za této situace záleželo

² DEJMEK, Jindřich. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018., s. 387-388

³ Tamtéž, s. 388

primárně na tom, komu Rudá armáda předá správu nad osvobozeným územím zejména na Těšínsku, kde se rozhořoval konflikt mezi místním českým a polským obyvatelstvem.⁴ Spor o hranice byl nakonec vyřešen tak, že Československu zůstala jeho původní hranice (tedy z doby před Mnichovskou dohodou), narušené vztahy se ovšem začaly vylepšovat až po zásahu Sovětského svazu, který podnítil jednání o spojenecké smlouvě mezi Prahou a Varšavou. Přátelštější vztahy Československo navázalo s Jugoslávií, kde nedošlo ke střetu zájmů, jako tomu bylo s Polskem.⁵ V případě Maďarska požadovalo Československo reparaci území zabraného Maďarskem na Slovensku. Roku 1947 byla s Maďarskem podepsána mírová smlouva a bylo odsouhlaseno zrušení záboru jižního Slovenska Maďarskem.⁶

Československo se angažovalo i v procesu trestání válečných zločinců.⁷ Jedním z příkladů je proces s bývalým státním protektorátním ministrem K. H. Frankem, jehož se osobně zúčastnil i Miroslav Zikmund jako začínající novinář. V rozhovorech popisuje souzeného v německé uniformě, stínítka na lampy z lidské kůže a pocit satisfakce, který cítili ti, kteří byli procesu přítomní.⁸ Krom toho musela být vyřešena i otázka rekonstrukce, přesněji „sjednávání dohod o úvěrech, s tak zvanou válečnou kořistí (trofejním majetkem), s působením UNRRA v Československu, s obnovením respektive navázáním obchodních vztahů a v neposlední řadě i s řešením mezinárodních komplikací spojených s československými majetkoprávními opatřeními, zejména znárodněním“.⁹

Mnoho otázek vyvolávala také přítomnost amerických i sovětských vojenských jednotek na československém území. Vzhledem k obavám o vychýlení rovnováhy v případě, že by jedna strana opustila území dříve než ta druhá, byla vyvíjena snaha, aby jejich stažení z československého území proběhlo simultánně. „Odchod spojeneckých vojsk z ČSR byl nakonec řešen na nejvyšší úrovni. Americký prezident Harry S. Truman se obrátil 2. listopadu 1945 přímo na sovětského vůdce Josifa V. Stalina se žádostí o současné stažení obou armád z Československa. Odůvodnil to především hospodářskými obtížemi, překážkou v rekonstrukci a faktem, že se jednalo o spojenecký stát a člena Organizace spojených národů. Stalin s touto iniciativou vyslovil 17. listopadu souhlas a Českoslovenští činitelé obdrželi informaci o odchodu obou armád k 1. prosinci.“¹⁰ To se ovšem netýkalo tajné dohody mezi

⁴ Tamtéž, s. 389

⁵ Tamtéž, s. 390-391

⁶ Tamtéž, s. 390-393

⁷ Tamtéž, s. 394

⁸ HANZELKA, Jiří, Miroslav ZIKMUND a Jaromír SLOMEK. *Život snů a skutečností*. Praha: Primus, 1997. s. 21

⁹ DEJMEK, Jindřich. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018. s. 394

¹⁰ Tamtéž, st. 398

Československem a Sovětským svazem o využití uranových nalezišť v Jáchymově, kde setrvala malá sovětská jednotka z čistě strategických důvodů. SSSR touto smlouvou získal monopol na 90 % vytěženého uranu.¹¹

Mezi lety 1947 a 1948 se Československo začalo potýkat s čím dál většími problémy souvisejícími s narůstajícím napětím mezi Západem a SSSR. To ovlivňovalo i politickou situaci uvnitř státu a postupně izolovalo Československo od západu, zatímco vazby se Sovětským svazem sílily. Sovětský svaz využíval studené války, aby upevnil svou pozici ve státech střední a východní Evropy. Krom toho se také snažil podlomit autoritu západních států obviňováním západních diplomatů ze špionáže. Důležitým krokem bylo i omezení dovozu zahraničního tisku a vynucení odchodu zahraničních (západních) novinářů ze země.¹²

Politická strana KSČ čítala v druhé polovině roku 1947 kolem 1,5 milionu členů. V té době také vedení strany započalo s přípravami převzetí moci, jež byly definitivně schváleny ÚV KSČ na konci téhož roku.¹³ „Byla aktivizována nejen jejich předtím pečlivě budovaná partajní síť, ale i organizace jimi ovládané – závodní rady v důležitých (především pražských) podnicích, obory, brzy i rolnické komise, s jejichž prostřednictvím KSČ zamýšlela prosadit další radikální pozemkovou reformu atd. Klíčovým momentem pro celý další průběh krize se ovšem stal 19. února neohlášený přílet Valeriána Zorina, donedávna sovětského velvyslance v Praze a nyní formálně jednoho z náměstků ministra zahraničí SSSR. Ten měl prý dohlížet na distribuci sovětských dodávek do Československa, ve skutečnosti ale dovezl Gottwaldovi Stalinův vzkaz o bezvýhradné podpoře razantního postupu KSČ ze strany SSSR.“¹⁴

Vítězství komunistické strany ve volbách v roce 1948 znamenalo definitivně začlenění Československa do Sovětského bloku.¹⁵ Ve většině středoevropských zemí nastolení nového systému vykulminovalo v nespokojenost, někdy i masového charakteru.¹⁶

50. léta 20. století byla desetiletím úpadku československé diplomacie a dobou nejtěsnějších vazeb ke Stalinovu Sovětskému svazu. Toto období bylo také spjaté se změnami ve vládních strukturách, čistkami a tresty jako například uvězněním, popřípadě i popravami oponentů

¹¹ Tamtéž, s. 398-399

¹² KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001. Poznávání komunistické minulosti., s. 105

¹³ DEJMEK, Jindřich. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018., s. 449-457

¹⁴ Tamtéž, s. 457

¹⁵ Tamtéž, s. 463

¹⁶ MANDLER, Emanuel. *Dvě desetiletí před listopadem 89: sborník*. Praha: Maxdorf, 1993. Historia nova (Prague, Czech Republic), sv. 3., s. 12

režimu. Tyto procesy s oponenty režimu mohly být kolikrát pouze vykonstruované. Po Stalinově smrti v roce 1953 byla opuštěna jeho teze o nevyhnutelnosti konfliktu s „imperialistickými“ státy. Těžiště zápasu se posunulo od hrozby konfliktu k soupeření o vliv v některých oblastech „Třetího světa“, například na Blízkém východě.¹⁷

Životní úroveň obyvatel Československa se začala v druhé polovině 50. let pomalu zvyšovat. A i přes hospodářský propad na počátku 60. let byla vybavenost domácností v těchto letech hodnocena nad západoevropským průměrem. „V roce 1964 na tisíc obyvatel připadalo 29 automobilů (...), automobilismus se začal rozvíjet a s ním i cestování, především do socialistických zemí. Zvyšující se nároky obyvatelstva na konzum spolu s rostoucími náklady na sociální zabezpečení přispívaly tudíž k tlaku na reformu hospodářského systému.“¹⁸

Vycestovat za hranice sice nebylo v době socialistické diktatury jednoduché, ale tuto možnost šlo v určitých případech vyjednat. V období komunistického režimu v Československu, tedy během studené války, se možnost vycestovat potýkala nejen s řadou omezení, ale byla také velmi citlivým tématem.¹⁹ Ze zařizování cesty za hranice se stal dlouhý a náročný proces vyžadující snahu a trpělivost cestovatelů. Ti museli nejdříve dokázat, že jsou „politicky spolehlivými“, než mohli svou cestu vůbec podniknout. Možnost cestovat byla tedy v rukách vyšších státních orgánů, které mohly cestujícím osobám rušit, nebo zkracovat dobu platnosti cestovních dokladů, pokud měly pocit, že daný cestovatel ohrožuje svým pobytem v cizině státní bezpečnost. Jakmile nebyla cesta za hranice ve státním zájmu, nemusela být povolena vůbec.²⁰

Po druhé světové válce bylo vydávání cestovních dokladů omezené pouze na mimořádné případy. V případě pracovních cest bylo nutné doložit doporučení státní správy, profesního sdružení nebo organizace. Takové potvrzení nebylo ale příliš složité sehnat, takže docházelo k dalšímu zpřísnování. Kromě omezení zažádaných cestovních dokladů bylo nutné kontrolovat i ty již vydané. To vedlo k tomu, že na konci 40. let byly omezeny turistický ruch a výjezdy do zahraničí o polovinu. V 50. letech byla v Československu tato nařízení trochu zvolněna a bylo povoleno vycestovat do lidově-demokratických států z tzv. humanitárních důvodů

¹⁷ DEJMEK, Jindřich. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018., s. 471-477

¹⁸ Tamtéž, s. 600

¹⁹ MÜCKE, Pavel a Lenka KRÁTKÁ, ed. *Turistická odysea: krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-4055-6, st. 7-9

²⁰ Morávková, Naděžda, *Legislativa, administrativa a cestování přes západní hranici za socialismu: možnosti a meze*. Naděžda Morávková. In: *Dějepis: sborník katedry historie / Plzeň: Západočeská univerzita 24*, (2011), s. 90-99.

(Jugoslávie atd.). Cesty na západ byly ale stále výjimečné a byly organizovány především pro instituce. V 50. letech se uskutečnily první organizované cesty na západ pod záštitou cestovní kanceláře Čedok. Jednalo se o cesty do Nizozemska, Itálie a Rakouska. V 60. letech byla postupně uvolněna i možnost cest do socialistických zemí, neboť i ta byla předtím v určitých obdobích, a některých případech, omezena.²¹ V roce 1948 bylo například vycestování do zahraničí zakázáno úplně, ať už na západ, nebo východ, a cestu bylo možné podniknout pouze na základě vážné příčiny.²²

Aby jedinec mohl někam vyjet, musel mít tzv. výjezdní doložku, která platila pro všechny státy, jež neměly s Československou socialistickou republikou uzavřenou dohodu o bezvízovém styku. Teprve v prosinci roku 1989 byly výjezdní doložky zrušeny a občanům bylo dovoleno cestovat s platnými cestovními doklady do míst, která nevyžadovala jiné platné cestovní dokumenty, například vízum.²³

3. Hanzelka a Zikmund, příběh cestovatelů

Vzhledem k tomu, že Miroslav Zikmund je stále naživu a Jiří Hanzelka zemřel roku 2003, knihy o nich vydané, stejně jako články vyprávějící o jejich cestách, jsou založené pouze na rozhovorech s nimi. To je pro mou kapitolu o jejich životě celkem problematické, neboť jakýkoliv text, ze kterého vycházím, je založený na jejich subjektivním stanovisku, jejich paměti a jejich seberepresentaci, s čímž je nutné při čtení počítat. Rozhovory, které poskytli, byly součástí této seberepresentace a vznikaly dlouho poté, kdy se Hanzelka se Zikmundem vrátili ze své poslední cesty. Jsou tedy ovlivněny kolektivní pamětí doby, v níž vznikaly, a nejsou to proto čistě referenční texty.

Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund si díky svým cestám vybudovali pověst populárních československých cestovatelů. Mezi lety 1947 a 1964 podnikli dvě cesty – první od severu na jih Afriky a přes Atlantik do jižní Ameriky, a druhou přes východní Evropu až do Asie.

²¹ MÜCKE, Pavel a Lenka KRÁTKÁ, ed. *Turistická odysea: krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Orální historie a soudobé dějiny, s. 180-187

²² Tamtéž, s. 216

²³ Morávková, Naděžda, *Legislativa, administrativa a cestování přes západní hranici za socialismu: možnosti a meze*. Naděžda Morávková. In: *Dějepis: sborník katedry historie / Plzeň: Západočeská univerzita 24*, (2011), s. 90-99.

Své cesty podnikali pod záštitou automobilky Tatra, která jim na obě výpravy poskytla své automobily – na první cestu jeden a na druhou dokonce dva.²⁴

Jak uvádí Jaromír Slomek v publikaci *Život snů a skutečnosti*, což je interview o padesáti otázkách s Jiřím Hanzelkou a Miroslavem Zikmundem, které bylo do knižní podoby převedené roku 1997, tak oba cestovatelé (dále pouze Hanzelka a Zikmund) tvrdí, že měli kladný vztah k cestování již od dětství. Hanzelka byl fanouškem cestopisů již od útlého věku. Vztah k cestování popsal svými slovy takto: „Zdá se mi, že u Mirka i u mne rozhodující roli sehrálo to, že naši tátové svázali svou existenci s kolečký: můj otec s pneumatikami a Mirkův zase byl strojevůdce na dráze, dotáhl to s kvalifikací na strojevůdce rychlíkových lokomotiv. Takže cestování takhle nenápadně ovlivňovalo náš život v raném dětství, bylo to něco přirozeného.“²⁵

Dále uvádí, že to bylo právě zaměstnání Hanzelkova otce, které jim později pomohlo navázat spolupráci s automobilkou Tatra. O svém dětství hovoří následovně: „Táta patřil k závodnímu týmu Tatra, tenkrát to bylo slavné kvarteto: Veřmirovský, Mittermüller, Bojanovský a můj táta: za pět let neprohráli závod. A když táta jel na jakýsi závod do Budapešti, tak nás vzal, to si pamatuju.“²⁶

Jiří Hanzelka se narodil ve Štramberku a se svými rodiči poté odjel na několik let do Bratislavy, kde navštěvoval základní školu. Až poté se dostal do Prahy. Na vysoké škole obchodní se seznámil a Miroslavem Zikmundem, který převážnou část svého života do té chvíle strávil v Plzni, kde před vysokou školou navštěvoval gymnázium.

Když byly v roce 1939 vlivem německé okupace uzavřeny všechny vysoké školy, Miroslav Zikmund napsal svůj první cestopis, *Světání na obzoru*, a angažoval se jako začínající novinář. V roce 1945 se například zúčastnil výslechu K. H. Franka. „V roce 1944 jsem se nešťastně zamiloval, ta děvčice se chtěla vdávat, já jsem se ženit nechtěl, protože jsem měl plnou hlavu plánů na cestování. (...) Tak se vdala, byl jsem z toho nešťastný. A abych zahojil raněné srdéčko, vyrazil jsem si do Alp a věřil jsem, že v těch horách jaksi pozapomenu.“²⁷ Popisuje své spisovatelské začátky v *Životě snů a skutečnosti*.

²⁴ HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Afrika snů a skutečnosti*. Ilustroval František PŘIKRYL. Praha: Družstevní práce, 1952. st. 178-192, ZIKMUND, Miroslav. *Obrácený půlměsíc*. Praha: SNPL, 1961, s. 15-24

²⁵ HANZELKA, Jiří, Miroslav ZIKMUND a Jaromír SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997., s. 22

²⁶ Tamtéž, s. 16-17

²⁷ Tamtéž, s. 21

I když se během války Hanzelka se Zikmundem nevidali, dokončení studia po znovuootevření vysokých škol absolvovali společně. V několika publikacích se shodli,²⁸ že právě díky jejich společným studiím se začal formovat plán, který nazvali „5“, neboli pět světadílů. „Chtěli jsme to utajit, dokonce i před rodiči. Měli jsme celé fascikly rozpisů... A s čerstvě oschlými inženýrskými diplomy jsme vyrukovali na generální ředitelství Tatry v Kartouzské ulici.“²⁹ Tak popsal Miroslav Zikmund v *Životě snů a skutečnosti* zrod jejich cestovatelských plánů.

Jak uvádí dále Hanzelka se Zikmundem v rozhovorech, jakmile se shodli na realizaci těchto plánů, následovaly roky příprav, během kterých dali dohromady celý itinerář cesty. Uvádějí, že se kvůli cestě naučili několik jazyků a absolvovali roky domácího studia oblastí, které plánovali navštívit. Jejich slovy: „Naše cesta byl výsledek mnohaleté práce, a to včetně hospodářských rozborů a překreslených map. Stovky hodin jsme strávili v univerzitní knihovně, v Technické knihovně. Pořizovali jsme si výpisky, třeba z *National Geographic Magazine*, to byla nevyčerpatelná studna kvalifikovaných vědomostí o cizině. A pečlivá příprava se vyplatila. Později jsme ji konfrontovali se zkušenostmi některých jiných cestovatelů – ti třeba navštívili místa, kterými jsme projeli taky, a když jsme jim řekli, co mohli vidět, ale neviděli, tloukli se do hlavy.“³⁰ Slomek tvrdí, že Hanzelka se Zikmundem se před odjezdem dokázali dohodnout na šesti jazyky, ve kterých cestou dávali rozhovory a psali reportáže v navštívených zemích. Krom jiného hovořil Jiří Hanzelka svahilsky, Miroslav Zikmund ovládal klasickou arabštinu a syrský dialekt.³¹ Jak se o jejich připravenosti vyjádřil Jiří Hanzelka: „Chtěli jsme o každé zemi vědět co nejvíc, o historii, o ekonomice, o sociálním složení, ale taky o klimatu – například v tom elaborátu, kam jsme soustředili výsledky přípravy, jsme měli u každé z těch zemí, které jsme hodlali navštívit, zaznamenaný roční průběh průměrných teplot, průběh srážek atd. (...) Naprosto bezpečně jsme si uvědomovali, že všechno, co budeme vědět navíc proti průměru, nám ušetří velké trápení na cestách. Budeme moci předcházet neřešitelným situacím. Samozřejmě se to nepodařilo zdaleka úplně, protože na naší trase byly oblasti, o kterých se žádný mapový materiál sehnat nedal.“³²

²⁸ HANZELKA, Jiří, Miroslav ZIKMUND a Jaromír SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997., ZIKMUND, Miroslav, Petr HORKÝ, Miroslav NÁPLAVA a Vladimír KROC. *Století Miroslava Zikmunda*. V Brně: Jota, 2017.

²⁹ HANZELKA, Jiří, Miroslav ZIKMUND a Jaromír SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997., s. 23

³⁰ Tamtéž, s. 23

³¹ Tamtéž, s. 32

³² Tamtéž, s. 33

Po dokončení příprav následovalo jednání s automobilkou Tatra, kde jim byla nabídnuta spolupráce. Byla jim zapůjčena Tatra T 87, tzv. „Ministerská osmička“, a také umožněna praxe ve výrobní lince a v opravách, o kterou si podle Zikmunda sami zažádali. „S tímto plánem jsme postupně seznamovali ministerstva, ředitelství firem, každého, kdo nám projevil pochopení. Uspěli jsme v Tatře, jejíž vedení jsme přesvědčili, že se nechceme vozit v autě, které bychom dostali zadarmo, ale že je chceme ve světě prodávat, že na to máme. Však také po projetí Núbijské pouště jsme v Nairobi uzavřeli s firmou Donald Vincent Ltd. kontrakt na dodávku šesti a půl tisíce vozů včetně náhradních dílů a servisu. Tatře to mohlo zajistit odbyt na řadu let.“³³

Jak naznačuje výše zmíněný úryvek, součástí jejich cesty nebyla jen cestovatelská zkušenost, ale také plánovaný obchodní záměr. Automobilka Tatra nebyla jako jediná zapojená do realizace jejich plánu. „Po úspěšném jednání s Tatrou se nám podařilo získat stipendium ve výši 400 000 Kčs. (...) Abychom za ně mohli nakoupit tehdy zoufale nedostatkové devizy, zavázali jsme se guvernérovi Národní banky Nebesařovi, že na zbytek nákladů si vyděláme.“³⁴

Původní plán Hanzelky a Zikmunda zněl projet všech 5 světadílů najednou, k tomu ale nakonec nedošlo. Zaprvé byla jejich cesta přerušena v Latinské Americe, kdy se Jiří Hanzelka musel ze zdravotních důvodů letecky navrátit do Československa dříve než Miroslav Zikmund, za druhé jim nebyl umožněn vstup do některých zemí (Austrálie měla podezření ze špionáže kvůli radioamatérským vysílačkám a Spojené státy odmítly vydat dvojici jak vstupní, tak i tranzitní víza apod.), což pak výrazně ovlivnilo jejich cestovní itinerář. Plánovaná velká cesta se tedy rozdělila na dva menší celky.³⁵

První část cesty byla uskutečněna mezi 22. dubnem 1947 a 1. listopadem 1950. Vedla přes jihozápad Evropy (Německo, Švýcarsko a Francii) do Afriky (z Maroka až do Kapského města) a dále přes Atlantický oceán do Latinské Ameriky, odkud cestovali z jihu na sever. Ze střední Ameriky zamířili zpět do Československa. Jiří Hanzelka se tehdy vrátil kvůli zdravotním komplikacím letecky, jak bylo zmíněno již výše, ale do ukončení cesty zasáhl i začátek

³³ ZIKMUND, Miroslav, Petr HORKÝ, Miroslav NÁPLAVA a Vladimír KROC. *Století Miroslava Zikmunda*. V Brně: Jota, 2017., s. 120-121

³⁴ Tamtéž, s. 121

³⁵ Viz. HANZELKA, Jiří, Miroslav ZIKMUND a Jaromír SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997, s. 39-41

Korejské války. Miroslav Zikmund se i s automobilem vracel zpět lodí kotvící v Norsku, odkud byl nucen zbytek cesty až do Prahy dojet sám.³⁶

Druhá cesta se uskutečnila mezi 22. dubnem roku 1959 a 11. listopadem 1964. Přes východní Evropu se tehdy už s mnohem lepším vybavením vydali Hanzelka a Zikmund v silnější sestavě i s lékařem a mechanikem. Lékařem byl zpočátku výpravy Robert Vít, kterého po přejezdu Indií vystřídal Josef Koryta. Jako mechanik s nimi z Prahy odjížděl Oldřich Chalupa, později vystřídaný Miroslavem Dryákem. Na druhou ze svých cest také vyjízďeli ne s jedním, ale dvěma automobily, a s možností během jejich putování natočit celovečerní film.³⁷

Během svých cest posílali reportáže zpět do Československa spolu s fotografiemi a zpracovaným filmovým materiálem. Z jejich cest byly natočeny 4 celovečerní filmy, k tomu 147 dokumentárních. Psaným slovem bylo publikováno 700 rozhlasových a 300 novinových reportáží, které později vyšly i jako ucelenější celky v podobě cestopisných knih, publikovaných v několika vydáních a několika různých jazycích. Pár z nich, jako například *Cejlon – Ráj bez andělů* nebo *Turecko, minarety, fíky, popelky*, byl publikován až se zpožděním několika let (*Turecko, minarety, fíky, popelky* vyšel až v roce 2011). Dle odhadu Horského v knize *Století Miroslava Zikmunda* prodali Hanzelka a Zikmund ze svých cest 6,5 milionu knih. Právě některé z těchto publikací jsou předmětem mé analýzy.³⁸

Hanzelka se Zikmundem uvádějí v rozhovoru se Slomkem, že přihlášky do KSČ podepsali na cestách v roce 1960, protože se chtěli seznámit s činností reformního křídla strany.³⁹ V roce 1969 byli poté z KSČ vyloučeni a stali se nežádoucími osobami. Byla jim postupně zakázána veškerá publikační činnost, stejně jako účast na veřejném životě. Hlavním důvodem jejich odsunu do ústraní byl Zikmundovými slovy fakt, že se roku 1968 těsně po příjezdu sovětských okupačních vojsk do Prahy obrátil v rozhlasovém vysílání na sovětské akademiky a vyzval je, aby protestovali proti okupaci Československa.⁴⁰

³⁶ Tamtéž, s. 57-58

³⁷ ZIKMUND, Miroslav, Petr HORKÝ, Miroslav NÁPLAVA a Vladimír KROC. *Století Miroslava Zikmunda*. V Brně: Jota, 2017., s. 410-411

³⁸ Tamtéž, viz Úvodní strana

³⁹ Viz. HANZELKA, Jiří, Miroslav ZIKMUND a Jaromír SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997., s. 109-111

⁴⁰ ZIKMUND, Miroslav, Petr HORKÝ, Miroslav NÁPLAVA a Vladimír KROC. *Století Miroslava Zikmunda*. V Brně: Jota, 2017., s. 391

4. Koncept „jiného/druhého“

„Věřím, že za zrcadlem naší vlastní kultury existují alternativní světy. Světy cizích kultur. (...) Vnitřní strana zrcadla je příběhem „o nás“, zatímco vnější strana zrcadla prezentuje úhel pohledu „těch druhých“.“⁴¹ To napsal Soukup již v úvodu své knihy o teorii člověka a kultury. Jeho přirovnání připomíná příběh Alenky, která v králičí noře objevila úplně nový a nepoznaný svět, nepochopitelný a zvláštní. Podobně zvláštní, jako jsou pro nás světy za hranicemi naší domoviny. Kontrast mezi tím, co známe a do čeho jsme se narodili, a tím ostatním „tam venku“, může být tak velký, že v nás vyvolává pocit, že jde skutečně o dva odlišné světy. Právě na zkoumání těchto odlišností je založená i antropologie. Ráda bych proto alespoň zběžně v následující kapitole nastínila, jak se pohled na „to druhé“ proměňoval od samých počátků až dodnes.

Zrození antropologie samotné úzce souviselo s koloniální expanzí a snahou seznámit se a prozkoumat svět odlišných kultur, tedy svět „druhých“.⁴² Již v době kolonialismu a imperiálních mocností byl právě koncept „druhého/jiného“ využíván v jejich prospěch. Vezměme si například existenci trhu s otroky. V Karibiku byli otroci degradováni na zboží v druhé polovině 17. století a „smíšené“ vztahy zde byly krutě trestány.⁴³ Ponižení jedné osoby do pozice „zboží“ a druhého do pozice „nadřazené“ (tedy toho, kdo toto „zboží“ kupuje, nebo prodává) staví mocnosti obchodující do dominantního postavení. Tento pocit nadřazenosti používaly kolonizující země jako opodstatnění svého jednání – tedy opodstatnění toho, proč je možné určité území zabrat pro své účely.⁴⁴ Tento pocit podporoval i fakt, že většina kolonizujících zemí měla nad těmi kolonizovanými převahu technologickou. Tato dimenze se pak samozřejmě promítla i do antropologického diskurzu, který zdůrazňoval již v 18. století význam antropologie jako aplikované vědy. I její zakladatel, E. B. Taylor, zastával názor, že antropologie je disciplína, která by měla sloužit ke zlepšení lidských poměrů. Tento názor plynul z přesvědčení, že evropská civilizace je těm druhým nadřazená, což zavedlo Evropanům příčinu pro manipulaci s osudem „barbarských kultur“.⁴⁵ Nebyli to ale pouze antropologové

⁴¹ SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011., s. 9

⁴² Tamtéž, s. 209

⁴³ DEMEL, Walter a Hans-Ulrich THAMER, ed. *Dějiny světa: globální dějiny od počátků do 21. století*. Praha: Vyšehrad, 2014., s. 327-328,

⁴⁴ HART-DAVIS, Adam, ed. *Dějiny: velký obrazový průvodce historií lidstva: od úsvitu lidské civilizace po současnost*. Vyd. 3. Přeložil Aleš BŘÍZA. Praha: Knižní klub, 2014. Universum, s. 412-413

⁴⁵ SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011., s. 209

sdílející tento názor. Spisovatel Rudyard Kipling v básnické sbírce *Písně mužů* v básni nazvané „břímě bělochů“ uvádí:

„*To bělochů je břímě:
své syny vyšlete,
ať v cizích krajích slouží těm,
jimž prý pány jste;
ať obranný jsou pancíř
divochům divných ras,
z nichž každý plaše zírá,
půl děcko a půl ďas.*“⁴⁶

Filosof a etnolog Lucien Lévi Bruhl, žijící v letech 1857 až 1939, proslul svou snahou vymezit rozdíl mezi civilizovaným a primitivním myšlením. Na toto téma vydal několik publikací, v nichž se inspiroval prací Émila Durkheima. Jednou z nich je i *La Mentalité Primitive* z roku 1923.⁴⁷ Lévi Bruhl zde rozvíjí svůj názor, že kolektivní reprezentace jsou společným znakem dané sociální skupiny, jsou přenášeny z generace na generaci v rámci této skupiny, a ve členech této skupiny probouzí reakce jako například respekt nebo obdiv. Nezáviselí na jednotlivci, mají své vlastní zákonitosti, a tyto zákonitosti nemohou být pochopeny studiem „bílých, plně vyspělých a civilizovaných“ jedinců.⁴⁸ A na druhou stranu, protože je reprezentace otázkou intelektu a kognice, nemůžeme se tím pádem přiblížit ani reprezentacím „primitivních“ jedinců, které jsou mnohem komplexnější, a pro nás tudíž těžké postihnout.⁴⁹ Postmoderní antropologové kritizují své předchůdce, kteří v minulosti zastávali nadřazenou pozici zkoumajícího vůči zkoumanému, a docházelo u nich k redukci zkoumaného na pouhý objekt. Jedním z těchto kritiků byl v roce 1952 Claude Lévi-Strauss. Ve své eseji „*Rasa a dějiny*“ naznačuje, že společnost bývá rozdělována do tří kategorií: na kultury současné, ty, které jí v čase předcházejí, i když ve stejném prostoru, a ty, které jí časově předcházejí a zaujímají jiný prostor. Uznává, že mezi některými současnými domorodými společnostmi existuje podobnost se společnostmi paleolitickými, která souvisí s použitím kamenných nástrojů. I když mají za sebou všechny společnosti přibližně stejně dlouhou minulost, v čase se některé z nich vyvíjely a jiné stagnovaly, což nás vede k tendenci rozlišovat mezi dvěma druhy historie – té, která stojí za velkými civilizacemi, a druhé,⁵⁰ které „jako by

⁴⁶ KIPLING, Rudyard. *Písně mužů* [online]. Přel. Otokar Fischer. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011 [2020/04/06]. Dostupné z [www: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/40/49/72/pisne_muzu.pdf](http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/40/49/72/pisne_muzu.pdf), s. 10

⁴⁷ SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011., s. 510-511

⁴⁸ LÉVY-BRUHL, Lucien. *Primitive mentality*. New York: AMS Press, 1978, s. 6

⁴⁹ Tamtéž, s. 6

⁵⁰ Tamtéž, s. 21-24

chyběl dar syntézy, jenž je výsadou oné první“.⁵¹ Lévi-Strauss ovšem namítá, že tato naše tendence hodnotit některé z kultur jako stacionární plyne pouze z naší neznalosti „skutečných, vědomých nebo nevědomých zájmů dotyčné kultury“.⁵² Podobně se k problému diverzity kultur vyjádřil i Johannes Fabian, který zastával názor, že antropologové se ve skutečnosti nesnaží pochopit způsob myšlení a činnosti zkoumaného jedince, jen si je sami interpretují, jak uznají za vhodné.⁵³ V jeho knize *Time and the Other* krom toho také uvádí, že je to problémem vnímání časovosti, tzv. allochronie⁵⁴, tedy že „jiné“ a „jiní“ jsou vnímáni zkoumajícími jako pocházející z předchozích, již překonaných časových období. Toto odpírání simultaneity, jinak také „denial od coevalness“ vyjadřuje jejich pocit nadřazenosti zkoumajícího nad zkoumaným spolu s umístováním zkoumaného do takzvaného bezčasí, tedy neměnného vakua, tzv. etnografické přítomnosti.⁵⁵

Problémem druhého se z historicko-literárního úhlu pohledu zabývá i Tzvetan Todorov v *Dobytí Ameriky – Problém druhého* z roku 1996, který na střetu dvou odlišných civilizací a jejich vzájemném nepochopení ukazuje, jak „já“ přistupuje k problému „jiného“. Uvádí zde, že i přesto, že Moctezuma nemá takové znalosti o Španělsku, jako má Cortés o aztécké říši, tak míra znalostí nebránila Španělům dohnat aztéckou říši k zániku. Todorov uvádí, že existuje spojitost mezi pochopením a uchopením věcí vedoucí k následnému ovládnutí a také zničení, a to i přes obdiv Španělů k aztécké civilizaci. Z jejich přístupu k Aztékům bylo totiž znát, že druhou stranu nebrali jako rovnocenné lidské bytosti, ale jako objekty svého zájmu.⁵⁶ „V tomto případě byl druhý degradován v podstatě na pouhý předmět. Cortés na to nemá stejný náhled, ale Indiáni stále nejsou subjekty v pravém slova smyslu, totiž subjekty na stejné úrovni s já, které je vnímá. Přisuzuje jim zřejmě jakýsi přechodný statut: jsou sice subjekty ale odkázané do role výrobců objektů, řemeslníků nebo žonglérů, jejichž výkony sice budí obdiv, ale tento obdiv ještě zdůrazňuje vzdálenost mezi ním a jimi.“⁵⁷

⁵¹ Tamtéž, s. 25

⁵² Tamtéž, s. 33-34

⁵³ SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011., s. 626

⁵⁴ FABIAN, Johannes. *Time and the other: how anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press, [2014]., s. 7

⁵⁵ TOŠNER, Michal. POSTMODERNÍ A KRITICKÁ ANTROPOLOGIE. *AntropoWebzin* [online]. 2008, **2008** (2-3/2008), 35-43 [cit. 2020-04-05]. Dostupné z:

<http://www.antropoweb.cz/webzin/index.php/webzin/issue/view/16>

⁵⁶ TODOROV, Tzvetan. *Dobytí Ameriky: problém druhého*. Přeložil Kateřina LUKEŠOVÁ. Praha: Mladá fronta, 1996. Souvislosti (Mladá fronta)., s. 151-154

⁵⁷ Tamtéž, s. 154

Podstatná část aplikované antropologie je založená na interkulturním porozumění, tedy na bližším pochopení vztahu „my“ vs. „oni“. Jednu z klíčových současných dichotomií představuje západ vs. východ, tedy Orient vs. Okcident.⁵⁸ Důležitým autorem je zde Edward W. Said se svou analýzou vztahu východu a západu. Inspirován Foucaultem uvádí, že klíčem k pochopení vztahu mezi východem a západem je tzv. „orientalismus“, tedy „specifická kulturní konstrukce, vystupující v podobě zkresleného a stereotypizovaného Orientu, který vytvořili v koloniální éře západní odborníci na orientální kultury, historii, jazyky, filosofii a náboženství“⁵⁹. Je formou imaginativní tradice, ne ale zcela vymyšleným prvkem. Jde spíš o formu dialogu mezi „Orientem vytvořeným v představách“ a „Orientem skutečným“.⁶⁰ Orientalismus pro něho představuje nástroj, s jehož pomocí „západ Orientu vládne“.⁶¹ „Tato konceptualizace Orientu je ovšem pouhou kulturní konstrukcí, která za pomoci heterogenní stereotypizace umožnila ideologicky, vědecky a imaginativně ovládnout a vytvářet obraz Východu.“⁶² Soukup o Orientalismu hovoří jako o systému reprezentací, vzniklé diskurzivní konstrukcí, v níž byl Orient prezentován jako tajemný, živočišný a někdy až brutální. „Prostřednictvím orientalismu však bylo možné tento nesrozumitelný a exotický východní svět uchopit a porozumět mu z perspektivy západní kultury.“⁶³

Podobně jako si západ utvořil představu o východu, si východ to samé představil o západu. Jak jsem již zmínila výše, protějškem orientalismu byl okcidentalismus. Teorií okcidentalismu se zabýval James Carrier, o okcidentalismu psali také Ian Buruma a Avishai Margalit ve své knize *Okcidentalismus – západ očima nepřátel*.

5. Koncept jiného/druhého v české historiografii

V následující kapitole bych ráda alespoň zběžně nastínila probíhající výzkum reprezentací jiného v cestopisech na českém území. Vybrala jsem si proto několik autorů řazených chronologicky a nakonec také několik výzkumů týkajících se přímo Hanzelky a Zikmunda.

⁵⁸ SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011., s. 228-229

⁵⁹ Tamtéž, s. 238

⁶⁰ SAID, Edward W. *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Praha: Paseka, 2008., s. 15

⁶¹ Tamtéž, s. 13

⁶² SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011., s. 239

⁶³ Tamtéž, s. 239

O období 15. do 17. století hovoří Lucie Storchová. Ve své studii, jež je součástí publikace *Mezi houfy lotrův se pustili... České cestopisy o Egyptě 15. -17. století*, jejímž cílem je přiblížit konstrukci jinakosti staronového světa (zde Egypta) mezi 15. a 16. stoletím. S pozorností obrácenou k Blízkému východu si klade otázku, jaký byl rozdíl mezi „cizím“, jež Evropané spatřili při cestách po Blízkém východě, v kontrastu s tím, co viděli na cestách po Novém světě. V interpretaci těchto rozdílů zastávají Cestopisy privilegované postavení, neboť přímo tematizují „cizí“.⁶⁴ „Jejich interpretace se proto odvíjí od toho, co chápeme jako „cizí“ a jak si vysvětlujeme jeho vznik.“⁶⁵ Pojem cizího vnímá jako „vztah, který se vytváří v textu, nikoliv jako objektivní vlastnost vzdálených předmětů, krajin či lidí“.⁶⁶ Uchopení cizího spočívá v řečové reprezentaci, které utváří autor vlastní kulturní a textovou zkušeností.⁶⁷

Jedna z jejích dalších studií vyšla v roce 2015 v souboru studií shrnutých názvem *Fenomén cestopisu v literatuře a umění střední Evropy*. V celkově třiatvaceti studiích českých a slovenských autorů je zde nastíněno několik témat. Cestopis jako takový je uvedený jako prostředek, který přibližuje domácímu prostředí to, co je jiné, tedy zahraniční zkušenost, a tím z ní činí součást sdílené kulturní zkušenosti. Na druhou stranu ale také uvádí, že představení něčeho „jiného“ znamená jeho interpretování a podrobení interpretaci.⁶⁸

Ve studii „*Zemi i pracovitým lidem jsou za břemeno.*“ – *Alterita a biopolitika ve fiktivních cestopisech Václava Matěje Krameria* Storchová ukazuje, jak fiktivní cestopisy Václava Matěje Krameria, v nichž popisuje Egypt, Indii a další utvářejí obraz „jiného“ a jak tyto obrazy následně ovlivňují definici „pravého češství“.⁶⁹ „Kramerius ve svých dílech vytvořil komplexní imaginaci Jiného, která byla založena na údajně univerzálně platných a závazných normativních představách a která mohla posloužit jako projekční plocha, na jejímž pozadí se rozehrává vize ideálního společenského řádu se silnou biopolitickou rovinou, který by měl být nastolen v českých zemích. Alterita mimoevropských zemí a jejich obyvatel je propojena jak s apely na chování ‚pravých Čechů‘, tak se strategiemi vyloučení ‚nepřátel‘ žijících na území Čech z fungujícího společenského celku.“⁷⁰ Jsou to právě fiktivní cestopisy, které ukazují,

⁶⁴ STORCHOVÁ, Lucie, ed. *Mezi houfy lotrův se pustili--: české cestopisy o Egyptě 15.-17. století*. Praha: Set out, 2005. *Čeští cestovatelé v Orientě a Egyptě.*, s. 409-410

⁶⁵ Tamtéž, s. 410

⁶⁶ Tamtéž, s. 410

⁶⁷ Tamtéž, s. 410

⁶⁸ HRABAL, Jiří, ed. *Fenomén cestopisu v literatuře a umění střední Evropy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015., s. 329

⁶⁹ Tamtéž, s. 333

⁷⁰ Tamtéž, s. 142

že produkci jinakosti ovlivňovaly dobové ideologie, ale také starší texty a literární autority, což vyvolává otázku, jestli by se to samé nemělo zkoumat i v cestopisech, které fiktivní nejsou.⁷¹

Kromě L. Storchové jsou dalšími z kolektivu autorů i Věra Faktorová a Vera Kaplická Yakimova, jež se ve studii *Cizí, a přece naše. Bulharsko očima českých cestovatelů 19. století* soustředí na české cestopisy psané o Bulharsku v 19. století a zabývají se problematikou stereotypizovaného vnímání vzdálených zemí. Reprezentace těchto zemí v cestopisech je úzce spojena s literárním a politickým kontextem spíše než s reálným obrazem Bulharska.⁷² Stejným obdobím, i když jinou lokalitou, se zabývá i Josef Švéda, věnující se reprezentaci „pravého Američana“ a Spojených států v cestopisech od sedmdesátých let 19. století po první světovou válku. Na tom, jak jsou v těchto cestopisech reprezentováni Američané a americká kultura ve vztahu k „nám“, se autor pokouší ukázat, co je přesně chápáno jako „typicky české“.⁷³ Se zaměřením na reprezentace „pravého Američana“ a USA jako „země svobody“, dva aspekty, které mají české cestopisy té doby společné, hovoří o svobodě jednotlivce a národa, která byla dříve připisována „slovanskému světu“, od poloviny 19. století je viděna spíš v americkém prostředí.⁷⁴

Českou cestopisnou reprezentací mezi světovými válkami se zabývá historička Nella Mlsová v publikaci *Do Itálie*, kde shromažďuje cestopisy Rudolfa Medka a Jaroslava Durycha reprezentujících Itálii v daném období. Zmíněné cestopisy hovoří o Itálii jako o dobovém trendu náležející k dobrým mravům meziválečné společnosti. Mlsová zde uvádí, že snahou těchto dvou autorů je oprostít se od stereotypního vnímání Itálie, které nahrazují svým vlastním pojetím.⁷⁵

Na dané téma vzniklo i několik bakalářských a diplomových prací. Jiří Fialka se zabývá ve své bakalářské i diplomové práci reprezentacemi v českém prostředí, a to přesněji *rekonstrukcí „společnosti Čechů“ ve vybraných cestopisných dílech Václava Matěje Krameria*⁷⁶ a *reprezentací „divokých lidí“ v raně novověkém překladu cestopisu Jeana de Léryho*

⁷¹ Tamtéž, s. 142

⁷² Tamtéž, s. 333

⁷³ Švéda, Josef. „Reprezentace „Pravého Američana“ a Spojených Států Amerických v Českých Cestopisech Od Sedmdesátých Let 19. Století Po První Světovou Válku.“ *Česká Literatura*, vol. 63, no. 3, 2015, pp. 359–388., www.jstor.org/stable/43742379, s. 359-360

⁷⁴ Tamtéž, s. 382

⁷⁵ MLSOVÁ, Nella. *Do Itálie!?: k české cestopisné reprezentaci Itálie mezi válkami*. Liberec: Bor, 2015. Jazyky a texty., s. 103

⁷⁶ FIALKA, Jiří. „A tak by měli všichni dělat“: Konstrukce „společnosti Čechů“ ve vybraných cestopisných dílech Václava Matěje Krameria. Praha, 2013. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce Dr. phil. Pavel Himl.

„*Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasílii slove*“.⁷⁷ V práci na téma rekonstrukce ukazuje, jak Kramerius ve svých cestopisech představuje obraz „dobrého Čecha“, který je utvářen deskripcí cizího národa, příslušníky českého národa a srovnáním těchto dvou mezi sebou.⁷⁸ Druhá práce se zabývá reprezentací pojmu „divoch“ v českém překladu Léryho cestopisů.⁷⁹

Přímo o Hanzelkovi a Zikmundovi hovoří Jiřina Šmejkalová ve studii s názvem *Command celebrities: The rise and fall of Hanzelka and Zikmund*. Podle té byli Hanzelka se Zikmundem ve svých cestách režimem podporováni za účelem vytvoření kulturních ikon, které by napomohly svržení staré, nicméně stále populární kultury. Autorka argumentuje, že práce těchto cestovatelů narušila hranice mezi „lidmi“ a „elitou“ tím, že poskytla pole působnosti pro pohyb mezi těmito dvěma tím, že pozvedla „populární“ na specializovanou a profesionální mediální performanci, jejímž výsledkem byly obrazy a cestopisy utvářející obraz „jiného“.⁸⁰ Cestovatelskou dvojicí se také zabývají další odborné práce i z jiných univerzit, nejedná se ovšem přímo o reprezentace jinakosti v jejich cestopisech, ale například o analýzu dobového ohlasu jejich reportáží v 50. letech. Autor zde hovoří o ojedinělé popularitě, které se Hanzelka se Zikmundem těšili a která přetrvala až dodnes, a to hlavně proto, že na konci 60. let vešli Hanzelka se Zikmundem do české historie jako odpůrci komunistického režimu.⁸¹ Mediálním obrazem se také zabývá Lucie Bradová ve své diplomové práci o období druhé cestovatelské výpravy v Mladé frontě.⁸² Krom toho je analyzována také role Československé televize jako producenta a odběratele Hanzelky a Zikmunda. Ze svých cest poskytovali veřejnosti široké

⁷⁷ FIALKA, Jiří. *Reprezentace „divokých lidí“ v českém raně novověkém překladu cestopisu Jeana de Léryho „Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasílii slove“*. Praha, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce Dr. phil. Pavel Himl.

⁷⁸ FIALKA, Jiří. „*A tak by měli všichni dělat*“: Konstrukce „společnosti Čechů“ ve vybraných cestopisných dílech Václava Matěje Krameria. Praha, 2013. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce Dr. phil. Pavel Himl., st. 68

⁷⁹ FIALKA, Jiří. *Reprezentace „divokých lidí“ v českém raně novověkém překladu cestopisu Jeana de Léryho „Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasílii slove“*. Praha, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce Dr. phil. Pavel Himl. St. 69

⁸⁰ ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. *Command Celebrities: The Rise and Fall of Hanzelka and Zikmund*. *Central, Europe* [online]. 2015, **13**(1-2), 72-86 [cit. 2020-03-25]. DOI: 10.1080/14790963.2015.1107324., s. 72-74

⁸¹ ČERMÁK, David. *Beletrizované cestopisné reportáže Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky v 50. letech 20. století (dobový ohlas)*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce PhDr. Jana Čeňková, Ph.D., s. 32-33

⁸² BRADOVÁ, Lucie. *Mediální obraz druhé cestovatelské výpravy M. Zikmunda a J. Hanzelky v Mladé frontě (1959 – 1964)*. Brno, 2017. Diplomová práce. Masarykova Univerzita. Vedoucí práce PhDr. Pavel Večeřa, Ph.D.

spektrum mediálních výstupů. Jedním z nich byly i krátkometrážní filmy, na jejichž projekci získala práva Československá televize.⁸³

6. Metodologie a pojem reprezentace

Vzhledem k tomu, že se ve své práci chystám používat pojmu reprezentace, pokusím se v následujících odstavcích objasnit význam tohoto pojmu, uvést několik přístupů různých autorů a nakonec i ten, ze kterého budu vycházet.

Pojmem reprezentace se zabývá několik teorií a autorů, kteří se jej pokouší vysvětlit. Na základě článku H. Turka a J. Lefcowitze reprezentace plní integrační funkci ve vztahu mezi skupinami, a to přímo i nepřímo. Přímo poskytuje komunikační a kooperační mezičlánek mezi nimi a nepřímo plní funkci tím, že udržuje určité „vzorce“ poskytnutím „rituální podpory sdílené definice mezi-skupinové situace“⁸⁴ a také směřuje a zprostředkovává interakci mezi těmito skupinami.

Jedním ze současných autorů je R. Chartier, v jehož knize *Na okraji útesu* je řečeno, že pojem reprezentace lze vysvětlit dvěma způsoby. „Na jedné straně nechává reprezentace vyvstat absenci, což předpokládá jasné rozlišení mezi tím, co reprezentuje, a tím, co je reprezentováno, na straně druhé je reprezentace vystavením určité přítomnosti, veřejnou prezentací nějaké věci, nebo osoby.“⁸⁵ V prvním případě jde o nahrazení nepřítomného objektu přítomným obrazem, který je jím nahrazen, a vytvoření vztahu mezi nimi. V druhém je poukázáno na možnou odchylku mezi daným znakem a věcí označovanou a existenci konvencí, které mohou vztah mezi zmíněným znakem a věcí zobrazovanou pozměnit. „Vztah reprezentace je tak zakalen slabostí imaginace, která chystá místo pravdy vějičku, jež nese viditelné znaky jistých indicií reality, kterou však není.“⁸⁶

⁸³ MIZEROVÁ, Daniela. *Cestopisy Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda: role Československé televize jako producenta a odběratele*. Brno, 2017. Bakalářská práce. Masarykova Univerzita. Vedoucí práce Doc. Mgr. Pavel Skopal, Ph.D., s. 30

⁸⁴ Turk, Herman, and Myron J. Lefcowitz. "Towards a Theory of Representation between Groups." *Social Forces*, vol. 40, no. 4, 1962, pp. 337–341. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/2573890. Accessed 6 Apr. 2020, s. 339

⁸⁵ CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010., s. 73

⁸⁶ Tamtéž, s. 72-75

Ve své práci budu vycházet z pojmu reprezentace tak, jak ho popsal Stuart Hall. Podle něho reprezentace zohledňuje v kultuře význam a jazyk, čímž se stávají velmi důležitým prvkem při studiu kultury. Jak je uvedeno v jeho knize *Representation – cultural representations and signifying practices* reprezentace označuje proces, během něhož dáváme pomocí jazyka věcem význam. Věci, o kterých hovoříme, nejsou reálnými věcmi, jsou to jejich koncepty, a tyto koncepty mohou být interpretovány pokaždé jinak v závislosti na mluvčím a daném jazyce. Naše mentální reprezentace nám pomáhají interpretovat svět, který kolem sebe vidíme, a pomocí jazyka pak můžeme tyto reprezentace předávat jiným. Ovšem pouze pod podmínkou, že máme sdílený jazyk, kterým se můžeme dorozumět s ostatními. Pokud takový jazyk nemáme, a na světě je takových jazyků více, mohou vznikat odlišné reprezentace daných konceptů, například toho, co je „jiné“ – tedy reprezentace jinakosti.⁸⁷

Jsou si ale lidé v rámci jedné kultury, sdílející společný jazyk a společné významy, toho vědomi? Podle Halla je to způsobené tím, že význam těchto věcí není pouze slovem nebo osobou, ale je hlavně konstruovaný systémem reprezentací a zafixován určitým kódem, který utváří spojitost mezi systémem konceptů a systémem našeho jazyka. Tyto kódy také upevňují vztah mezi konceptem a znakem, nebo spíše znaky, které si svůj význam stabilizovaly v rámci dané kultury. Přenos mezi dvěma a více kulturami může probíhat třemi různými způsoby. Z perspektivy konstruktivistického přístupu jsou reprezentace utvářeny světem věcí, lidí, událostí a zkušeností, mentálními koncepty a znaky zahrnutými v jazyce. Jejich produkce je závislá na praxi interpretace, která je zase zastávána námi aktivně využívajícími kódování, popřípadě dekodování významu. Tyto kódy jsou spíše proměnlivé působením sociálních konvencí než zaběhnutými a neměnnými pravidly. Výhoda konceptů a klasifikací v rámci dané kultury je, že nám umožňují přemýšlet o věcech. Jazyk nám následně umožňuje tyto myšlenky interpretovat dál. Na příkladu umělecké tvorby Hall vysvětluje pozici subjektu. Umělecké dílo je možné nazírat z pozice pozorovatele stojícího před ním, anebo identifikací s osobami na něm, což může dát uměleckému dílu v obou případech úplně jiný význam. Promítnutí sebe sama jako součást viděné scény nám pomáhá porozumět tomu, co vidíme. Přebíráme pozice indikované diskurzem, identifikujeme se s nimi, podrobujeme se jejich významu, a tím se sami stáváme jejich subjektem.⁸⁸

⁸⁷ HALL, Stuart. *Representation: cultural representations and signifying practices*. Thousand Oaks, Calif.: Sage in association with the Open University, 1997. s. 16-30

⁸⁸ Tamtéž, s. 16-30

Michel Foucault oproti tomu nestudoval jazyk, ale diskurz jako systém reprezentací. Diskurzem je v tomto smyslu myšleno produkování znalostí skrze jazyk. A vzhledem k tomu, že v sobě sociální praktiky nesou význam, který poté utvářejí jednání a konání jednotlivců, podle Foucaultova tvrzení mají všechny praktiky diskurzivní aspekt. V tomto smyslu není diskurz pouze lingvistickým konceptem, spadá do něho kromě jazyka i praxe. Diskurz definuje a produkuje objekty našeho vědění. Nikdy nesestával pouze z jednoho zdroje, tvrzení, akce nebo textu. Co Foucault popírá, je fakt, že věci mají nějaký význam mimo rámec diskurzu. Foucault se věnuje i vztahu mezi znalostmi a mocí a tomu, jak moc funguje v rámci toho, co nazýval institucionální aparatus a jeho techniky. Součástí tohoto aparatu jsou strategie mocenských vztahů podporující a podporované znalostmi. Tento přístup je jedním z klíčových aspektů výzkumu vztahu mezi znalostmi, mocí a tělem v moderní společnosti, který zároveň dodal studiu reprezentace historický, praktický a „světový“ operativní kontext. Znalost ve spojitosti s mocí má sílu se udělat pravdivou. Všechny vědomosti, aplikované do reality, mají moc se stát skutečnými, neboť za sebou zanechávají skutečné důsledky. Krom toho také zastává názor, že výše zmíněná moc cirkuluje a není nikdy monopolizovaná jedním středem, připomíná spíše síť, což naznačuje, že my všichni jsme součástí této sítě – jako utlačovatelé a utlačovaní. Mocenské pozice prostupují všechny úrovně sociální existence a mohou být nalezeny ve všech odvětvích sociálního života. Tato moc je ovšem i produktivní, neboť produkuje věci, které vyvolávají radost, poskytují nám vědění a produkuje také diskurz. Do středu souboje mezi různými formacemi a mocí/věděním umísťuje tělo, čímž není myšlena jen schránka ovlivněná biologickými procesy, ale tělo produkované v rámci diskurzu vzhledem k různým diskurzivním formacím.⁸⁹

7. Výzkumné otázky

Na základě výše popsaného významu pojmu reprezentace se budu ve své práci zabývat těmito výzkumnými otázkami:

- Jak Hanzelka a Zikmund prezentují výše zmíněnou „jinakost“ ve svých cestopisech, a to především ve vztahu „my“ a „oni“? To zahrnuje například biotop, přírodu a lokality, do jakých se dostali, pak také vzhled, rodinné vztahy, genderové role nebo

⁸⁹ Tamtéž, st. 42-51

náboženství, což je jen hrubý výčet všech možností. Především mi tedy půjde o to, jak popisovali to, co na svých cestách viděli, v kontrastu s tím, co znali ze svého domácího prostředí.

- Jak se v cestopisech projevuje jejich sebe prezentace, pokud tam nějaká je? Do jakých rolí sami sebe staví, např. jak překonávají překážky, se kterými se na cestách střetnou, jak vyjednávají s místními obyvateli- a hlavně, z jaké pozice tyto momenty sami popisují? Kdy a v jakých situacích sami vytvářejí reprezentaci sebe samých a nikoliv jen daného místa?
- Důležitou součástí jejich cestování je také automobil, se kterým jezdí. Jak se vztahují k němu, jakožto k věci, která je jedním z důvodů, proč vůbec vyrazili na cestu?

a. Prameny

K analýze reprezentací jsem použila cestopisy sepsané Jiřím Hanzelkou a Miroslavem Zikmundem během jejich cest. Pracovala jsem s prvními vydáními těchto knih, neboť mi jde o období před rokem 1969, ne o jejich pozdější reinterpretace. V roce 1969 byla Hanzelkovi a Zikmundovi zakázána publikační činnost, takže některé ze svých posledních cestopisů začali znovu publikovat až v 90. letech, některé dokonce ještě později (například až v roce 2011), teprve když jim byla znovu povolena publikační činnost. Tyto později vydané jsem tedy z tohoto okruhu záměrně vynechala, neboť byly sice připravené k vydání již dříve, ale nakonec vydané mnohem později. K výzkumu mi tedy posloužily tyto cestopisy:

První cesta:

- Afrika snů a skutečnosti I., publikovaná roku 1952
- Afrika snů a skutečnosti II., publikovaná roku 1952
- Afrika snů a skutečnosti III., publikovaná roku 1952
- Tam za řekou je Argentina, publikovaná roku 1956
- Přes Kordillery, publikovaná roku 1957
- Za lovci lebek, publikovaná roku 1958
- Mezi dvěma oceány, publikovaná roku 1959

Druhá cesta:

- Obrácený půlměsíc, publikovaná roku 1961
- Tisíc a dvě noci, publikovaná roku 1967
- Světadíl pod Himálajem, publikovaná roku 1969

První tři cestopisy, díly Afriky snů a skutečnosti, byly vydané nakladatelstvím Družstevní práce. Poté, co nakladatelství Družstevní práce v roce 1952 ztratilo nakladatelské oprávnění,⁹⁰ začalo cestopisy Hanzelky a Zikmunda publikovat nakladatelství Orbis, které vydalo všechny jejich knihy od *Tam za řekou je Argentina* až po *Mezi dvěma oceány*. *Obrácený půlměsíc*. Cestopis z počátku jejich druhé cesty byl vydán Státním nakladatelstvím politické literatury a následující dva díly, *Tisíc a dvě noci* spolu se *Světadíl pod Himálajem*, byly vydány nakladatelstvím Svoboda.

Hanzelka se Zikmundem uvádějí, že během psaní cestopisů zpracovávali materiál tiskových i rozhlasových reportáží,⁹¹ které posílali ze svých cest domů. Vzniklé cestopisy byly především určené široké veřejnosti, stejně jako tiskové reportáže vydávané novinami v Československu. Rozsah mezi 250 a 350 stranami je rozdělený podle daných úseků cest (například cestopis *Mezi dvěma oceány*, kde píše o cestě z Afriky do Latinské Ameriky apod.), výjimkou je *Afrika snů a skutečnosti*, kde se na konci třetího dílu nachází shrnutí celé dosavadní cesty, i když ta ještě nebyla ukončena. Nikde jinde se toto shrnutí již nenachází.

Každý cestopis rozdělen do kapitol, které se dále dělí do menších úseků, podkapitol. V *Africe snů a skutečnosti* na sebe kapitoly navazují napříč všemi třemi díly, v dalších vždy začínají jedničkou. Kapitoly jsou vždy po určitém počtu proložené obrazovým materiálem s krátkým, většinou jen jedno- nebo dvouslovným popiskem. Ve všech dílech *Afriky snů a skutečnosti* jsou fotografie černobílé, první barevné se objevují až ve třetím díle na konci.

Ohledně předmluvy k vydáním, ze kterých jsem vycházela já, je zajímavé, že ne každý díl má svou vlastní. Předmluva se nachází v prvním díle *Afriky snů a skutečnosti*, poté v *Tam za řekou je Argentina*. Tyto dvě jsou psané stejným autorem – Miroslavem Galuškou. *Tisíc*

⁹⁰ VÁVROVÁ, Vladimíra. Historie družstva Družstevní práce. 170 let: Družstevní asociace ČR [online]. Praha [cit. 2020-04-17]. Dostupné z: <http://www.170let.cz/Clanek/historie-druzstva-druzstevni-prace-12?cid=12&nadpis=historie-druzstva-druzstevni-prace>

⁹¹ HANZELKA, Jiří, Miroslav ZIKMUND a Jaromír SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997., s. 86

a dvě noci spolu s *Obráceným půlměsícem* má pouze úvodní slovo přímo od autorů, ostatní cestopisy předmluvu postrádají.

Grafická úprava se mění nezávisle na změně nakladatelství. Cestopisy z první cesty jsou strukturovány stejně, ať už je vydal nakladatelství Družstevní práce nebo Orbis. Struktura cestopisu se mění až u cestopisů z druhé cesty, *Obráceným měsícem* počínaje.

Knihy Hanzelky a Zikmunda jsou řazené mezi cestopisnou naučnou literaturu. Některé z jejich knih uvádějí na konci i seznam pramenů použitých během psaní a slovník cizích názvů spolu s vysvětlivkami.

b. Struktura práce

V první části práce jsem přiblížila kontext, v jakém tyto cestopisy vznikaly – život Hanzelky a Zikmunda, poválečnou situaci v rodném Československu a proces cestování a jeho proměny v daných letech, po kterém následuje shrnutí metodologie, výzkumných otázek a pramenů.

V následující části a osmé kapitole své práce se budu věnovat seberepresentaci, která se projevuje v cestopisech Hanzelky a Zikmunda, tedy tomu, jak jimi napsaný text vypovídá o tom, jak vnímali sami sebe.

V deváté kapitole se budu věnovat tomu, jak Hanzelka se Zikmundem vnímali kapitalistický systém a jedince, se kterými se na svých cestách setkali, a kteří z kapitalistických zemí pochází. V kapitole desáté se poté budu zajímat o kritiku kolonialismu a imperialistické tendence západních mocností, která s kritikou kapitalismu také souvisí, a v kapitole jedenácté se budu zabývat civilizační kritikou v jejich dílech. V poslední kapitole se budu věnovat tématu reprezentací jinakosti, se kterou se na svých cestách setkali, a jak se tento popis vztahuje k jejich osobě.

8. SEBEPREZENTACE

Jedním z charakteristických rysů pro literární tvorbu těchto cestovatelů je způsob, jakým v textu hovoří sami o sobě, tedy jak se sebezpřezentují. Hanzelka se Zikmundem vystupují ve všech svých knihách ne jako dvě osoby, ale jako značka H+Z – aneb jako kompletní sestava, která zahrnuje je dva a během první cesty i automobil Tatra. Přesně tak jsou poté i všude prezentováni, čímž je v textu potlačena individualita jednotlivce ve prospěch značky. V textu se tento rys projevuje tak, že je například nemožné rozeznat přechod mezi úseky, které napsal Hanzelka, a které napsal Zikmund. V rozhovorech několikrát zmiňují, že kapitoly knih psali oba společně a poté se až před publikováním rozhodovali, jaká část, napsaná kým, bude v textu použita.⁹²

V textu není možné rozeznat tuto hranici mezi dvěma individualitami ani po stylistické stránce. To samé platí i o jakýchkoliv jimi zmíněných zážitcích – co se týče Hanzelky a Zikmunda v textu neexistuje „já“, pouze „my“. Pokud se někde museli rozdělit, pouze za výjimečných okolností, v textu nadále sami o sobě hovoří ve třetí osobě nebo v první osobě množného čísla a oba dva v textu vystupují jako „Mirek“ a „Jirka“. Text tak působí nezájatě, jako kdyby byl psán třetí stranou, a není možné posoudit, jaký autor psal jakou část. „*Mirek sedí na úzké kamenné zídce vedle Tetry, na kolenou psací stroj. (...) Malá plachetnice přepravila konečně Jiřího na druhý břeh.*“⁹³ Samozřejmě je u některých úseků možné si autorství odvodit, například když se dvojice na konci první cesty rozdělila a úsek z plavby kolem Ameriky tudíž mohl psát pouze Miroslav Zikmund, zatímco Jiří Hanzelka byl tou dobou v již zpět doma v nemocnici,⁹⁴ nikde ovšem v textu tato informace přímo uvedená není.

Čtenáře oslovují přímo ve 2. osobě, což vyvolává zdání přítomnosti čtenáře na místě děje. Také to může působit jako snaha o rovnostářský či generačně kamarádský vztah se čtenářem, v jehož rámci nechtějí působit jako autority: „*Snad nejkrásnějšími africkými zážitky jsou noci pod oblohou, i když někdy ‚s ručením omezeným‘. V žádném hotelu se vám tak volně nedýchá jako ve volné přírodě, kde můžete bloudit po hvězdách a vzpomínat.*“⁹⁵ Čtenáři v textu zásadně tykají (pokud vykají, mluví o množném čísle), jako kdyby prostřednictvím psaného slova hovořili se starým známým, což vypovídá o strategii, s jakou konstruují svůj vztah k čtenáři. Tykání vyvolává zdání známosti a text pak vypadá, jako by se Hanzelka se

⁹² HANZELKA, Jiří, Miroslav ZIKMUND a Jaromír SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997. s. 86-87

⁹³ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 203.

⁹⁴ *Mezi dvěma oceány*, s. 321

⁹⁵ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 257-258.

Zikmundem snažili působit „civilněji“ vůči lidem, kteří jejich cestopisy čtou, a stavěli je sobě na roveň jako staré přátele: „... přemýšlíš pod úpatím Cheopsovy pyramidy, co asi přimělo faraona ke stavbě obludného jehlanu z kamene, lidského utrpení, slavomamu a touhy po nesmrtelnosti.“ Tato familiárnost může také působit podobně jako „soudružné tykání“, které bylo pro tehdejší dobu a režim v Československu typické.

Vzhledem k tomu, že jejich cestopisy jsou vlastně reportážemi, které během cest posílali domů a až po návratu z nich vytvořili ucelenější soubor, text musel být sepsán co nejčtivěji, aby čtenáře zpět doma na první pohled zaujal: „*Podivný pocit. Čekáš jen, kdy od kol začnou odstříkovat kaskády vody, aby ses také rozběhl vpřed a ponořil hlavu do louže. Vidiš před sebou jasnou skutečnost a přece to není skutečnost.*“⁹⁶

Již od počátku své cesty vystupují také hned v několika rolích – v roli spisovatelů a redaktorů, neohrožených dobrodruhů, obchodníků navazujících kontakty a diplomatů, také kosmopolitů, kteří šíří osvětu a představují Československo světu. V neposlední řadě vystupují také v roli mechaniků, starají se o automobil a řeší náročné překážky přímo v terénu. Těmto rolím se budu věnovat v jednotlivých podkapitolách níže.

a. Spisovatelé a redaktoři

Jako spisovatelé a redaktoři vyrazili již z domova, předem domluvení, že budou zpět ze svých cest posílat články a reportáže. Zároveň se tak prezentovali i ve svých cestopisech, kde jsou uvedeny jako významné části jejich cest „spisovatelské pauzy“: „*Tak tohle by měla být poslední pracovní zastávka na cestě, co myslíš? Střední Amerikou snad už projedeme na jeden záťah až do Mexika.*‘ *„A zbytek reportáží až doma. Doma, Jurko!‘ Dny u psacích strojů utekly jako voda. Dvě tlusté obálky se zásobou reportáží odletěly do Prahy, jedna do rozhlasu, druhá do redakce Světa práce...(...) Utichl klapot dvou psacích strojů, jen zřídka přerušovaný v posledních dnech. Se stolů a židlí, s postelí i s podlahy zmizely kupy poznámkových bloků, dopisních papírů, knížek, prospektů a pořadačů, map i obálek se stovkami negativů. V koutě u dveří stojí pěkně v řadě brašny a kufříky.*“⁹⁷

Cestovní deníky, zápisníky, psací stroje a nepřetržité zaznamenávání poznámek jsou přítomny ve všech jejich cestopisech, a to i navzdory tomu, že se tou dobou jedná prakticky o

⁹⁶ *Afrika snů a skutečnosti I.* s. 201

⁹⁷ *Mezi dvěma oceány* (kniha) s. 56 a 71

neznámé cestovatele. Hanzelka se Zikmundem byli tou dobou pouze čerstvými absolventy, nebyli ani populárními novináři ani světoběžníky, i přesto jsou ale ve většině destinací napjatě očekáváni: „*Hlásíme se jmény. ,Hrome, kde... jak... odkud voláte? Už na vás čekáme týden. Kde jste? ,Ve Swellendamu. ‘ ,To je báječné! Už jsem se lekl, že jste v Kapském Městě. Musíme vás přivítat a pozvat novin... počkejte, přepojím vás.‘ Klidný, přívětivý hlas generálního konsula. Vítání, překvapení, otázky, radost. ,Už jsme chtěli zahájit pátrání, když jste se tehdy z Konga tak dlouho neozývali. Myslili jsme, že vás sežrali lvi. Víte co, zůstaňte dnes večer v Beilevillu, to je dvacet kilometrů od centra Kapského Města. Přijedeme vám tam v pět hodin naproti. Máte tady stohy pošty. ‘‘⁹⁸*

V navštívených městech také obvykle podstupují rozhovory pro místní vysílání anebo noviny: „*Odpoledne zvonili u dveří dva redaktori z Esto. ,Vycházíme denně rotačním hlubotiskem ve sto padesáti tisících. Chtěli bychom obrazovou reportáž z vaší cesty aspoň na tři pokračování na celou dvojstránku. A na začátek potřebujeme záběr, jak si u nás v tiskárně prohlížíte nejmodernější rotačku v Mexiku, pochopte to jako novináři. No ovšem, já věděl, že neodmítnete, tak zítra v devět... ‘‘⁹⁹*

Zároveň ale nevidí sami sebe jen jako obyčejné novináře, protože neshromažďují jen povrchní fakta a čísla. „*To jsou (...) jen číselné údaje, které uspokojí povrchního reportéra.‘‘¹⁰⁰* Vidí sami sebe jako někoho, kdo dokáže prohlédnout do hloubky věcí, a kdo se naopak od bulvárních plátků a povrchních prožitků pokouší co nejvíce distancovat. Bulvárem jsou zde zřejmě myšleni všichni novináři a reportéři, které Hanzelka se Zikmundem na svých cestách potkávají, kteří se podle nich ženou pouze za senzacemi, jež naleznou buď v knihách, nebo je na ně nasměruje jejich průvodce. Právě tato povrchnost je Hanzelkou a Zikmundem kritizována a během svých cest se od ní pokoušejí co nejvíce distancovat, neboť jsou těmi, kdo na rozdíl od „obyčejných“ turistů praktikuje jiný typ cestování, který je podle nich „autentičtějším prožitkem“. Oni se nenechávají nikam vozit, nemají průvodce, mají svou Taturu, která jim umožňuje pohybovat se po vlastní ose což je pro ně zárukou právě výše zmíněné autentičnosti, díky které se cítí být většími profesionály na rozdíl od ostatních. Tento pocit podporuje i kritika turismu jako takového a turistů, které na své cestě potkávají, a kterou budu ještě zmiňovat níže. „*Přijede-li do La Pazu reportér bulvárního plátku, zamíří rovnou z letiště na hlavní náměstí a vyfotografuje se před presidenstkým palácem svítilnu, na které skončil v roce 1946 bolivijský*

⁹⁸ *Afrika snů a skutečnosti III.* s. 121

⁹⁹ *Mezi dvěma oceány,* s. 305

¹⁰⁰ *Přes Kordillery,* s. 175

*diktátor, president Vilaroel, vůdce strany Movimiento Nacional Revolucionario. (...) Ale La Paz není jen jedna pouliční svítlna a stádo utrápených automobilů. A rozhodně to není město jako tisíc jiných na světě.*¹⁰¹ Z jejich slov vyplývá, že oni nejsou obyčejnými reportéry, kteří jedou stejně jako ostatní na známá místa a vyfotografují pouze známé věci ze stránek průvodců. Pokoušejí se o přesný opak, a to i na místech, se kterými nemají žádnou zkušenost. Sami sebe prezentují jako někoho, kdo je také schopen jako jeden z mála pod povrch těchto věcí vidět a poznat to „skutečné“, to „pravé“: *„V chatě je ticho, jen padesát úst lapá po dechu a do očí se zvolna vlévá jas vracejících se duší... Měli jsme pocit, jako bychom toho večera po prvé v životě nahlédli až na dno Afričanovy duše, jako bychom poodhrnuli oponu věků a stáli na úsvitě afrického pravěku.*¹⁰² Můžeme se domnívat, že tento způsob vnímání sebe sama plyne z jejich zkušenosti coby občanů socialistického státu. Jsou sociálně kritičtí, což souvisí s veřejným diskurzem socialistického Československa. Jejich zkušenost coby cestovatelů přicházejících ze socialistického režimu byla spojena s kontrolou, řízením a ovlivňováním médií, ideologizací veřejného diskurzu a propagandou směřující k budování socialistického státu, což ovlivnilo myšlení obyčejných lidí i expertů z různých oborů dané doby. Můžeme se jen domnívat, zda fakta, o kterých psali, byla skutečně jejich názory, nebo jen „úlitba cenzuře“, která jim umožnila cestopisy publikovat.

Z domova pravidelně očekávali nové zásoby – byly jim zasílány nové filmy a například potřebné součástky. Oni pak zpět domů odesílali obrazový materiál a nové články. Vlastnili novinářské licence, které jim byly průběžně obnovovány a též zasílány poštou.¹⁰³ Tyto licence dále již v textu přímo zmiňované nejsou, jejich existence ale vypovídá o tom, do jaké role se stavěli oni dva, když licence v textu zmínili, a jaká role jim byla připisovaná „doma“ v Československu, vzhledem k tomu, že jim tyto licence byly obnovovány a poštou zasílány pravidelně. Zároveň se také těšili velkému zájmu československých čtenářů a posluchačů, což je v cestopisech prezentováno úryvky jako tento: *„Musili jsme si pro vás zřídit zvláštní přihrádku,‘ smál se úředník u okénka poste restante na poště v Jujuy, když si pečlivě prohlédl naše pasy. ‚Měli byste si na to přinést trochu větší aktovku, tohle to všechno nepoberete...‘ Stohy dopisů z Československa od neznámých posluchačů rozhlasu, od čtenářů reportáží, velká obálka z redakce, polepená po obou stranách novými známkami.*¹⁰⁴

¹⁰¹ *Přes Kordillery*, s. 134-135

¹⁰² *Afrika snů a skutečnosti III.* s. 97

¹⁰³ *Přes Kordillery*, s. 162

¹⁰⁴ *Přes Kordillery*, s. 43

Během druhé cesty se poté jejich role proměňují. Už nemusí být mechaniky, a jejich péče o zdravotní stav, jak členů skupiny, tak i samotného automobilu, je vložena do rukou technika a lékaře. Mají tudíž více času na psaní a natáčení celovečerních filmů. Na druhé cestě už jejich putování připomíná spíše cestu filmového štábu: „*Tisková konference se dvěma sty novináři, přednášky, besedy, interviewy, porady v redakcích a nakladatelstvích, devatenáct veřejných vystoupení ve třech dnech, noci nad mikrofonem vysílačky.*“¹⁰⁵ Sami sebe pak prostřednictvím „hlasů jiných“ prezentují jako všemi a všude očekávané celebrity: „*Daleko víc času zabere podpisování knih, na stole v pasovém oddělení jich přibývá, místo aby ubývaly. Mezitím se před námi střídají mikrofony. ,Povězte nám totéž ještě anglicky a německy - pro zahraniční vysílání.‘ (...)* Zajistili jsme vám dva pokoje v hotelu Westbahn. Vozy můžete nechat na parkovišti před nádražím. A měli byste si pospíšet, soudruzi, tisková konference začíná za třicet minut. Budou tam taky zástupci Mezinárodní africké společnosti, chtějí vám odevzdat diplomy čestného členství.“¹⁰⁶ Tato role jim také otevírá cesty i tam, kam se jiní bez jejich reputace očividně nedostanou: „*Nemohl byste nám ukázat jeskyně hned? Máme ještě dlouhou cestu před sebou a jako novináři...‘ ,Novináři? Až z Evropy? Ale ovšem, přece musíte shlédnout nejkrásnější jeskyni světa! Vstupte, prosím!*“¹⁰⁷

Velmi podobně jim pak tu samou cestu otevírá ještě více i jejich jazyková vybavenost, která vypovídá o vzdělání a kulturní úrovni cestovatelů. Slomek ve své knize rozhovorů s Hanzelkou a Zikmundem uvádí, že než odjeli na svou první cestu, byli schopni hovořit šesti jazyky a několika dialekty. Do jejich jazykové výbavy tak spadá například i svahilština.¹⁰⁸

b. Dobrodruzi a hrdinové

S jejich rolí spisovatelů souvisí i jejich vnímání sebe samých jako neohrožených dobrodruhů, kteří oblepují leukoplastí manžetu karburátoru¹⁰⁹ a zdolávají statečně nejrůznější překážky: „*Nový boj se suchými řečišti. Sotva jsme se vymanili ze spleti hlubokých chórů, přišly na řadu písečné návěje, probodané ostrými skalisky a balvany, dlouhá pole suchých trsů trávy, na nichž se zachytily tuhé kužele písku.*“¹¹⁰ Krom toho se vydávají i na taková místa, kam se

¹⁰⁵ *Obrácený půlměsíc*, s. 22

¹⁰⁶ *Obrácený půlměsíc*, s. 19-20

¹⁰⁷ *Afrika snů a skutečnosti III.*, s. 117

¹⁰⁸ HANZELKA, Jiří, MIROSLAV ZIKMUND a JAROMÍR SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997., s. 32

¹⁰⁹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 199

¹¹⁰ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 208

podle jejich popisu žádný obyčejný evropský cestovatel nevydal nebo neodvážil, například k aktivní sopce: „*Jen neustávající rachot vulkánu, jeho blednoucí plameny a obludné mraky stoupající až do stratosféry nás přesvědčovaly, že je to sice neuvěřitelná, ale hmatatelná skutečnost. Teď jsme poprvé pocítili mrazivý chlad noci, ale jen na zádech. Do tváří nám i na vzdálenost sedmi set metrů sálalo teplo žhnoucí sopky...*“ Takové pasáže se pak vyznačují dramatičností a napětím a připomínají tak někdy spíše scény z dobrodružných románů: „*Probíjíme se druhý den k Atlantskému oceánu. Prudké výškové rozdíly, shnilé můstky, zanedbané brody, cesty vymleté tropickými dešti až na skálu, tu a tam karavana mezků, osamělé stavení.*“¹¹¹. Tato dramatičnost poté může v některých pasážích působit i trochu přehnaně: „*V bolivijské Cochabambě jsme zažili chvíle, kdy nám kulometry začaly rachotit dvě stě metrů od psacích strojů.*“¹¹²

Stejně jako jejich role reportérů a spisovatelů se jejich vidění sebe jako cestovatelů napříč oběma cestami mění. Ztížené životní podmínky, se kterými si dvojice očividně ví rady a je na ně zvyklá (na rozdíl od jiných), působí na druhé cestě ještě dramatičtěji, protože Hanzelka a Zikmund již necestují sami, ale s doprovodem – a právě součástí tohoto doprovodu, jejich kolega, který výpravu doprovází jako mechanik, nedokáže tyto podmínky psychicky snést a navrácí se zpět do Čech: „*Až budeme znát odpověď na tuhle otázku, bude za námi čtvrtá závora. Oldřich to nebude. Přešel už věkovou hranici, po kterou člověk vydrží život na čtyřech kolech v cizím prostředí. ‚Psychické trauma,‘ uzavřel neurolog Robert krušné úvahy, jak dál. ‚Bud’ se z toho dostane v nejkratší době, nebo vůbec ne — a pak pomůže jenom návrat k rodině. ‘ První část alternativy se nesplnila. Do výpravy se nevrátí.*“¹¹³ Tento úryvek také ilustruje, jak Hanzelka se Zikmundem zdůrazňují své vlastní mládí během cest, které je nepřímou uvedenou jako jeden z faktorů jejich úspěchu.

O jejich vidění sebe sama jako neohrožených cestovatelů, kteří se distancují od ostatních cestujících, od „obyčejných“ cestujících, jež potkávají na cestách, také ve velkém vypovídá i oproštění se od „turistického prožitku“. Sami sebe odmítají stavět do pozice cestovatelů, „...*kteří ani ve snu nenapadne trápit se starostmi, jak se dostanou dál, kteří si přestali uvědomovat, že vlastně za ně cestuje někdo jiný a ten je jenom přistrkuje z místa na místo a předkládá jejich zrakům, co on chce a ne co by chtěli oni. Na cestovatele, kteří popadnou bloček s přehledně seřazenými letenkami, jízdenkami, stravenkami a dalšími enkami, den za dnem se*

¹¹¹ *Tam za řekou je Argentina*, s. 244

¹¹² *Tisíc a dvě noci*, s. 166

¹¹³ *Světadíl pod Himalájem*, s. 135

dávají pohodlně přesouvat jako figurky na šachovnici a nejvýš pak po návratu znechuceně vyprávějí, jak museli celou hodinu čekat, než ten umouněný nešika pod autokarem dal prasklé péro do pořádku...“¹¹⁴

Sama kapitola, ve které se tento úryvek nachází, se nazývá *Zahrajem si na turisty!*¹¹⁵, což i s úryvkem vypovídá o tom, jak moc se Hanzelka se Zikmundem od turismu pokoušeli distancovat. Nejenže turismus brali jako něco negativního, jako okleštěný pohled na svět, nad který se nejlépe povznést, a ze kterého si lze tropit žerty. Brali jej také jako stav, kdy člověk není schopen vnímat hloubku věcí, které na cestách poznává. Turista je pro ně charakteristický tím, že se nechává jen vozit tam, kam jej cestovní kancelář pošle. Pouze klouže po povrchu, zatímco oni jsou schopni vidět i pod něj: „*Pravda, o existenci takových opatření se můžete přesvědčit v hlavním městě kolonie. Obyčejný turista pravidelně dál nepátrá. A v páchnoucích uličkách arabské čtvrti vidí jen ‚kouzlo Orientu‘, nikoli semeniště nemocí.*“¹¹⁶

Turisté jsou podle nich typičtí svým hlučným chováním – buď přehnaným nadšením, nebo naopak zruděním a nevšímavostí – což ruší prožitek z daného místa těm, kteří turisty nejsou: „*Hlučná skupina turistů nás tvrdě probudila ze snění. Ječivý hlas paničky ověšené náramky a náhrdelníky bezpečně dominoval nad rachotem z hlubin kaňonu. Mezi dvojím zívnutím přehodil pán otráveně doutník z koutku do koutku a dal povel k odchodu. Letadlo je báječná vymoženost, ale nemělo by bloudit s bohatými snoby k místům, jako jsou Viktoriiny vodopády.*“¹¹⁷ Také se vyjadřují a chovají hloupě, svět sledují prostřednictvím fotoaparátu, který ale nepoužívají správně, neboť fotí úplně všechno. Snímky navíc nepožizují proto, že by to pro ně mělo nějakou hodnotu, ale protože je jim řečeno (například výše zmíněným průvodcem), co by na takové fotografii nemělo chybět. Zároveň s tím jsou také popisovány jako hulváti poškozující památky: „*Ani ne tak pod tíhou času jako pod kudlami a dýkami turistů, kteří hnáni neodolatelnou touhou po věčnosti, ryjí do byzantských fresek své podpisy podle osvědčené průpovídky: jména hloupých na všech sloupích.*“¹¹⁸

Kritika turismu a turistů, které na své cestě Hanzelka se Zikmundem potkávají, je přítomná ve všech jejich cestopisech. Nejvíce jejich kritických poznámek je zaměřeno proti americkým turistům, kteří podle nich byli ti „nejhlučnější a nejhorší“, není ovšem jisté, jestli to byli skutečně američtí turisté anebo si jejich původ Hanzelka se Zikmundem jen domysleli na

¹¹⁴ *Mezi dvěma oceány*, s. 209

¹¹⁵ *Mezi dvěma oceány*, s. 209

¹¹⁶ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 94

¹¹⁷ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 267

¹¹⁸ *Obrácený půlměsíc*, s. 199

základě jejich chování: „*V autocarrilu - kolejovém autobuse - sedí tři starší páni a s nimi dvě paničky, nastrojené spíš k odpolednímu čaji než na výlet do hor. Američtí turisté. Včera obědvali v limském hotelu Bolívar, dnes shlédnou inkajské pamětihodnosti v průvodu profesionálního cicerona a zítra budou v Buenos Aires. (...) Vlna nadšení ‚Ó, jak úžasné! Ta krása! Idylické, že?‘ Superlativy nadšení neberou konce. Všechny dohromady patří několika polorozpadlým chatrčím z proutí, hlíny a horské trávy. Ani jeden z těch pěti létajících turistů nepřiřadl na představu, s jakými pocity by se asi sám stěhoval do takového obydlí. Nenapadlo je, že tu přespávají za mrazivých nocí na hromadě houní polonahé děti, že se tu horští Indiáni rvou o kus bramboru s kamenitým políčkem jako dlaň. Chaty z proutí a bláta. To je přece sensace, kterou v Chicagu nemají... (...) O hodinu později se obě útlocitné turistky odvracely se zjevným odporem od otrhaných dětí na zastávce Ollantaytambo. Tady už jejich soucit selhal. Vždyť ty děti jsou tak špinavé, podívejte se, snad jsou dokonce nemocné. Pozor, jděte od nich dál, vždyť se můžete nakazit...“¹¹⁹ Tento úryvek naznačuje, že součástí „světa typického turisty“ není jen volba pohodlného typu cestování letadlem na úkor autentických zážitků provázejících cestování autem, ale též naznačuje, že součástí takto vnímaného turistického prožitku je i hygiena a péče o své zdraví. To vykazuje jistou ambivalenci – neboť hygiena a zdraví jsou součástí modernizačního procesu, za něž se oni sami zasazují – současně ale poškozují autentičnost zážitku a dělají z lidí „turisty“.*

S každým popisem v textu souvisí adjektiva jako „špinavý“, „nuzný“ apod., která jsou v textu zaznamenaná hlavně jako součást verbálního projevu určité osoby. Důležité je taktéž zmínit, že tento pohrdavý pohled na turisty sdílí s jinými, kteří se ohledně tohoto tématu cítí stejně jako oni: „*Naše švýcarská sousedka, která žila s Indiány Jižní Ameriky celá dvě desetiletí, mlčela. Nepoznávala obyvatele této pevniny jen z letadla, znala zblízka jejich osudy, viděla v nich lidi. Také na ní byl v tomto okamžiku zřejmý odpor a pohrdání. Neobracel se však proti hloučkům indiánských dětí, jež stály mlčky na nástupišti a nabízely cestujícím ovoce a doušek vody...“¹²⁰ Ať se jednalo o Američany nebo ne, předchozí úryvek – a hlavně výrazy jako například „snob“, které se v něm vyskytují, napovídá, že Hanzelka se Zikmundem sdíleli určitou představu o amerických turistech, která souvisela s původem těchto turistů, původem z kapitalistické země. Kapitalismus je v jejich cestopisech kritizován podobně jako buržoazní chování reprezentované částí úryvku, kde psali o nastrojených paničkách, které se s odporem*

¹¹⁹ Přes Kordillery, s. 189-190

¹²⁰ Přes Kordillery, s. 189-190

odvracejí od pohledu na zbídačené děti, jsou útlocitné, povrchní, oděné nevhodně na cesty, vyjadřují se hlasitě, až hystericky a jsou popisované jako velmi hloupé.

Prakticky jakýkoliv hlučný, povrchní a někdy neurvalý člověk, o kterém Hanzelka se Zikmundem píše, je jimi zaškatulkován do kategorie „amerického turistu“. A jejich prezentace těchto amerických turistů občas zachází do stěží uvěřitelných, často až úsměvných detailů: *„Jungle Jim by se byl opravdu dělit se svými nájemníky o úlovky i vzpomínky od rána do večera. Jen jeden druh hostů stařík z duše nenáviděl, třebaže právě na nich hospodářsky nejvíc závisel. Byli to bohatí američtí turisté. Jakmile se na dvoře ozvala přežvykovaná americká angličtina, bylo po klidu a míru. Hysterické projevy údivu a nadšení vybuchovaly nepříjemnými tirádami hned v hale, u Jimova pultu se vzácnými žabkami. Výprava amerických turistek překvapila Jima právě ve chvíli, když prostíral k obědu. Jedna z návštěvnic ho znenadání popadla za rukáv a táhla k láhvi: ‚Oh, how beautiful! Prosím vás, mister Price, čím ty žáby barvíte?‘ Půl hodiny hostům v pensionu kručelo v břiše, ale chudák Jim stále ještě nedokázal přesvědčit své krajanky, že jeho žabkám ta žlutá kůže narostla jen tak sama od sebe. Po obědě si přisedl k našemu stolu, zmořený jako po maratónu.“¹²¹*

Pro Hanzelku a Zikmunda je takové chování důvodem k lítosti, ba co víc – k pohrdání. Velmi často uvádí příklady toho, co by „obyčejný/běžný turista udělal“ a od toho se poté odvíjí, co by přesně nedělali anebo naopak udělali oni. Chování turistů je pro ně názorným příkladem toho, jak by člověk cestovat neměl: *„Šťastnou cestu americkému turistovi i jeho přátelům. Je vám jich jen líto. Honba za dolarem je naučila spěchu, spěchu v práci i na zotavené. Nemají čas uvědomit si, že není stejné poznat Rio a vidět Rio. Za pár neděl se vrátí k svému businessu, šťastni, že zase jednou vyzráli na vteřiny...“¹²²*

V tomto úryvku je též důležité zmínit i jeden z dalších bodů, kvůli kterému Hanzelka se Zikmundem odsuzují americké turisty, a který souvisí s kapitalistickým pozadím. Tím je motiv času, kterého si lze povšimnout ve výše zmíněné ukázce. Správný turista nemá čas na autentický prožitek. Cestuje letadlem, aby se rychle dostal z místa na místo, neboť systém, ve kterém vyrostl, ho naučil opomíjet krásu věcí a věnovat jim jen minimum svého času, protože čas jsou peníze. A americký turista podle Hanzelky a Zikmunda nedokáže nic jiného, než se honit za ziskem.

¹²¹ *Mezi dvěma oceány*, s. 54

¹²² *Tam za řekou je Argentina* s. 299

Americký turista ovšem není jediný, který neunikne jejich odsouzení. Například japonští turisté jsou zase popisováni jako chladné osoby bez emocí: „*A pak náhle zpozorujete mezi zpívajícím a tančícím davem tichý ostrůvek klidu, zamklé, civilně oblečené Japonce. Chodí ve skupinách ulicemi, bez úsměvu, se zasmušilými tvářemi. Nemají masek a přece se zdá, že jejich tváře jsou v davu pomalovaných harlekýnů jedinou maskou, studenou maskou vážnosti.*“¹²³

S jejich hodnocením sebe samých jako dobrodruhů distancujících se od turistického prožitku souvisí i jejich sebe prezentace jako „neohrožených mužů“, což se nejlépe odráží ve výše zmíněných úryvcích, kde ženy nazývají jako „paničky“. Pouze jednu ze svých spolucestujících kolegyn nazývají cestovatelkou, ženu, která žila několik let mezi Indiány. Je snad právě tato několikaletá zkušenost v džungli pro Hanzelku a Zikmunda právě tou hranicí, kterou když žena překlene, přestává být „paničkou“ a zaslouží si jejich respekt? K této problematice se budu vracet ještě níže.

Způsob, jakým Hanzelka se Zikmundem popisují prostředí, které kolem sebe vidí na mnoha místech, hraničí s popisem fantastického dobrodružství z výpravné knihy. Ve čtenáři měl nejspíš takový popis vzbudit dojem, že se Hanzelka se Zikmundem v roli neohrožených dobrodruhů prodírali strastiplnými cestami, zatímco „*noc vydechovala nahromaděný žár pouště a vysoko nad hlavami se chvěly miliardy hvězd...*“¹²⁴ Tento způsob psaní je spojen nejen s tím, jak vnímali prostředí kolem sebe, ale zároveň také jak vnímali sebe v něm: „*Položit se v poušti do písku, zapnout přijímač a seřazovat hvězdy v girlandy vzdálených měst. Usínat pod eukalypty s myšlenkami na zítřek. Dívat se ze spacího vaku do bezhvězdne noci a tajit dech, když měsíc zažehne horizont odleskem hořící stepi a rozpoltí tmu ve dvě poloviny vodní planě některého ze středoafriických jezer.*“¹²⁵ Místy totiž může působit jejich popis prostředí fantasticky až nereálně. Jako by se pokoušeli oprostít od toho, co vidí a nebyli toho součástí, stávali se jen zúčastněnými pozorovateli.

Tento romantický, místy expresivní popis také koresponduje s tím, že oni sami sebe vidí jako neohrožené dobrodruhy a cestovatele, kteří se prodírají zelení pralesa a vstoupají po dunách pouště vstříc fantastickému dobrodružství, které na ně čeká za každým rohem. Stávají se protagonisty, kteří dokážou prohlédnout skrze povrchní závoj a dostat se až k jádru věci, a kteří skutečně vnímají svět, jež se se svou Tatrou vydávají prozkoumat: „*oči, oči, oči... Těmito zornicemi hleděla na nás náhle celá Afrika, tlačila nás rozpálenými ohníčky hvězd k zemi a zase*

¹²³ *Tam za řekou je Argentina*, s. 308

¹²⁴ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 199

¹²⁵ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 257-258

*se nenávratně vzdalovala do nedosažitelné dálky. Snad teprve v tomto okamžiku jsme pochopili Afriku a bylo nám nevýslovně teskno. Začalo se nám stýskat, stýskat po černém kontinentu, který nám mizel daleko na severu, nekonečný ve své velikosti a úchvatný ve své syrové zdravé kráse.*¹²⁶

c. Obchodníci a diplomati

Co se týče jejich role obchodníků a „diplomatů“, již před první cestou je v rozhovorech s nimi zmíněno, že počítají s tím, že se nejedou jen „podívat“ do cizích zemí, ale jedou také navazovat kontakty, zajišťovat obchody pro Tatru a reprezentovat československou výrobu. Jak zmínili v rozhovoru pro Jaromíra Slomka a jeho *Život snů a skutečnosti*: „*Pokud šlo o ekonomickou stránku, přešli jsme na analýzy trhu, obecná jednání o základním otvírání dveří našim hospodářským stykům tam, kde jsme je neměli. Nebo posílení možností možností tam, kde už nějaké byly. (...) Například z Nairobi jsme poslali objednávku na 6000 vozů.*“¹²⁷

Je občas až těžko uvěřitelné, kam se dokáží na svých cestách dostat nebo co dokáží. V cestopisech poté za sebe nechávají hovořit tyto činy, a nejen za sebe, ale i za Československo, které v textu působí jako by bylo celosvětově známá a uznávaná lokalita, s kterou je obeznámen naprosto každý: „*Náš vůz s vlaječkou na blatníku jede na konci diplomatické karavany, kterou už lidé přijímají jen jako nezbytný přívažek parády. Ale sotva zahlédnou vlajku, provalí se kordónem policie, mávají, křičí. ‚Číki! Číki!‘ A otevřenými okénky nám tisknou ruce a předávají si je jeden druhému, jak si vůz krokem razí cestu. Lidé v Bagdádu vědí, co je Československo...“*

Kromě návštěv dolů, továren i muzeí, kde je vítají jako staré známé¹²⁸ se tak například dostávají i do centra politického dění: „*‘At’ žijí, at’ žijí! Vítáme první československou delegaci v Kurdistánu! Prosím — už je to tady! Ale vždyť my vůbec nejsme delegace. Přijeli jsme mezi vás jen tak, podívat se... ‘ Jenže to už mluvil Isma’l Árif, onen sympatický urostlý muž, tajemník sulajmáníjské pobočky Demokratické strany; kák Smaíl, jak mu všichni říkali. Mluvil spatra, vzrušeně a bojovně, bylo cítit, že slova o svobodě, demokracii a národních právech mu neplynou z úst jen tak pro nic za nic.*“¹²⁹ Krom toho se setkávají i s hlavami států a vysokými představiteli, jako například králi: „*Stáli jsme králi za zády. Z této strany asi návštěvu nečekal. Neklidně se*

¹²⁶ *Afrika snů a skutečnosti III.*, s. 98

¹²⁷ HANZELKA, Jiří, MIROSLAV ZIKMUND a JAROMÍR SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997., st. 40

¹²⁸ *Tisíc a dvě noci*, st. 39

¹²⁹ *Tisíc a dvě noci*, st. 195

ohlédl, v očích rozpaky. Takhle přece nad ním stát nemůžeme. Ale před ním taky ne, spadli bychom ze zídky. Na zemi leží ještě druhý polštář, přesně takový, na jakém sedí Veličenstvo, ale jsme dva. Co bude větší porušení protokolu — stát nad vtělením boha Višnu, nebo se k němu demokraticky posadit? Rozhodli jsme se téměř současně: sedneme si na trávnik bokem ke králi. Přijal to se zřejmou úlevou, i tak byl o hlavu výš, chválabohu, dvorní rituál jediného hinduistického monarchy na světě snad nebyl porušen. Sotva zmatelně se usmál, asi i jemu ta improvizace připadala komická.“ Povšimněme si zde lehce povzneseného tónu, který používají při řešení zapeklitých situací, a který je charakteristický pro jakékoliv jejich jednání s autoritami v rámci sociální hierarchie nebo feudálních vztahů. Tento tón občas nabírá až sarkastický nádech, jako v případě belgických celníků, kteří jim na hranicích oznámili, že je zakázáno držení střelných zbraní na území pod belgickou správou: „Lovecká puška podle úředního názoru slouží jen k lovu a pistole také. Chcete-li jich použít k jinému účelu, opatřte si povolení z Bruselu - v případě potřeby ovšem. Skočí-li vám v noci na krk leopard nebo zaútočí-li vám slon na vůz, doporučuje se patrně podání telegrafické žádosti...“¹³⁰ V této situaci se také ukazuje, že jejich přístup k autoritám působí místy i povýšeně až arogantně: „,Podívejme se, do Československa!‘ tváří se pan Holcomb, jako bychom ho už nikdy ničím nemohli víc překvapit. A pak nasadí masku vyšetřujícího soudce: ‚A jaké je vlastně vaše politické přesvědčení?‘ ,Určitě vám bude cizí. Ale tady jde o vagón do Golfita. Kostarické úřady nám povolily průjezd velmi ochotně. Máme dokonce visa do všech středoamerických republik. Budou vás zajímat, tady jsou pasy.“¹³¹

d. Osvětové působení H +Z

V neposlední řadě o sobě samých a své cestě nepřemýšleli pouze jako o obchodní schůzi, spatřovali v ní i jistý vyšší záměr, který je v jejich knihách též prezentován: „,Rozsviňte všechna světla!‘ Rádi, s těmi na vozech je to snadné, stačí otočit spínačem. Ale chtěli bychom rozžehnout ještě tolik dalších, všechna, na která dosáhneme, aby už nepřestala svítit lidem na cestu...“¹³² Co je ale také důležité – nejenže se tak sami sebe vidí, nechávají i ostatní ve svých knihách, ty, s kterými během cest hovoří, které potkávají, aby o nich a jejich skutcích vypovídali sami: „,Dali jste nám do vínku název, že krásnější být nemůže. Výprava přátelství, míru a dorozumění mezi

¹³⁰ Afrika snů a skutečnosti II. s. 166-167

¹³¹ Mezi dvěma oceány, st. 87

¹³² Obrácený půlměsíc, s. 18

*národy. Takový je náš domov. Bude taková i naše výprava.*¹³³ Tyto výpovědi pak v textu využívají, aby na nich ilustrovali, jak k nim lidé přistupují: *„Když jsme se vraceli po prohlídce železárny k vozu před branou a zasunovali poznámkové bloky do kapes, vyběhl za námi jeden z dělníků a řekl nám jedinou větu: ‚Nepište o velké brazilské industrii, ale o velké bídě brazilského dělníka!‘*¹³⁴

Kolikrát je naděje ostatních v ně samé až tak veliká, že jsou odhodláni jim vložit do rukou i to nejvzácnější, co mají, včetně dětí: *„Náčelník‘ vzal svého nejmladšího syna za ruku a přivedl ho k nám. ‚Vezměte si ho s sebou do své země. Jen jednou ho chci ještě spatřit, než bude můj život u konce. Chci, aby se naučil všemu, co znáte vy...‘ Vteřiny tíživého ticha. Hledáme zaraženě slova, jimiž bychom Ambúšovi odpověděli. Jimiž bychom poděkovali ne za syna, ale za největší projev důvěry a přátelství, jakého se nám vůbec mohlo dostat. Vždyť nám tu táta svěřuje svého nejoblíbenějšího syna, dává nám ho jako dar, lidem, které zná sotva pět dní. Jak lákavá nabídka! Nabídka, jaké se člověku snad po druhé v životě nedostane! Jak úžasná by to byla příležitost dát vzdělání mladému ‚divochovi‘, dítěti pralesa, jehož ve světě považují za krvelačnou šelmičku, za syna krutých vrahů. Dát mu tak do rukou klíč, jímž by mohl odemknout kamennou bránu pověr, zaostalosti, strachu z kouzel a zlých duchů! Umožnit mu, aby se po letech vrátil mezi své a pomohl jim otevřít oči z tisíciletého spánku...*¹³⁵ Jejich reakce na nabídku náčelníka, který jim chtěl svěřit svého syna, naznačuje jistý pocit nadřazenosti, který pocítují vzhledem k „divochům“ a „dětem pralesa“, vůči těm, v jejichž životě mají „rozžehnout světlo a probudit je konečně z řečeného tisíciletého spánku“. Co přesně tento tisíciletý spánek znamená? Naznačují snad Hanzelka se Zikmundem, že pokud někdo není součástí „moderní“ civilizace, je odsouzený protloukat se světem jako „spící“?

Význam tohoto probuzení bude nejlepší ukázat na jiném úryvku, který ilustruje, co si Hanzelka se Zikmundem představují jako hybnou sílu zlepšení podmínek a kulturní úrovně obecně. Úryvkem byla popsána zkušenost cestovatelů z Jihoafrické unie: *„Dlouho trpěli mlčky. Dlouho se potáceli mezi zoufalstvím, bídou, nenávisí a zbytky rasových předsudků. Dlouho byli v Unii odděleny odborové organizace bělochů, Indů a černochů. První organizací, která dovedla spojit všechny tyto dělníky bez rozdílu barvy pleti na společné základně, byla Komunistická strana Jihoafrické unie. Všechny vedla společně, ruku v ruce, do úspěšných bojů za zlepšení pracovních podmínek, za volební právo, za školy, za zlidštění jejich hmotné a*

¹³³ *Obrácený půlměsíc*, s. 18

¹³⁴ *Tam za řekou je Argentina*, s. 262

¹³⁵ *Za lovci lebek*, s. 222

kulturní úrovně. *Vláda Jihoafrické unie odpověděla vězením a persekucí.*¹³⁶ Je zajímavé, že stejně jako kdekoliv jinde je i zde komunistický režim prezentován jako násilím potlačované hnutí bojující pouze za svobodu jednotlivce a prosperitu daného národa – je zde tedy popsán jako systém, který má emancipační a egalitární charakter.

e. Mechanici a Tatra

Nesmíme samozřejmě zapomenout ani na jejich roli mechaniků. Tato role se týká posledního člena jejich týmu, který je s ní úzce spojen – automobil Tatra, který je v cestopisech skutečně prezentován jako žijící součást skupiny: *„Mezi dolováním Tatry si chvílemi leháme do suché trávy a snažíme se nemyslet na odporné hnojiště, jehož zajatcem se stal náš ,třetí z party‘.*¹³⁷ Vůz je v textu oslovován zdvojnásoběním a je o něj pečováno jako o plnohodnotného člena týmu: *„Všude kolem se ozývají ze tmy dunivé kroky hrochů a se všech stran slyšíme chrochtavé bučení. S těžkým srdcem zavíráme vůz. V jakém stavu jej najdeme ráno? Nám se v domku nemůže celkem nic stát, ale co když některý z hrochů projeví mimořádné technické sklony a bude se zajímat o vnější i vnitřní detaily naší Tatříčky?“*¹³⁸

Automobil Tatra byl hlavním důvodem, proč bylo Hanzelkovi a Zikmundovi dovoleno vycestovat na tak dlouhou dobu a takovou vzdálenost. Jejich dohoda s automobilkou Tatra zněla tak, že jim poskytne svůj automobil, který oni „vyzkouší“ v terénu cesty, a který bude zároveň fungovat formou zahraniční reklamy, jež má přilákat pozornost navštívených zemí k československé automobilové výrobě. Krom toho je jejich automobil také poznávacím znamením a většinou i důvodem, proč na sebe strhávají hodně pozornosti: *„‘Jak to - nemáme chladič?’ (...), ‘Máme motor chlazený vzduchem...’ (...). Obvodní komisař ztrácí úřední strohost a naráz se stane automobilovým fanouškem. ‘Hmmm, to jsem ještě neviděl, turbíny!’“*¹³⁹

Toto není ojedinělá situace, vzhledem k tomu, že podobné rozhovory vedou napříč celou první cestou kdekoliv, kam dojedou. Jejich automobil jim také pomáhá se dostat tam, kam by se jiní lidé nedostali, což ještě podporuje jejich pocit nadřazenosti nad „obyčejnými“ cestovateli: *„V několika minutách nás obklopuje dav lidí. Srdečné úsměvy a vzápětí stisky rukou novinářů, kteří byli o našem příjezdu zpraveni úřady. Lidé nám lezou zvědavě do vozu i pod*

¹³⁶ *Afrika snů a skutečnosti III.*, s. 30

¹³⁷ *Tam za řekou je Argentina*, s. 183

¹³⁸ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 163

¹³⁹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 206

*kapoty a marně hledají chladič vody nebo kondensátory. Vůz bez vody a ,Velká severní poušť!‘ První vůz, který od konce války projel mezi Asuánem a Chartúmem, a první solo osobní vůz vůbec, který se dostal z Káhiry až k soutoku Bílého a Modrého Nilu. Československý vůz!*¹⁴⁰

Vztah, který si dvojice cestovatelů k automobilu buduje od začátku první cesty postupně sílí: *„Prudká vichřice zacloumala stojícím vozem. Potrhaná mračna letěla nízko nad hlavou, rozrážela se o čela skal a hnala se dál k severu. Bouřlivý den; bouřlivý jako celá cesta Afrikou. Byla v něm nezrotná síla živlů i smutek loučení. Slzy deště skanuly po tvářích Tatřičky, když se za chvíli vnořila do širokých ulic Bellevillu, odlehlého předměstí Kapského Města.“*¹⁴¹ Začínají mu být připisovány city a emoce: *„Dívali jsme se na blysknavý horizont moře a na les stožárů u hrází přístavu, a bylo nám smutno. Smutno při pohledu na Tatřičku, která čekala několik metrů od živlu, na nějž nestačila. Tolik jsme si teď přáli, aby měli pravdu naivní Súdánci, kteří ji považovali za obojživelný zázrak.“*¹⁴² A v polovině cesty napříč Afrikou jako by již nešlo o pouhý stroj, ale o skutečně žijícího společníka, o kterého je třeba se bát a věnovat se mu: *„Něco nás nutkalo, abychom Tatřičku přátelsky poplácali po kapotě a poděkovali. A povzbudili. Vždyť se vrátí do Afriky, na niž dosud měla výsadní právo prvenství. Vráti se ve stovkách svitků filmového týdeníku African Mirror, který se za několik dní rozběhne do biografů ve všech afrických zemích na jih od rovníku. Statisíce bílých i černých natáhnou krky, aby se s filmovým reportérem podívali pod zadní kapotu, kam československé ruce kdesi daleko v severní zemi posadily motor na-vzdory všem technickým poučkám a vžitým tradicím.“*¹⁴³ Občas je o něm poté v knize psáno jako o skutečně žijící bytosti: *„Jen třetí z výpravy, který nepodlehл fascinujícímu pohledu měsíce, předl svým motorem po horské cestě, až doklopýtal na dno mělkého údolí a prošlehl svými reflektory spící uličky. Poslední výspa Argentiny, osada La Quiaca.“*¹⁴⁴ Náklonnost cestovatelů vůči třetímu členu výpravy vyjadřují i nejrůznější přezdívky, které jsou automobilu během cesty dávány: *„Náš stříbrný mravenec s československou vlajkou na tykadle přelézá v Bolívii hned od prvního dne nekonečné oraniště andského antiplana. Klopýtá přes zřícené balvany a suť na cestě, proplétá se příčnými stržemi řek a znovu šplhá úzkými cestami nad nechráněnými okraji propastí.“*¹⁴⁵

¹⁴⁰ Afrika snů a skutečnosti I., s. 217

¹⁴¹ Afrika snů a skutečnosti III., s. 122

¹⁴² Tamtéž, s. 123

¹⁴³ Tamtéž, s. 123

¹⁴⁴ Přes Kordillery, st. 51

¹⁴⁵ Přes Kordillery, st. 59

To se ovšem týká pouze první cesty, neboť během druhé vůz kompletně ustupuje do pozadí a zmínky o něm jsou minimální a čistě účelové. Už totiž nejde pouze o dvoučlennou skupinu cestovatelů, ale čtyřčlenný tým s dvěma vozy. Vůz přestává být členem týmu a zůstává pouze dopravním prostředkem umožňující cestu z bodu A do bodu B. Přestává být také středem pozornosti, neboť cílem druhé cesty přestává být prezentace československého automobilu. Stává se jí prezentace československých celosvětově známých cestovatelů.

f. H+Z a jejich vzrůstající popularita

Původním plánem cestovatelské dvojice bylo uskutečnit jednu cestu a projet během ní celý svět. Tento plán ztroskotal poté, co jim byla před USA odepřena tranzitní víza, o něž několikrát žádali. Přispěli k tomu ale i zdravotní důvody, které je donutily cestu přerušit, což je popsáno v cestopisu *Mezi dvěma oceány*. Toto přerušení zároveň poukazuje na zajímavou transformaci, která se projevuje už koncem první cesty, a kterou jsem okrajově zmínila již výše – Hanzelka se Zikmundem se stávají osobami z celosvětového hlediska významnými.

Jejich vzrůstající popularita a značka, která je ve světě začala již během první cesty předcházet, jsou však na mnoha místech popsány i jako prvek, který komplikuje jejich postup. Oni sami tento popis místy využívají, aby zdůraznili svou roli „bojovníků za správnou věc“ a „obránců spravedlnosti“. Je zajímavé, že to se během první cesty týká hlavně USA.

Spojené státy jsou z jejich strany nejen kritizovány, ale také reprezentovány pomocí hned několika situací. V *Mezi dvěma oceány*, což je poslední cestopis napsaný o jejich první cestě a je v něm tedy uveden i závěr celého jejich putování, je popsána situace, kdy byli H+Z žádat o tranzitní víza pro průjezd Spojenými státy. Celá situace je v knize prezentovaná tak, že jim USA sice neumožnilo získat víza, ale za to jim nabídla občanství pod jednou podmínkou – pokud vydají prohlášení o tom, že už se do Československa nechtějí vrátit: „*Výslech. Zdvornilý výslech. A nabídky. Visum vám, mister Hanzelka, dát nemůžeme, ale co byste říkal tomu, kdybychom vám nabídli — a vašemu kolegovi ovšem také — občanství Spojených států? Stačilo by jedno věcné prohlášení do Hlasu Ameriky, že se nechcete vrátit domů. To je taktika, co? ‘Oni nedají pokoj! Liberia a svatokrádežnictví bylo málo. Cos jim řekl?’ ‘Půl druhé hodiny jsme se bavili o politice a hospodářství. Vyprávěl jsem konsulovi, že jsme viděli osmileté chlapce v Bolívii, jak dobývali cín ve výšce čtyř tisíc metrů nad mořem. A zeptal jsem se ho, zda ví, za kolik ten cín jeho vláda od Bolivijců kupuje. Zda ví, jak žije bolivijský horník. S vámi je těžká řeč, mister Hanzelka, povídá. Chápu vás jako člověk, ale visum vám dát nemohu, jsem*

úředník státního departmentu. Tak jsme si řekli good bye — a poletím přes Montreal s Royal Dutch Lines. “¹⁴⁶ Povšimněme si zde, že součástí nabízené dohody bylo i veřejné prohlášení do Hlasu Ameriky, ve kterém měli říct, že se domů vrátit nechtějí. Cílem Hlasu Ameriky, stanice vzniklé v roce 1942, bylo šířit zprávy do zemí, kde pravdivé informace zkreslovala cenzura.

Druhý příklad ze závěru jejich první cesty je jejich zadržení a několikadenní pobyt ve vězení: „*Sbalte věci, půjdete se mnou!*“ *Už se ani neptáme kam. Od majora bychom mohli slyšet jen jednu odpověď: Držet hubu! Jak málo stačí, aby se živočich směl chlubit darem řeči!*“¹⁴⁷ Zde se nejvíce projevuje již výše zmíněný rys charakteristický pro jejich popis situací – oni sami o sobě nemluví, využívají hlasy jiných, aby mluvili za ně a dodali jejich tvrzení na důvěryhodnosti. Svě zadržení tudíž popisují na základě rozhovorů s jinými a tento rozhovor využijí, aby jím zdůraznili svou pointu. Například, když se rozhovorem se svými spoluvězni pokoušejí zjistit, proč byli zadrženi: „*Copak vás ani nesoudili?*“ *Kdepak soud! Ani mě nevyšetřovali, vůbec se na nic neptali. Zkrátka si mě odvezli z haciendy, rovnou z pole. Řekli mi, že jsem komunista, že mezi lidmi nepatřím — a rovnou sem.*“ *Byl jste opravdu členem komunistické strany?*“ *zpovídá ho Mirek. Soused se jen trpce usmál. Poslyšte, je mi už čtyřicet, ale do dneška jsem živého komunistu neviděl. Až tady v té díře jsem se dověděl, co to vůbec komunismus je. Číst a psát jsem se naučil taky až tady, u nás na haciendě to neuměl ani jeden peón.*“ *Tak proč vás...“ ,...strčili do basy?*“ *dopovídá za nás otázku. (...) Peón se na chvíli odmlčel, hlava mu nějak přisedla mezi ramena, oči se přilepily na podlahu. A jeho hlas zněl najednou staře: Za tři dny přijeli policajti na koních a už jsem byl tady, rovnou ve sklepě. Prý jsem buřič a komunista.*“ (...) *V celém podzemí není ani jediný provinilec, který by se byl dopustil zločinu a byl odsouzen. Z vůle kostarické policie jsou tu jen političtí vězňové, z nichž snad ani jediný pořádně neví, co je to politika a politická práce.*“¹⁴⁸ Tento úryvek vypovídá i tom, jak kriticky se staví ke kapitalistickému systému, což je znát hlavně v části, kde je popsáno jak rychle, bez otázek a možnosti se hájit proti zatčení, byl hovořící muž odveden. Úryvek jako by mezi řádky vyjadřoval „Bud’ jsi s námi anebo proti nám. A pokud jsi proti nám, nebo to jen vypadá, že jsi proti nám, půjdeš za mříže.“. I tento úryvek staví komunistický režim do pozice systému, který lidi osvobozuje a je pronásledovaný dalšími stranami, zatímco tyto ostatní strany

¹⁴⁶ *Mezi dvěma oceány*, s. 308

¹⁴⁷ *Mezi dvěma oceány*, s. 145-146

¹⁴⁸ *Mezi dvěma oceány*, s. 150

jsou stavěné do rolí antagonistů, kteří lidem odepírají svobodu. Ve vězení tento muž zůstal, dokud se tam nesetkal s Hanzelkou a Zikmundem, kteří si mohli vyslechnout jeho příběh.

To samé se poté odehrává i ve chvíli, kdy je propuštěn na svobodu a oni se mohou vrátit za posledním členem své skupiny: *„První články o zatčení, první nakroucená podezření z vraždy a lou-peže v cartagském kostele nám hnula žluči už tam pod zemí. Netušili jsme tehdy, že už další číslo všechny ty pomluvy vyvrátilo. (...) Kterýsi sensacektivní redaktor prozradil, co mělo zůstat utajeno nejen před kostarickou veřejností, ale především před námi. S naivní touhou po novinářském „trháku“ napsal otevřeně, že naše obvinění je jen kouřová clona. A že jsme byli zatčeni na přímý příkaz z Washingtonu. Pozdě si šéfredaktor uvědomil, že tím podává důkaz o ponižující poslušnosti kostarických úřadů. ‚Ten redaktor vyletěl, chudák, na hodinu,‘ prozrazuje hostitelka, co už v novinách není, ‚a výpověď‘ dostala celá skupina vedoucích lidí z tajné policie, skoro všichni, na které padlo podezření, že nedrželi jazyk za zuby.“*¹⁴⁹

Jejich boj s úřady ve snaze zajistit si cestu zpět do Československa ilustruje někdejší poválečnou situaci - neochotu USA, Španělska a Francie vyjít vstříc jejich snaze vrátit se zpět do Československa, proti které je naopak postavena ochota Sovětského velvyslanectví vyjít vstříc všem jejich potřebám: *„Kromě Holanďanů a Francouzů plují z Veracruzu jen Italové, ale ti zastavují ve španělských přístavech. A dostat visum od Franca je asi stejně pravděpodobné jako od strýčka Sama. Jak tedy prorazit americkou železnou oponu, která je spuštěna nad Karibským mořem a Mexickým zálivem a brání ve svobodném pohybu každému, koho si americká tajná policie vzala na mušku? ‚Víš co? Zkusíme to ještě na sovětském vyslanectví. Čas od času plují z Veracruzu sovětské lodě s nákladem henequénu.‘ Srdečné přijetí na sovětském vyslanectví. ‚Škoda, že jste nepřišel o tři týdny dřív. Touhle dobou jste mohl být v Leningradu. Loď plula bez zastávky. A z Leningradu do Prahy — to je pouhý skok.“*¹⁵⁰

Ve většině konfliktů i po návratu do Evropy je nenápadně naznačeno, že největší problém plyne hlavně ze strany USA, což je nejvýmluvněji ilustrováno na dvou situacích na konci *Mezi dvěma oceány*:

První situace se odehrává na palubě lodi, kterou absolvuje Zikmund sám s automobilem: *„Chtěl jsem vám jenom říci, že se vám do vozu vloupal neznámý pachatel. Možná, že něco zmizelo. Můžete reklamovat náhradu škody. Nechcete se na to podívat? (...) ...speciální výškoměr někdo odmontoval (...) Před celým světem byl v bezpečí, jenom před americkými*

¹⁴⁹ *Mezi dvěma oceány*, s. 154

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 310

poberty ne! Počkejme — montážní příručka a obrazový seznam náhradních dílů je také pryč! Tak tohle už nebyla náhoda ani sběratelská shánka po talismanech! Průmyslová špionáž? Pak ovšem pachatel od svého chlebodárcem velkou pochvalu nedostal. Zapomněl, že takové příručky se posílají zákazníkovi s každým koupeným vozem. Dokonce v jeho vlastní řeči!“¹⁵¹

A druhá situace následuje po přejezdu Francií, která ilustruje to samé. Krom toho také poukazuje na zjevný problém, který mají Hanzelka se Zikmundem s autoritami, a který velmi rádi vyjadřují sarkasmem s nádechem arogance:

„Bud'te zticha! A otevřete všechna zavazadla!‘ Teprve teď bylo možno spočítat všechny návštěvníky. Z vzácných hostů se postupně vyklubali šéf přístavu (jaká čest být jím osobně uvítán!), imigrační úředník, zástupce dopravní společnosti, dva celníci, dva uniformovaní policisté, jeden tajný — a jeden ještě tajnější: nepromluvil zatím ani jediné slůvko a nehlesl ani během tříhodinové zuřivé razie, která následovala. Takhle se tedy Francie změnila od okamžiku, kdy jsme ji, jarně vlídnou, opouštěli na jihu. Před třemi lety se celní prohlídka odbyla shovívavým úsměvem a přáním šťastné cesty. A teď? Těch osm lidí vypadá jako osm slídících psů, rozvzteklých, že nemohou najít, co chtěli najít. Násilím tě vyvlékli po přistávacím můstku a nacpali do zeleného antonu, aby vzbudili co nejméně pozornosti u diváků, kteří se honem začali sbíhat. A přitáhli všechna zavazadla. Vrtají se v archivu negativů, prohlížejí fotografie, čichají k lahvičce desinfekce po holení, listují v pokladním deníku a v přehledu devisového účetnictví, hrabou se ve fasciklech s korespondencí a s kopiemi reportáží. ‚Seznam cenných předmětů jsem podle předpisů odevzdal kapitánovi lodi...‘ ‚Na to se vás neptám! Co je tohle?‘ ‚Kopie reportáží z Jižní Ameriky.‘ ‚A proč to nemáte francouzsky?‘ ‚Monsieur, vy jste Francouz, píšete své raporty francouzsky. Já jsem Čechoslovák a píšu česky!‘ ‚Držte hubu!‘ (...) Povlaky dolů, jeden obrací matrace naruby a propichuje je dlouhou jehlou, druhý vytáhl z kapsy šroubovák a odklápí desku zrcadla, třetí vyházel na zem zásuvky ze stolu a ze skříně, čtvrtý se vrhl do koupelničky a na klozet, přistavil si židli a prohlíží kdejakou škvíru za topnými tělesy a stropními rourami. ‚Zujte se, jestli nemáte dvojité podrážky. A svlékněte se do trenýrek!‘ Na takový rozkaz je nejlepší odpovědí úsměv. Ten policistu rozzuřil ještě víc. ‚Tahle čtyři zavazadla a filmovou kameru s fotoaparátem vám zabavuju. Do osmi hodin sdělíte, kam to na váš náklad máme poslat!‘ Konečně mají lidé konkrétní úkol. Horlivě převazují kufry

¹⁵¹ Tamtéž, s. 315

konopnými provazy s vpleteným drátem, ještě jednou, čím víc bude provazu, tím důležitěji budeme vypadat; ještě olovené pečete — konec tříhodinové prohlídky.“¹⁵²

A podobně jako tomu bylo i během jejich zadržení, pomocí hlasů jiných poukazují Hanzelka se Zikmundem na viníka, kterého znovu spatřují v USA: „*Ten chlapík, co pořád mlčel, byl agent americké FBI, pověděl mi to jeden námořník. ‘ Ted’ je tedy všechno jasné, souvislost s panamskou razií, s osmidenním kriminálem v Liberii, s pohovorem na americkém konsulátě v Mexiku, s transitními visy — všechno průhledné jako křišťál: provokace stůj co stůj.*“¹⁵³ Zmínka o FBI je v socialistickém diskurzu významná. FBI byla „symbolem“ amerického imperialismu a jeho infiltrace do cizích států (a to včetně zemí socialistického bloku) v podobě špiónů posílaných za hranice, s nimiž pak např. místní obyvatelstvo kolaboruje a tím rozvrací socialistické hospodářství. Špióni se objevují i v popkultuře té doby, a to na obou stranách železné opony.

Jakmile Hanzelka se Zikmundem s několikaletou prodlevou vyrazí na druhou cestu, která vedla východní Evropou přes Indii dál do Asie, setkávají se s podobnými problémy, ačkoliv poněkud odlišného ražení. V knihách je zdůrazněna hlavně jejich role filmařů a reportérů, což je poté v textu prezentováno jako role, které se na cestách vlivní lidé obávají. Role H+Z jako celosvětově významných osob tak vystupuje do popředí ještě více než předtím. Značka H+Z se stává celosvětově známou, a stejně tak je i prezentován v cestopisech i strach autorit z toho, co by sebou nesla za poselství: „*Lituji, takové je rozhodnutí. Až předložíte všechny scénáře a podklady, vytvoříme komisi, jež se k nim do šesti až dvanácti měsíců vysloví. ‘ To už budeme na Cejloně nebo v Indonésii. Jsme na cestě... ‘ ,Dovolíte? Natáčení povolíme, jakmile se písemně zavázete, že přijímáte všechny připomínky a návrhy komise. Budete mít průvodce, který vám bude při práci nápomocen. Předpokládáme, že jeho návrhy budete respektovat. Natočený materiál si ještě před stříhem prohlédne náš velvyslanec v Praze a vysloví se k němu. Části materiálu nebo i celky, proti kterým by vznesl námítky, bude třeba vyřadit.*“¹⁵⁴

Hanzelka se Zikmundem tak prezentují sami sebe na druhé cestě jako osoby mezinárodního významu, jejichž skutky mají možnost otrást světovým děním. Jejich role mechaniků i jejich „třetí člen týmu“ aneb automobil Tatra se z cestopisů vytrácejí.

¹⁵² Mezi dvěma oceány, s. 323

¹⁵³ Tamtéž, s. 324

¹⁵⁴ Světadíl pod Himalájem, s. 103-104

9. „Dolary nahradily to, co chybělo: Hrdost a sportovní čest“¹⁵⁵ – kapitalismus a USA

Jak již bylo zmíněno několikrát výše, Hanzelka se Zikmundem připisují ve svých cestopisech americkým turistům určité charakteristické rysy, které nejsou zrovna lichotivé. Ty ve většině případů, i když ne zcela bezvýhradně, souvisí i s kapitalistickým systémem, ze kterého tito turisté přijíždějí: *„To už k vám promlouvá Američan se svou věčnou touhou po sensacích. Týž Američan hrdě prohlásí, že São Paulo je dnes živým symbolem moderního amerikanismu. Má při tom na mysli překotný růst města, horečku konjunktury. Vidí průmyslové a bankovní paláce, mrakodrapy vybavené veškerým pohodlím. Připomene vám jména brazilských selfmademanů, kteří začali před dvaceti lety s prázdnýma rukama a dnes jsou miliardáři. Známa historie chudého chlapce, který se proslavil. Stačí mu lesk povrchu. V bláznivém honu za ziskem nemá čas, aby se zamyslel nad příčinami bouřlivého růstu a podíval se na jeho důsledky. Rád se vzrušuje pohledem na líc své Ameriky. Zapomíná, že brazilské hospodářství procházelo před válkou těžkým obdobím vleklých krisí a hospodářských otřesů. Když namítnete, že všechno to bohatství vyrostlo z válečné konjunktury, z válečných investic v době, kdy byla Evropa ve zmatku a kdy bylo její hospodářství odříznuto blokadou od mezinárodního obchodu, odpoví brazilský podnikatel sebevědomě, že Brazílie také zaplatila svou daň krve. Kolik? Ke konci druhé světové války se v Itálii zúčastnilo dvou bitev na 4000 brazilských vojáků. Kdo z nich platil daň krve za sebe a za sobě rovné, za dělníky z továren a z plantáží, za ty, kteří po léta krise marně hledali práci? Náhle cítíte, že se před vámi rozevírá pohled do jiné tváře São Paula. Do tváře nevyzdobené bohatstvím a úspěchy, do tváře nevyceněné plakátovým úsměvem úspěšného selfmademana, do tváře, do níž se musíte zahledět jinýma očima, abyste pochopili celou pravdu.“*¹⁵⁶

Kapitalismus, zvláště ten americký, je zde vnímán jako systém, který produkuje sociální nerovnost, vykořisťuje obyvatelstvo a dopouští se rasismu. Je nazýván „diskriminací třídní“, která vznikla, neboť *„nelze zavádět a hájit rasovou diskriminaci. Oddělený svět bílých a černých bil do očí v Africe, kde se pojem bělocha kryl s pojmem pána a dobyvatele, kde se za rasové rozdíly schovávala propast rozdílů sociálních. Tento druhý kontrast, protiklad dvou světů rozdělených hradbou bankovních účtů, vyvstal v Brazílii v celé své tvrdosti...“*¹⁵⁷ Je to

¹⁵⁵ Afrika snů a skutečnosti II., s. 29

¹⁵⁶ Tam za řekou je Argentina, s. 255

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 283

system, kterému nezáleží na jednotlivci a jde mu pouze o jediné – o profit: „...bývalí majitelé vydělávali miliony zejména v době, kdy svět nejhůř hladověl. I tady byl zisk jediným zájmem velkokapitálu, který se nijak nestaral o mzdy dělníků, o jejich bydlení a zdravotní podmínky nebo dokonce o obnovu zvětšelého zařízení.“¹⁵⁸ Zde se projevuje další důležitý bod, který je nutné zmínit – vykořisťování dělníků. Zatímco komunistický režim se stará o jejich mzdy, bydlení i zdravotní podmínky, kapitalismus to samé opomíjí. Můžeme tedy říci, že je zde nepřímo naznačena i oslava komunistického zřízení, který je zde znovu uveden jako systém, který lid osvobozuje. Kapitalista totiž profit strádá na úkor obyčejných dělníků, kteří jsou kolikrát nuceni pracovat v až nelidských podmínkách. Zmiňován je i v souvislosti s druhou světovou válkou, kdy je o něm hovořeno v textu takto: „...Estancieros, velcí latifundisté, majitelé akcií, ale především zahraniční velkokapitalisté měli v Argentině údobí zlatých let. Svět za mořem hladověl a vztahoval ruce po argentinském mase, pšenici, kukuřici, kožích, lněném oleji. Panebože, jen ať ta válka vydrží, modlili se kapitalisté a vynakládali všechno úsilí, aby vláda zůstala neutrální, jak dlouho to bude jen trochu možné. Nesmírné dary argentinského slunce a úrodné pampy se platily zlatem s obou stran. Kupovali západní spojenci, kupoval i Franco pro Hitlera a Mussoliniho. Tuhle hru na dvou židlich vydržela hrát Farellova vláda až do 27. března 1945, kdy na nátlak Spojených států vypověděla konečně Německu a Japonsku válku, ve dnech, kdy sovětská armáda vyrážela k rozhodujícímu úderu na Berlín.“¹⁵⁹

Zatímco americký kapitalistický systém je zde popisován záporně jako ten čekající a profitující z tehdejší situace, do opozice je jim stavěna sovětská armáda, tedy komunistický režim zastoupený SSSR, který tou samou dobou již podnikal nezbytné kroky. To je podle Hanzelky a Zikmunda tvář Ameriky, výmluvně popsána úryvkem o „Malé Americe“, se kterou se cestovatelé setkávají v Jihoafrické republice, a která je: „...hladká, přesládle líbezná, provoněná drahými parfumy a drahými doutníky. Počet úsměvů a hloubka úklon jsou v ní úměrné váze peněženky. Snad je v tom symbol. Johannesburgští bonzové si vytvořili místo svých dostaveníček na vrcholku nejvyššího mrakodrapu. Dost vysoko a dost daleko, aby ani v noci neviděli do compoundů, černošských ghett a shanty towns, předměstských kučí z plechu a hlíny. Tam, na okraji města, je druhá tvář "Malé Ameriky". Vředovitá, vyhladovělá tvář, zašlápnutá do prachu nedlážděných ulic.“¹⁶⁰ Proč právě na toto Hanzelka se Zikmundem upozorňují? Pokud se znovu vrátíme k tomu, jak je v textu reprezentován komunistický režim, je možné se

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 67

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 68

¹⁶⁰ Afrika snů a skutečnosti III., s. 29

domnívat, že i zde jde o narážku na něj. V tomto režimu totiž žádná „shanty towns“ ani „předměstské kuče“ nemají existovat. Snaha o vytvoření beztržní společnosti to vylučuje.

Další záporná stránka amerického kapitalismu spočívá v tom, že podle Hanzelky a Zikmunda ničí autenticitu míst, která navštěvují, a též je „drancuje“. Spojené státy rozšiřující svou působnost i v oblasti zahraničního obchodu ve velkém působí například v Latinské Americe, kde poté během své návštěvy Hanzelka se Zikmundem vyzdvihují hlavně jeden určitý prvek, ke kterému se několikrát vracejí a se kterým se setkávají již v prvních státech severní Afriky: „*Neonová láhev COCA-COLY, září do temné noci; výmluvné předznamenání Ameriky v zemi pyramid.*“¹⁶¹ Reklama na Coca Colu je pro ně názorným příkladem toho, co je s americkým kapitalismem špatně, jak se rozšiřuje po celém světě a postupně ničí domácí obchod, který pomalu chřadne a zaniká. „...*Egyptští kluci ve vlajících gallábijích visí na schůdcích přeplněných tramvají a vykřikují svoje nekonečné ‚kuka kulááá...‘; dostanou za celodenní práci několik ubohých piastrů a vytlačují postupně z ulic egyptské prodavače místních limonád a piv. Američtí akcionáři si však společně s velkopřemyslníky mnou spokojeně ruce, protože Egypt je první zemí na africkém kontinentě, kam pronikla jejich Coca-kolonisace, když se bezpečně usadila ve zbývajících čtyřech světadílech.*“¹⁶²

S tímto jevem se poprvé setkávají, když přijíždějí do Egypta a poté ještě o něco více po příjezdu do Latinské Ameriky: „*Pij Coca Colu! Jezdi Buickem! Maž Mobiloillem! Kupuj benzin Esso! Čisti si zuby Kolynosem! Hol se, oblékej se, navštěvuj, čti, nečti!*“ *Občan Nového světa se jen krčí v bubnové palbě kategorických imperativů reklamy. Polyká s nimi z rozhlasu přelázané tango argentino a prokousává se jejich balastem k zastrčeným zprávám ze světa, čte je v novinách a obdivuje na plakátech, pokud je reklamní malíři dovedli vtělit do svůdného idolu.*“¹⁶³

Reklamy na Coca-Colu vidí všude. „Coca-kolonisace“, jak tento jev Hanzelka se Zikmundem nazývají, na některých místech (níže zmiňovaný úryvek pochází z La Pazu) překročila „*i nejpomyslnější meze vtíravosti. (...) Ještě jste nespátřili ani jediný předměstský domek, ale křiklavá reklama Coca Coly na betonové vstupní bráně El Alta se Vám vnucuje dřív, než jste mohli přečíst nápis La Paz. (...) Najdete památné budovy, ale jejich balkony jsou zakryty dvoumetrovými smaltovanými tabulemi s reklamou v kategorickém imperativu: "Pij Coca-Colu!" Ve všech jednosměrných ulicích města Vás vedou po směru tabule, na kterých se*

¹⁶¹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 110

¹⁶² *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 110

¹⁶³ *Tam za řekou je Argentina*, s. 352

nenápadné šipky krčí pod osmi bombastickými písmeny COCA-COLA. Taková reklama by byla mistrovským dílem obchodních propagandistů ve světě hojnosti, ale je neomaleností tam, kde se čtyři pětiny obyvatelstva živí převážně kukuřicí, protože jim na víc nezbyvá. Je tím nemorálnější, že vnucuje Bolivijcům limonádu dováženou za tvrdé devisy nebo vyráběnou v licenci za ty dolary, s jejichž nedostatkem země zápasí o život.“¹⁶⁴

Prostředí mimo americký vliv je popisované jako prostředí oproštěné od amerického fanfaronství.¹⁶⁵ Opakem tohoto fanfaronství je zde myšleno a dále v textu například uvedeno „nepochopitelně kultivované ovzduší“¹⁶⁶ města Porto alegre.

Vliv kapitalistického prostředí pokřivuje amerického člověka a je základem pro většinu jeho negativních vlastností – neustálý spěch, pohrdání chudším obyvatelstvem, jak již bylo zmíněno v kapitole sebereprezentace, kde americké paničky ohrnují nosy nad ušpiněnými dětmi. To je právě druh chování, od kterého se Hanzelka se Zikmundem pokouší distancovat. V určitých pasážích zachází popis kapitalistické Ameriky tak daleko, že jsou zde dokonce naznačeny určité spojitosti s nacistickým Německem: „...Nemůžete se přitom ubránit vzpomínce na ryčné marše a vysoké boty nacistických nadlidí, na přepychové vozy s hákovými kříži a na nadutou rozpínavost těch, kdo tu teď pod ‚ochranou‘ amerických okupačních úřadů stojí před Vámi a s rozpačitým podlézavým úsměvem a nastavenou dlaní.“¹⁶⁷ Tato podobnost podle nich souvisí hlavně s podlézavostí za účelem většího zisku, pocit nadřazenosti, který je vyjádřen termínem „nadlidí“ a úzce souvisí s americkou „rozpínavostí“, o které budu mluvit blíže v kapitole o kolonialismu.

Spojené státy jsou posměšně nazývané jako „strýček Sam“ a nenávisť vůči nim nepramení jen ze strany Hanzelky a Zikmunda, ale týká se velké části celého světa: „V jiné zemi na východní polokouli - v Číně - se desítky milionů lidí chopí zbraně a společnou vůlí vyženou parazita ze svého domu. A najednou strýček Sam zapomene na good neighbourhood.“ Přičemž parazitem jsou zde myšleny právě Spojené státy, což je docela silný výraz, který Hanzelka se Zikmundem používají hlavně ve smyslu bývalých koloniálních mocností a kapitalistického zřízení. To se ale netýká pouze zemí, kde se k moci dostal komunistický režim, stejná situace je popisovaná i v celé Latinské Americe, kde mají ve většině zemí hlavní slovo Spojené státy: „Nikde v Jižní Americe jsme se do onoho okamžiku neseťkali s větším opovržením při vyslovení

¹⁶⁴ *Přes Kordillery*, s. 137-138

¹⁶⁵ *Tam za řekou je Argentina*, s. 336

¹⁶⁶ *Tamtéž*, s. 336

¹⁶⁷ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 21

*slova gringo a Norteamericano než mezi bolivijskými horníky. Nebylo divu, že se jejich nenávisť vybilá při poslední stávce způsobem, který měl za následek, že všichni vedoucí Američané z bolivijských dolů ujížděli za hranice, a když už jim nezbyl čas, hledali ochranu na americkém velvyslanectví.*¹⁶⁸ Na tuto situaci mají Hanzelka se Zikmundem také jasný názor na její řešení, při jehož vyjádření nešetří ironickým tónem: *„Je nutno snížit výrobní náklady, aby byla Bolívie zachráněna. (...) Je nutno odmítat vdovské a sirotčí důchody za živitele rodin, kteří byli rozdraceni rozjetým vlakem cínu, čísel a demagogie. Je nutno posílat do dolů víc osmiletých chlapců, aby se víc vydělalo na útlosti jejich dětských tělíček.*“¹⁶⁹

Socialismus je zde naopak popisován jako osvobozenécké hnutí vedené pokrokovými lidmi, neprávem odsuzované ve většině států, kam se Hanzelka se Zikmundem vydají¹⁷⁰: *„...aby si přihřáli polívčičku, vyhrotili hru proti pokrokovým socialistickým stranám země. Hlasatelé a herci, kteří hovořili o útoku Marťanů na Ekvádor, musili používat místo správného španělského výrazu marcíanos označení marsistas, jež se v rozhlasovém podání nedalo odlišit od slova marxistas.*“¹⁷¹ Sem spadá například i zmínka o zatčení, kde bylo nepřímě zmíněno, že Spojené státy se takovýmto způsobem vypořádávají s komunisty. Lidé podle Hanzelky a Zikmunda nevidí, jaký potenciál socialistický systém má, neboť například: *„...Chlapec, kterého fašistická Balilla vychovávala v nenávisti ke všemu socialistickému, nemůže pochopit stoupající výrobnost znárodněného průmyslu v Československu.*“¹⁷² Pokud je zde hovořeno o socialistickém režimu, je popisován pomocí adjektiv jako „pokrokový“¹⁷³, „obětavý“ a „průkopnický“ - jako například v tomto úryvku, kde je vyzdvihován entusiasmus ruských doktorů pracujících v africké nemocnici: *„Druhou nejmodernější nemocnici - Dedžač Balča - otevřenou teprve před několika lety, spravují Rusové. Veškeré zařízení bylo dovezeno z Moskvy a přes dvacet sovětských lékařů s početným ošetřovatelským personálem se vrhlo s nadšením do obětavé, v Habeši opravdu průkopnické práce.*“¹⁷⁴

Je také velmi zajímavé, jak odlišný je jejich popis krajiny na počátku druhé cesty, kdy Hanzelka, Zikmund a spol. projíždějí východní Evropou směrem k Turecku. Zatímco Latinská Amerika je popisovaná jako neutěšené místo, ze kterého se Vám svírá srdce, a kde jsou cestovatelé svědkem toho, jak: *„...kvetoucí plantáže kávovníku, pralesy a banánové háje*

¹⁶⁸ *Přes Kordillery*, s. 83

¹⁶⁹ *Tamtéž*, s. 86

¹⁷⁰ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 125

¹⁷¹ *Za lovci lebek*, s. 97

¹⁷² *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 61

¹⁷³ *Tamtéž*, s. 125

¹⁷⁴ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 29

zmizely dávno jako fata morgana, místo nich svírá cestu ze všech stran kraj zmučený sluncem a suchem. Písek a suchý jíl, místy štětiny zaschlé trávy a trnitý prales, na-vlas takový jako v Čaku na pomezí Argentiny a Paraguaye. Jenže se tu krajina láme do bezútěšného bludiště nízkých strmých kopců.“¹⁷⁵ Východní Evropa působí jejich slovy klidně a místy až idylicky: „Houf dětí se za námi táhne městem i po hradbách, kam se hneme. Ale nejsou tu prosebné pohledy a natažené ruce. Chtějí se jenom podívat, sáhnout si na ty zvláštní přístroje, udělat hostům radost kytičkou.“¹⁷⁶ Zde je důležité porovnat si popis těchto končin v protikladu k těm, kde funguje kapitalistický systém – v socialistických zemích nenajdeme prosebně natažené ruce. Lidé je nemusí prosebně natahovat, neboť mají všeho dost, neboť komunistický režim jim tuto jistotu garantuje. Postranní motivy, které na svých cestách přičítají lidem, a se kterými mají velký problém hlavně v muslimských zemích, tak ve východně Evropě jako zázrakem mizí a nahrazují je místy až romantické scény a výjevy například z vesnického života, které ukazují, jak dobře se v těchto zemích žije a jak dobře se mají i jejich obyvatelé: „Po silnici tápe kolem nás už aspoň třicátý čuník. Za ním selka, co chvíli se sehne, plácne otálejícího poutníka po zadku a mlaskne povzbuzující povel. C-c-c, huš, huš! A vepřík popoběhne znova kupředu, o kousíček blíž svému osudu.“¹⁷⁷ Přičemž Hanzelka se Zikmundem nešetří nejen romantickým popisem, ale také slovy chvály: „To je racionalizace zemědělské výroby. Když ho neprodají, půjde zas takovým postrkem zpátky. A do příštího jarmarku bude nabírat, co při zdravotní procházce do Palanky ztratil.“¹⁷⁸ Taktéž je zajímavé si povšimnout, jaké jednotky Hanzelka se Zikmundem použili při počítání čuníků na cestě. „Aspoň třicátý čuník“ ve čtenáři automaticky evokuje velmi dobré podmínky pro život.

Když se navíc poté loučí s východní Evropou, v jejich popisu nechybí podobná lítost a stesk, jako když opouštěli hranice rodného Československa: „Poslední razítko do pasu - a oči mimoděk sklouznou na Leninův obraz, který visí v kanceláři. Kolik dnů, kolik měsíců asi uteče, než takový obraz opět uvidíme v úřadovně pohraničnicků? Závora se zvedá, jsme v Turecku.“¹⁷⁹ Povšimněme si, jak se zde Hanzelka se Zikmundem staví k obrazu, který vidí na stěně, když se s pohledem na něj loučí s Evropou a vstupují do Turecka. I když již dávno doma nejsou, obraz v nich vyvolává stejný pocit a nutí je k myšlenkám na to, kdy ho nejspíš znovu uvidí. To

¹⁷⁵ *Mezi dvěma oceány*, s. 126

¹⁷⁶ *Obrácený půlměsíc*, s. 64

¹⁷⁷ *Obrácený půlměsíc*, s. 98

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 98

¹⁷⁹ *Obrácený půlměsíc*, s. 106

vypovídá o silném citovém poutu, které v ten okamžik sdíleli, a které se objevuje i později v textu.

Kritika kapitalistického systému má své ideologické pozadí, které je založené na myšlence třídního boje, tedy na existenci tříd ovládaných a vykořisťovaných. Východiskem pro cestu z tohoto začarovaného kruhu byla idea beztřídní společnosti, kde budou výrobní prostředky rovnoměrně rozmístěny mezi občany, kteří je pak budou moci společnými silami obstarávat a též využívat, což staví amerického kapitalistu právě do pozice vykořisťovatele, který žije na úkor lidí na nižších žebříčkách kapitalistické třídní společnosti. Otázkou ale zůstává, jestli se s touto myšlenkou Hanzelka se Zikmundem skutečně ztotožňovali anebo to byla jen povinná součást jejich cestopisů, která jim umožnila jejich vydávání. Ať tak či onak, Hanzelka a Zikmund vidí tento problém i jako důvod, proč velké množství krajanů, které během své první cesty, a hlavně po příjezdu na americký kontinent, potkávají. S těmito lidmi hovoří o jejich důvodech odjezdu do Ameriky a dle jejich slov se všichni z nich shodují v jedné věci – Československo opustili již v období první republiky a zpět už se nikdy nevrátili. Proč? Jako důvod je uváděna například hanba a stud, i když se všichni z nich shodují v tom, že se jim po domově stýská. Nikdy ale není důvodem pro jejich odchod z vlasti stávající československý režim: „Zestárlí a chudí krajané nemají odvalu k novým začátkům doma. Ze studu zpřetrhali svazky s domovem. Tři čtyři úspěšní podnikatelé se občas pochlubí do staré vlasti dopisem, fotografií, ale od svých podniků se z vlastní vůle neodtrhnou.“¹⁸⁰ Co se týče příčiny jejich útěku, i na to mají pak Hanzelka se Zikmundem jasný názor: „Co bylo příčinou často hromadného stěhování do Argentiny? Není sporu o tom, že to byly hlavně důvody sociální. Kapitalistický řád první republiky, který nedovedl zabránit tvoření statistických front nezaměstnaných, nekladl také překážky hromadnému vystěhovalectví, i když znamenalo často únik kvalifikovaných sil. Ubyly nejvýše starosti o opatrování práce a ušetřilo se na podporách pro nezaměstnané. V tomhle smyslu vám také odpoví většina Čakeňáků, položíte-li jim otázku, proč vlastně jsou v Argentíně.“¹⁸¹ Zde je zmíněna další věc, která by v komunismu existovat neměla. Nezaměstnanost je dalším ze společenských problémů, proti kterým se socialistický režim pokouší bojovat.

Ke shrnutí kapitoly: zatímco kapitalismus je charakterizován jako systém, který člověku ubírá drahocenný čas, rozděluje společnost na třídy a je prakticky založený na tom, že vyšší z těchto tříd se mají lépe, než ty nižší, komunistický systém je uveden jako pokrokový režim,

¹⁸⁰ *Přes Kordillery*, s. 270

¹⁸¹ *Tam za řekou je Argentina*, s. 90

který se nemusí potýkat s nezaměstnaností a nehierarchizuje společnost, neboť v komunistické společnosti se mají všichni stejně dobře a žádná nezaměstnanost zde neexistuje. Komunistický režim se stará i o ty nejchudší obyvatele, zatímco v kapitalistické společnosti žijí chudí v nuzných podmínkách.

V komunistickém režimu neexistuje chudoba nebo chudinské čtvrti, se kterými se Hanzelka se Zikmundem setkávají v Latinské Americe, kde je krajina, kterou projíždí, popisovaná jako chudá a smutná, zatímco jejich popis východní Evropy je barevný, veselý a částečně romantický a plný hospodářských zvířat a veselých lidí.

Komunistický režim na rozdíl od kapitalismu garantuje rovnoprávnost, beztřídní společnost, kde neexistuje, že se někdo má špatně a někdo dobře – protože jsou všem poskytnuté stejně dobré podmínky k životu. Na druhou stranu kapitalismus je popisován jako parazitický systém, který utiskuje část obyvatelstva a vytváří se společnosti propastné rozdíly mezi bohatými a chudými, které je nemožné překlenout.

10. Kritika kolonialismu

Z historického hlediska je kolonialismus expanzivním procesem, jinak také nazvaným „poevropšťování světa“¹⁸², který započal vlnu sociálních a kulturních změn, jež mají své přesahy až do dnešní doby. Tato vlna svého vrcholu dosáhla v letech 1880 – 1940 v éře imperialismu, kdy si mezi sebou Evropa rozdělila území téměř celé Afriky a Oceánie a také upevnila své postavení v Asii. Zatímco v 18. století mezi koloniálními mocnostmi existovala ještě určitá zdrženlivost ohledně kolonizovaných území, v období imperialismu byla kolonizace nového území považovaná za ekonomickou nezbytnost, a spor mezi mocnostmi zašel až tak daleko, že mezi sebou téměř všechny soupeřily o kolonie, protektoráty a strategická místa.¹⁸³ Na počátku 20. století „téměř 75% světové pevniny náleželo k evropským koloniálním říším (Velká Británie ovládala 32%, Rusko 21%, Francie 9,5%, Portugalsko 2% a Německo 3%). V Latinské Americe, obsazené již v první vlně evropské expanze, převážily kreolské vyšší

¹⁸² Termín použitý autorem H. Gründerem v DEMEL, Walter a Hans-Ulrich THAMER, ed. *Dějiny světa: globální dějiny od počátků do 21. století*. Praha: Vyšehrad, 2014., s. 331

¹⁸³ DEMEL, Walter a Hans-Ulrich THAMER, ed. *Dějiny světa: globální dějiny od počátků do 21. století*. Praha: Vyšehrad, 2014., s. 331

vrstvy převážně evropského původu i ve vnitrozemí. Evropští přistěhovalci osidlovali celé kontinenty. (...) Evropská světová impéria už nebyla pouhým komplexem území, fungovala na základě těsných ekonomických vztahů. Se vznikem nových hospodářských činností se měnily společenské struktury.“¹⁸⁴

Po skončení druhé světové války začal narůstat odpor v jednotlivých koloniích vůči koloniálnímu mocnostem, jež měly ještě stále hlavní slovo. Udržování těchto kolonií se stalo prakticky nemožné zvláště kvůli oslabení, které přinesly obě světové války. Po roce 1945 začalo být taktéž zpochybňováno domnění „nadřazenosti“ západní civilizace nad „nižším“ obyvatelstvem v koloniích. Toto domnění bylo jedním z hlavních odůvodnění koloniálních mocností pro nadvládu nad určitými územími. Byla to přesně tato území, která většinou zůstala nerozvinutá, se stagnující ekonomikou a špatnými životními podmínkami.

Evropské koloniální mocnosti byly nakonec nuceny uznat, že se jedná o neudržitelný stav a bude tudíž nutné jednat ve prospěch zrušení koloniálních panství. Přejít k nezávislosti a ekonomické stabilitě zemí, které byly kdysi podrobeným území, také ztěžoval fakt, že nově vzniklé „supervelmoci“ aneb Spojené státy a Sovětský svaz, se po válce snažily upevnit své postavení hlavně přístupem k nerostným surovinám, většinou se vyskytujících mimo jejich území. Tyto velmoci se tak na kdysi podrobených územích pokoušely získat slovo ve věci jmenování, formování státních zřízení a nových vlád, což se setkávalo s nelibostí místního obyvatelstva i ostatních států. Výsledkem takového jednání pak mohly být občanské války a následná (opakovaná) intervence zahraničních mocností. Mezi lety 1957-1975 byla sice udělena nezávislost většině britských, nizozemských, portugalských a belgických kolonií na africkém území a v Karibiku, i když ovšem nové vlády dospěly k nezávislosti, nezískaly nikdy rovnoprávný přístup například ke světovému bohatství. Mnohé z nich se dodnes řadí mezi nejchudší státy světa.¹⁸⁵

Kritika koloniálních mocností a jejich snahy podrobit si další území byla spjata hlavně s kritikou otroctví. „Koloniální ‚rozvojová diktatura‘ sice samozřejmě vzešla ze zájmů metropolí a nepochybně se řídila vzorem západní modernizace. Stejně nepochybné je, že koloniální panství přineslo vykořisťování a upírání identity domorodcům.“¹⁸⁶ Koloniální úsilí sice přispělo k rozvoji globalizace, ale z velké části potíráním práv těch, kteří byli podle

¹⁸⁴ THAMER, Hans-Ulrich, ed. *Dějiny světa: globální dějiny od počátků do 21. století*. Praha: Vyšehrad, 2014., s. 209-210

¹⁸⁵ HART-DAVIS, Adam, ed. *Dějiny: velký obrazový průvodce historií lidstva: od úsvitu lidské civilizace po současnost*. Vyd. 3. Přeložil Aleš BŘÍZA. Praha: Knižní klub, 2014. Universum (Knižní klub), s. 412-413

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 333

koloniálních mocností pouhým vývozním artiklem. Také stvořilo tzv. třetí svět. Zatímco „první“ a „druhý“ svět náležel kapitalismu a socialismu, třetím světem byl shrnut zbytek – „neutrální“ a nově nezávislé státy, bývalé součásti kolonizovaného území tehdejších koloniálních mocností, které se nechtěly vydat ve šlépějích Spojených států ani Sovětského svazu. V roce 1955 se na konferenci ve městě Bandung 29 čerstvě nezávislých afrických a asijských států, zahrnujících např.: Egypt, Ghanu, Indii a Indonesii stalo součástí hnutí nezúčastněných zemí. Viděly samy sebe jako nezávislý mocenský celek, s novou perspektivou „třetího světa“ hlavně politických, ekonomických a globálních cílů.¹⁸⁷

Konec imperiálních mocností nastal relativně rychle a v obrovském měřítku, přičemž rozhodující úder zasadila druhá světová válka a její následky. Proces dekolonizace probíhal na některých místech pokojně, na některých bylo ale nutné se přiklonit k násilí. Tak či tak to byly právě tyto procesy, které zapříčinily vznik třetího světa a poté se staly předmětem ostré kritiky, která se objevuje i v cestopisech Hanzelky a Zikmunda.

Poprvé se cestovatelé setkávají s důsledky koloniální nadvlády v Africe. Je zajímavé, že i když koloniální správu odsuzují, ne všechny kolonie jsou pro ně stejně špatné, lépe řečeno – pro Hanzelku a Zikmunda jsou špatné všechny, ale každá svým unikátním způsobem. Zatímco „...Britové pronikli do kolonií a snaží se udržet vládu nad nimi kombinací úplatků, pověr a nevědomosti podrobených kmenů, intrik a rasové diskriminace, neustále zdůrazňované a vyhrocované, a teprve v poslední řadě brutální mocí. (...) V Kongu našli Belgičané docela jiné podmínky. (...) Belgičané musili získat pracovní síly po dobrém, ústupky, kterými si zajistili příliv zemědělských dělníků. (...) V britských oblastech Afriky jsme viděli, že vláda spočívá na nimbu bílé kůže. Belgičané vštěpují podřízenému lidu v Kongu otrockou vděčnost...“¹⁸⁸ zde je patrné, že každá koloniální mocnost má své způsoby, jak na území podrobené země dosáhnout absolutní poslušnosti. Zatímco Británie zvolila cestu „kapitalistického západu“, která je v textu prezentovaná hlavně intrikami a diskriminací, Belgie se pokouší o psychický nátlak, kterým vsugerují místnímu obyvatelstvu pocit, že je potřebuje a tím poté šíří dál svůj vliv. Británie oproti tomu udržuje obyvatelstvo v nevzdělanosti, z něhož jediná cesta vede přes vzdělání a osvětu.

V cestopisech je úzce spojen kolonialismus s kapitalismem, neboť koloniálními mocnostmi byly mocnosti západní, tedy mocnosti kapitalistické, jako například Coca-

¹⁸⁷ YOUNG, Robert. *Postcolonialism*. New York: Oxford University Press, 2003. Very short introductions., s. 16-17

¹⁸⁸ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 178

kolonizace, o níž jsme hovořili v předchozí kapitole. Kritiku těchto kolonizačních tendencí bych ráda shrnula do několika bodů, kterými jsou špatné životní podmínky v daných zemích, kladení nároku na cizí území, stěhování obyvatel z kolonizujícího do kolonizovaného území, násilné potlačení jakékoliv formy odporu a pocit nadřazenosti.

a. Špatné životní podmínky

Zaprvé, kolonizující mocnosti udržují kolonizované obyvatelstvo v bídě a špatných životních podmínkách za účelem zisku z kolonizovaného území: „...*francouzští vládci zacházejí s lidem dnešní Mauretánie se stejnou bezohledností jako kdysi vládci slavné Volubilis. V podstatě se zde za ty dva tisíce let nic nezměnilo. Za římské nadvlády patřil onen kamenný přepych a pohodlí despotickým císařům, zatím co lid za palácovými zdmi musil dřít a umíral hlady. Dnes zaměnili francouzští kapitalisté kamenná atria za koupelny vykládané dlaždičkami, a antické chrámy za bursovní kuloáry. Vykořisťovaný lid dře a umírá v bídě dál...*“¹⁸⁹ Termín „vykořisťovaný“ je v textu v souvislosti s kolonizovaným územím používán často. Pokud se místním obyvatelům žije špatně na ne příliš vysoké úrovni, zmenší se tím možnost, že by se proti kolonizující mocnosti mohli vzbouřit nebo se od jejího vlivu úplně oprostít: „*Ve všech afrických koloniích se drželi evropští vládcové stěžejní zásady: nepřipouštějí vzestup kulturní úrovně podrobených národů. Isolovali je všemožně ode všech zdrojů vzdělání, udržovali houževnatě staré tradice zotročující široké vrstvy barevných lidí.*“¹⁹⁰

„Houževnaté udržování tradic“ nás vede k otázce, jak Hanzelka se Zikmundem k těmto místním tradicím přistupují. Vzhledem k tomu, že je uvádí v souvislosti se snahou izolovat obyvatelstvo a udržovat ho v nevědomosti, nabízí se myšlenka, jestli jsou podle nich tyto staré tradice odsouzené k vymýcení za účelem pokroku. Znamenají snad staré tradice, že se daná země nemůže pohnout kupředu? Musí se od nich oprostít, „zbavit se jich“, aby mohla nastoupit cestu modernizace?

Vzdělání je zde bráno jako součást diskurzu pokrokovosti. Čím vzdělanější obyvatelstvo bude, tím víc omezený vliv na daném území bude kolonie mít. Kolonizovanému obyvatelstvu je tudíž poskytováno jen minimum nezbytných prostředků, aby se životní úroveň udržela na určité výši, ale byla pořád stejně nízká, o čemž nejlépe vypovídá popis zkušenosti Hanzelky a

¹⁸⁹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 35

¹⁹⁰ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 69

Zikmunda z Maroka: „*Řemeslníci odloží práci, lehnou si v uličce k spánku a po hodině vezmou nářadí znovu do rukou. Zde není nač spěchat. Otřesete se při pohledu na děti, jimž lezou hejna much po tvářích, v nozdrách i po zubech otevřených úst. Pak najednou zavadíte nohou o balík hadrů, ležící v kaluži. Vzápětí uskočíte, protože se ten balík pohne a namáhavě se pokouší zvednout. Stará žena, která už nemá dost sil, aby si vyžebrała sousto jídla. Umírá pomalu na ulici a lidé ji netečně překračují, bez povšimnutí. Vždyť je to přece člověk! Ne, to je jen stará žena na umření. Zamrazí Vás. Lidé chodí kolem, hovoří, smlouvají, žebrají, spí... Maulá Idris vás donutí, abyste se zamyslili nad propastnými rozdíly mezi bohatstvím Maroka a jeho vládců a nepředstavitelnou bídou arabského obyvatelstva. Stav, v jakém zubožený lid žije, není jen důsledkem tisícileté tradice islámu a jeho fatalismu, nezlomné víry v osud, který předurčil Alláh. Je to důsledek panství všech dosavadních vládců země, kteří nikdy neměli zájem na probuzení lidu z jeho lethargie, poněvadž tato netečnost spolu s negramotností je nejlepší zárukou snadného vykořisťování.*“¹⁹¹

Právě výše zmiňované propastné rozdíly mezi bohatými a chudými a jejich umenšování je základem pro vznik komunistického státu. Komunistický stát, založený na beztržní společnosti, bojuje právě proti výše zmíněné nevzdělanosti a náboženství jako předpokladu pro vykořisťování, jak je uvedeno v úryvku výše. Je tu zde tudíž znovu stavena do protikladu letargie, kterou do země přinesla koloniální vláda proti osvětě, kterou by mohl přinést komunistický režim. Přístup koloniální vlády je v tomto ohledu součástí iluze, kterou koloniální správa buduje a vytváří v lidech, aby si tím mohla odůvodnit své působení: „*Černý zpěvák u harmonia má sólový part a po něm se kostelíkem rozléhá mohutný sbor všech černých věřících. (...) Snad dvě stě, snad tři sta černochoů zpívá skoro hodinu oddíl za oddílem paměti! O těchto lidech tvrdí hrstka vládnoucích Evropanů v koloniích, že jsou tupí, hloupí, neschopní jakéhokoliv hlubšího vzdělání že se nikdy ničemu pořádnému nemohou naučit. Jen tím odůvodňují svoji ‚civilizační práci‘ a roli vládců nad bohatstvím kolonie a existencí jejího obyvatelstva. Kolik je takových bělochů, kterým se dostalo dlouholetého vzdělání, jehož jen zneužili proti společnosti, bílé i černé.*“¹⁹²

Za nejúčinnější nástroje koloniálního útlaku je považováno omezení školní docházky, kdy například v afrických zemích pod správou Británie „*koloniální správa dovoluje jen dvěma stům posluchačů účast na universitním studiu,*“¹⁹³ což Hanzelka se Zikmundem vnímají jako

¹⁹¹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 34

¹⁹² *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 90

¹⁹³ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 152-153

důkaz toho, „*jak se imperialistické země zuby nehty brání vzestupu všeobecného vzdělání ve svých koloniích, protektorátech, mandátních územích a dominiích. Jsou si dobře vědomy toho, že v potlačování přístupu do škol mají jeden z hlavních klíčů k dosažení úspěchu své utlačovatelské politiky.*“¹⁹⁴ V pozadí tedy podle nich stojí určitá pokrokářská myšlenka o významu vzdělávání, zatímco ze strany koloniálních mocností jsou „*rafinované cíle britské imperialistické politiky (...) i zde skryty pod rouškou shrnutou do jedné věty: "Musíme udržet vysokou úroveň školy, proto je výběr studentů tak přísný...*“¹⁹⁵

Tímto přístupem si tak koloniální správa na podrobených územích upevňuje svou pozici, a to na úkor kolonizovaného obyvatelstva. Například o Súdánu Hanzelka se Zikmundem píše, že „*Súdánci na jihu žijí dosud v kmenech namnoze velmi primitivním životem lovců, pastevců a zemědělců, nazí nebo polonazí. Nevědí nic o problémech vlády v Chartúmu. Jednají zcela podle britských zájmů a diktátu. (...) Většina lidu na jihu nemá vůbec představu o okolním světě, neumí číst ani psát a je zcela ve vleku kmenových starších a vůdců. Ti ovšem jsou zase pod vlivem Britů.*“¹⁹⁶ Během své cesty tímto státem se o koloniálních snahách Velké Británie zmiňují ještě několikrát a zájmy Británie v Súdánu shrnují takto: „*Velká Británie od něho nečeká zlato ani levnou pracovní sílu. Mnohem větší cenu má pro ni klid a pasivita severního Súdánu. Británie mu ukázala před půl stoletím svoji sílu. Srazila jej na kolena. Teď jej občas pohladí. (...) ale skutečnou moc z rukou nepustí. A nepřipustí, aby Súdánci, byť i jen i úzká vrstva bohatých obchodníků a náboženských vůdců, příliš hospodářsky zesílili. Za to všechno chce jen, aby severní část země zůstala vnitřně slabá a poslušná.*“¹⁹⁷

Tyto imperiální snahy o podmanění určitého obyvatelstva daly vzniknout třem odlišným skupinám lidí na kolonizovaném území. První z nich je světem chudého dělníka, který žije bez sebemenšího ponětí o tom, že je utlačovaný jakousi koloniální mocností a bez sebemenšího zájmu na své situaci cokoli měnit. Druhá skupina je světem koloniálního intelektuála, jedince, kterému se dostalo potřebného vzdělání, a který se díky němu staví do nadřazené pozice vůči chudému dělníkovi: „*Jihoafriický intelektuál, který prošel belgickým Kongem a sledoval alespoň základní stupeň vzdělání u části tamních černochů zaměstnaných v dolech a v administrativě, nevyházal z rozhořčení: Kam to povede, když budeme mít vzdělané černochy! Vždyť už se začínají tlačit do úřadů, do bank, na učitelská místa do černošských škol; začínají dokonce rozumět naší literatuře a novinám. Sledují už naše vlastní rozpory! To přece v Unii*

¹⁹⁴ Tamtéž., s. 152-153

¹⁹⁵ Tamtéž., s. 153

¹⁹⁶ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 224

¹⁹⁷ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 222

*rozhodně nemůžeme připustit. Ať si pracují v dolech a v dílnách! Mohou pomáhat v domácnostech. Ale nemůžeme jim dát vzdělání, s kterým by stačili na odpovědná místa...*¹⁹⁸

Třetí skupinou je v tomto případě intelektuál, který se ovšem nestaví na stranu koloniální moci, ale naopak se i navzdory jí pokouší šířit určité povědomí mezi chudším obyvatelstvem. Například během cesty Afrikou se s tímto jevem setkávají cestovatelé v Súdánu. Při popisu zmiňují i nechuť, která je ze strany Britů vůči tomuto jevu pocíťována: „*V práci strany Ašigga je ještě jiný, kladný a pokrokový prvek, který je Britům solí v očích, ale který je obrází v kulturním vzestupu země. Příslušníci strany se rozjíždějí ve volných chvílích po venkově a nezištně učí obyvatelstvo číst a psát. Snad proto, aby mohlo jednou číst arabsky tištěné noviny z Egypta a propagační brožury strany... (...) Tito členové především učí číst a psát. Ale pak se seznamují se světem, s problémem kolonií, který se Súdánu tak bezprostředně dotýká, s otázkou boje za hospodářskou a politickou nezávislost národů. Tito pokrokoví lidé sice vybočují z hlavní linie strany Ašigga, ale plní v Súdánu nesmírně důležité poslání.*“¹⁹⁹ Je zajímavé si v tomto úryvku povšimnout označení „pokrokoví lidé“, které naznačuje, že Hanzelka se Zikmundem vnímají vzdělání jako jednu ze známek pokroku. Bez něho je obraz koloniálního panství pak popisován jako země plná bídy, žebráků a zbídačených a vykořisťovaných původních obyvatel. Systém v kolonii je dokonce přirovnávám k nevolnictví, kdy „...*potkáváte na cestách Araby oblečené do špinavých cárů, míváte hliněné chatrče, před nimiž se batolí nahé děti trpící hladem a nemocemi, a na rozsáhlých vinicích se setkáte s dělníky, kteří vám připomenou obrazy robotníků předjosefínské doby. (...) majitelé alžírské půdy jsou francouzští velkokapitalisté.*“²⁰⁰ Koloniální mocnosti jsou si navíc těchto podmínek vědomy a popis Hanzelky a Zikmunda působí, jako by byly tyto podmínky i vědomě udržovány nebo alespoň vědomě přehlíženy. Tyto mocnosti se nechtějí „*zatěžovat vyhledáváním souvislostí mezi bídou a zločinností obyvatel Kasby, protože začátek i konec takového pátrání musí nezbytně odhalit původního viníka - francouzskou koloniální správu.*“²⁰¹ Pokud je potřeba utišit nespokojené hlasy, pak se koloniální správa dané země jednorázově „*pokouší přilepit náplast na otevřené rány hladovějícího Tunisu. V tisku se pak vždy objeví zprávy o zásilkách obilí pro tuniské obyvatelstvo. Jsou to danajské dary, které jsou jasným důkazem pokrytecké vládní politiky. Hladovému obyvatelstvu Alžíru se obilí vezme a ‚daruje‘ se tuniskému.*“²⁰²

¹⁹⁸ *Afrika snů a skutečnosti III.*, s. 30

¹⁹⁹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 225

²⁰⁰ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 38

²⁰¹ Tamtéž, s. 40

²⁰² Tamtéž, s. 48

Krom toho Hanzelka a Zikmund tvrdí, že imperiální mocnosti doslova „...uměle rozněcují nevraživost mezi oběma nejsilnějšími stranami v Súdánu a současně v nich pěstují sobectví, aby mohli dokazovat nezbytnost své soudcovské funkce a nadvlády Súdánu.“²⁰³ Samy si tedy vytváří podmínky pro to, aby vynikla jejich nepostradatelnost na nesourodém území, které potřebuje „správné vedení“: „Jen Britové ‚předvídali‘ krvavé události, nechali jim volný průběh a zaznamenali s uspokojením, že k nim došlo ‚náhodou‘ na všech územích, kde žijí vedle sebe Arabové se Židy a která jsou ‚náhodou‘ pod britskou kontrolou. A dokonce ‚náhodou‘ právě v okamžiku, kdy britská vláda dokazovala Američanům, že Židé mezi Araby nepatří...“²⁰⁴ Podobnou situaci popisují poté i v Eritrei, která se jejich slovy „dostala přesně tam, kde ji britská vojenská správa chtěla mít. V zemi nebylo jednoty ani společného cíle. Třenice mezi politickými skupinami, které jsou většinou vedeny ctižádostivými jednotlivci nebo exponenty chtivých sousedů a koloniálních mocností, rvačky a tahanice. Britská vojenská správa je všemožně podporovala, aby nakonec zůstala jediným silným mluvčím v zemi. A většina eritrejského lidu, žijící primitivním kočovným životem pastevců, zůstala bez skutečného zástupce, roztržena sobeckými spory eritrejských předáků.“²⁰⁵ Díky tomuto strategickému postupu si koloniální mocnosti v cestopisech Hanzelky a Zikmunda vysloužily další přezdívku – staly se „dirigenty orchestru“.

b. Nárok na půdu

Koloniální mocnosti rozprodávají území a profitují z něho: „Olivovníky, které hluboko v poušti stály na stráži proti pohyblivým dunám, usychají a řídnou. Britové je prodávají arabským obchodníkům.“²⁰⁶ To se ovšem netýká pouze území, ale také nerostného a jiného bohatství dané země, které si imperiální mocnosti nárokují pro sebe, zatímco „ti, jimž patří všechno ogadenské bohatství, ti, kdo v Habeši s pokolení na pokolení živoří, většinou dodnes nevědí, že jim hrstka cizinců, zotročených chorobnou touhou po bohatství a moci, bere pod nohama plody jejich vlastní země...“²⁰⁷ Tento úryvek je též možné interpretovat jako komunistické pojetí – země a její výrobní prostředky by měly náležet těm, kteří pracují. Právě nerostné bohatství na daném území bylo ale také jedním z hlavních důvodů pro kolonizaci samotnou. Jakmile se totiž jednou

²⁰³ Tamtéž, s. 234

²⁰⁴ Tamtéž, s. 58

²⁰⁵ Tamtéž, s. 245

²⁰⁶ Tamtéž, s. 57

²⁰⁷ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 62

„diplomaté moderních impérií začnou příliš starat o národopis, je to vždycky podezřelé. Za tirádami o svébytnosti národů a kmenů bývá dobře propočtená strategie, surovinová základna, vydatný trh, dlouhodobé investice - zkrátka něco, co stojí za námahu se sháněním ‚vědeckých‘ důkazů.“²⁰⁸

Podrobená země plná nerostných surovin, jež je možné zpeněžit, je *„vojensky i hospodářsky lákavé území, věž na šachovnici koloniální strategie.“²⁰⁹* Koloniální správa je kvůli tomuto jednání nazývaná vykořisťovateli, také velkokapitalisty, kteří uplatňují bezohledné praktiky pro vlastní obohacení: *„Měděné dráty, potrhané leteckými bombami, prodala britská vojenská správa na tuny do Egypta. ‚Malá záloha‘ na reparače. Těžko najít drastičtější příklad bezohledného ‚Hospodaření‘ nepřitele v dobyté zemi.“²¹⁰* Příkladem, který Hanzelka se Zikmundem uvádí jako názorný, je situace v Egyptě kolem povodí Nilu: *„Každého roku v době, kdy hladina Nilu dostoupí nejvyššího bodu, žije celá země ve znamení ‚slavnosti Nilu‘. (...) Král obklopen představiteli veřejného života, vzdává hold ‚svaté řece‘ na jejich březích v Káhiře pod ohromným stanem, přeplněným orientální nádherou, zatím co davy chudých lidí sledují s obou břehů kouzelné divadlo ohňostroju.“²¹¹* Hanzelka se Zikmundem často využívají protikladů, které staví proti sobě, aby se zvětšil kontrast mezi popisovanými územími. Pokud na jedné straně vidí blahobyť, na té druhé spatřují nepředstavitelnou bídu. Orientální nádheru střídá hladomor a ngramotnost, jak je popsáno v úryvku výše. Můžeme se domnívat, že se jedná o rétorickou strategii, kterou se pokouší upozornit většinou na to, jak dobrý život poskytuje lidem kolektivní úsilí jejich „domácího“ režimu, a jak špatně se jin může žít, pokus vezmou situaci do rukou „imperialisté“: *„Žádný z těchto chudáků si však při pohledu na oslňující divadlo nestačí uvědomit, kolik zájmů zahraničních monopolů se současně k jeho ‚svaté řece‘ upírá. Málokterá řeka na světě byla totiž tak výnosným předmětem spekulace a zároveň mocným politickým nástrojem v rukou cizích imperialistů, jako právě Nil.“²¹²* Mezi tyto praktiky spadá například i vytvoření monopolu na dovoz určitého zboží, který poté umožňuje zemi kolonizující regulovat ceny na místním trhu: *„Britové si uvědomují, že budou Súdán ovládat jen tak dlouho, dokud bude jeho obyvatelstvo hospodářsky, a tím i politicky slabé. Jih se dá hospodářsky ždímat i bez investic. K tomu stačí jen despotický výkup zemědělských plodin, vypěstovaných černými zemědělci, prostřednictvím společnosti, která dostala do rukou monopol, potvrzený a zajištěný*

²⁰⁸ *Tisíc a dvě noci*, s. 176

²⁰⁹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 221

²¹⁰ Tamtéž, s. 57

²¹¹ Tamtéž, s. 170

²¹² Tamtéž, s. 170

*správou kolonie.*²¹³ Podobnou situaci popisují cestovatelé i v Latinské Americe, kde americká společnost United fruits vytvořila obdobný monopol vedoucí k výše popsanému jevu.

c. Stěhování obyvatelstva

Třetím bodem kritiky je fakt, že do kolonizované země se stěhuje obyvatelstvo z kolonizující země, které následně utiskuje původní obyvatelstvo a vytlačuje jej z úrodné půdy, kterou si zabírá pro sebe. Jak popisují cestovatelé například ohledně Eritrei, kde se nacházely *„na dnech údolí pevné usedlosti snědých Eritrejců, ale ti už dávno zapomněli na své staré domovy. Vyhnali je z nich první italské kolonizátoři a vytvořili tu obrovská latifundia, na kterých ještě dnes, po porážce Itálie v poslední válce, pracují stovky eritrejských nevolníků pro bývalé předáky italského fašismu.*²¹⁴ Skutečnost, že Hanzelka se Zikmundem spojují koloniální imperialismus s fašismem (a výše i s nacismem), imperialismus ve velké míře očerňuje v očích českých a slovenských čtenářů. Podle tehdejšího výkladu to byla tato ideologie, která stála za zrodem druhé světové války a vším utrpením, které tato válka přinesla. Generace čtenářů, která tehdy jejich cestopisy četla, si těmito hrůzami přímo prošla, a tudíž v nich přirovnání imperialismu k fašismu mohlo vyvolat kýženou emocionální reakci.

Toto obyvatelstvo poté i nutí, aby pracovalo za ně, například na zmíněné půdě, kterou vlastní nově přistěhované obyvatelstvo kolonizující země: *„Při každé zmnince o Libyi v novinách nebo v rozhlase vám znovu proběhne myslí obraz lidí, kteří tam žijí. Chudí lidé, zdeptaní předválečnou ‚pacifikací‘, dlouhými lety válečného běsnění a novým poválečným útlakem. (...) kolonizátoři je vyhnali od životodárných studní, z úrodných oas a pastvin. (...) A v jejich zemi se usazují proti jejich vůli další cizinci, v jejich zemi vytvářejí nová semeniště ničení a smrti, vytlačují je znovu z úrodné půdy a střelí ty, kdo se stavějí na odpor, kdo chtějí sami hospodařit ve svém vlastním domově.*²¹⁵ Kolonizátoři tedy prakticky získají půdu na novém území, pořád to jsou ovšem původní kolonizovaní, kteří na této půdě pracují. Jediný rozdíl tkví v tom, že nepracují pro sebe, ale pro někoho jiného, což naznačuje další komunistický argument – lidem, kteří kolektivně hospodaří, se daří mnohem lépe. Ti, kteří poprvé zakusili výhody kolektivního

²¹³ Tamtéž, s. 222

²¹⁴ Tamtéž, s. 242

²¹⁵ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 104

hospodaření a „nedávno prožili tu neslýchanou proměnu života,“²¹⁶ zastávají názor, že „družstvo je pro ně mladá svoboda, která nejvíc chutná.“²¹⁷

Důvod je podle Hanzelky a Zikmunda jasný. Například „na žádných hranicích britských kolonií nespátríte bělocha ve funkci celníka nebo pohraniční strážce. Ne snad proto, že by v Anglii a dokonce i v britských koloniích nebylo dost Angličanů nebo jiných bělochů, kteří by tuto funkci chtěli plnit. Britům jde o prestiž, o postavení absolutních vládců, kteří se nemohou snížit k tomu, aby hlídali hranici kolonie. Britové v koloniích jen vládnou, obchodují a ‚podnikají‘. Jen v mimořádných případech plní jinou funkci, ale vždy takovou, aby pro ni ostatní ‚neztratili tvář‘.“²¹⁸ Práce, lépe řečeno její absence, je pro kolonizující mocnosti tedy otázkou hrdosti a podporují jejich pocit nadřazenosti uplatňovaný vůči utiskovanému obyvatelstvu. „Britové v koloniích nikdy fyzicky nepracují. A ‚nesníží‘ se k jakékoli jiné práci, než řídicí. Vystupují v roli absolutních vládců, velitelů, kteří nepřipouštějí odmluv. Chtějí si udržet autoritu tím, že podrobeným barevným lidem vštěpují slepou poslušnost. Chtějí být ‚nadlidmi‘, vidí v tomto způsobu jednání a vystupování jedinou možností, jak si udržet nadvládu nad nesmírnou většinou příslušníků podrobených národů.“²¹⁹ Vyjádření o „nadledech“ má poté spojitost i s výše zmíněným přirovnáním k nacismu, neboť k němu kategorie „nadčlověka“ odkazuje. Takové spojení muselo mít v poválečném období poměrně silnou hodnotovou konotaci a vyvolávat ve čtenářích emocionální účinek.

Tento rys je společný všem koloniálním mocnostem a je to i rys, který spojuje jedince té „druhé“ ze skupin – tedy té „vyšší“ nadřazené vrstvy intelektuálů. „Každý z nich žije z práce jiných. Každý z nich si bere víc, než mu patří, víc, než dává těm druhým kolem sebe. Všichni diskriminují. Liší se od sebe jen mírou a rozsahem svého nemravného postupu vůči lidem, jež se jim podařilo zotročit.“²²⁰ Takhle Hanzelka se Zikmundem hodnotí všechny koloniální mocnosti bez výjimky. Začátek úryvku, kde je řečeno, že každý z nich žije z práce jiných, liší se jen míra „nemravného postupu“ naznačuje znovu pomyslné lomítko mezi systémem, na němž jsou zvyklí z domova oproti tomu, který vidí na svých cestách. Zatímco koloniální mocnosti nemravně vykořisťují, komunistický režim se pokouší dopřát všem stejné množství blahobytu. Ve svém popisu se pak Hanzelka se Zikmundem nebojí sáhnout ani k termínům jako je například „zotročení“. Výsledky jednání koloniálních mocností vždy popisují podobně jako

²¹⁶ *Obrácený půlměsíc*, s. 54

²¹⁷ *Tamtéž*, s. 54

²¹⁸ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 165

²¹⁹ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 69

²²⁰ *Afrika snů a skutečnosti III.*, s. 31

otřesnou zkušenost, jako něco „nemravného“. Koloniální mocnosti vnímají jako něco nemorálního, mravy postrádajícího, a do protikladu k nim staví země východu a Sovětský svaz. Znamená to tedy, že je tento systém podle nich vzorem mravnosti? Vyjádření o nemravnosti naznačuje, že jediného morálního jednání se v jejich podání může člověk setkat pouze v zemích komunistického režimu: „*Chvilé mezi arabskými dělníky na lybijské farmě byla pro nás novou otřásající zkušeností. Ale teprve při závěrečném rozhovoru s jejím italským majitelem jsme nahlédli až na dno bezmezného sobectví a cynismu tohoto představitele nemravného koloniálního systému.*“²²¹ Je zajímavé, že i zde se znovu objevuje jejich vnímání sebe sama jako někoho, kdo dokáže pohlédnout do hloubky věcí, jak jsem zmiňovala již v kapitole o jejich sebe prezentaci.

d. Násilné potlačování protestů

Pokud se kolonizované obyvatelstvo pokouší tomuto útlaku bránit, je jeho odpor násilně potlačen: „*Dvacet tisíc lidí se domáhalo ukázněnou demonstrací okamžité nezávislosti země. Britská vojenská správa odpověděla slzotvornými pumami a palbou z automatických zbraní. Třináct zabitých a těžce zraněných zůstalo na dlažbě tripolských ulic.*“²²² To koresponduje s pocitem nadřazenosti, který byl zmíněn výše. Právě tento pocit dává kolonizujícím mocnostem důvod, proč tak tvrdě zasáhnout proti nespokojenosti kolonizovaného obyvatelstva. Proč se trápit s jejich potřebami, pokud jde pouze o nevzdělance určené na práci a posluhování „vyšší“ a „nadlidské“ rase kolonizujícího obchodníka? I pokud se zbídačené obyvatelstvo pokouší vzepřít se vůli, oni jsou nakonec jediní, kdo trpí. „*Nejtragičtější skutečností však zůstávalo, že výsledkem těchto demonstrací, namířených proti imperialistickým zájmům západních velmocí, byly nakonec vytloučené egyptské obchody a mrtví nebo zranění na straně demonstrujících Egyptanů i zasahující egyptské policie...*“²²³ Zde je také důležité zmínit, že Hanzelka se Zikmundem pracují s kategorií imperialismu a imperialistické politiky, zájmů atd. Což bylo též součástí dobového diskurzu v ČSSR.

Demokratické vládní mechanismy jsou v těchto zemích vyloučené, jsou jen pouhým zdáním: „*Celý parlament je loutkovým zařízením, protože jakýkoliv návrh předložený ‚zvolenými‘ členy přehlasují členové jmenovaní, kteří vždy představují oficiální názory britské*

²²¹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 79

²²² *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 104

²²³ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 124-125

vlády.“²²⁴ Hanzelka se Zikmundem sice nikde nezmiňují, co podle nich přesně termín „demokracie“ znamená, podle jejich cestopisů se lze ale domnívat, že demokratická společnost byla společností netřídní bez hierarchického rozvrstvení a pokud tomu bylo jinak, byla tato společnost popsána jako utlačovaná a diskriminovaná. Stejně jako kolonizované území. Jakákoliv nespokojenost v kolonizovaných zemích pak musela být všemi dostupnými prostředky potlačena. Například v Africe se tak snaží Británie dávat najevo, že rasově nesegreguje své obyvatelstvo tak, že „vydává řadu publikací, jimiž se snaží dokazovat, že tato demokracie platí i pro neevropské složky obyvatelstva. Rozdává propagační materiál s atelierovými obrázky černošských chirurgů s plachetkami přes ústa a nos, černošských redaktorů, černošských dělníků u moderních automatických soustruhů. Jak ale vypadá hájení zájmů černého obyvatelstva ve skutečnosti?“²²⁵ Zde je možné zmínit, že situace, kterou zde popisují, se zdá být velmi podobná té, kterou zanechávali za sebou v Československu. Atelierové plakáty tohoto ražení, i když nebyly rasově specifické, nebyly tou dobou neobvyklé ani tam. Dalším zajímavým postřehem je i fakt, že Hanzelka se Zikmundem se domnívají, že, co se týče zemí, kde převažuje muslimská víra - „závažnou příčinou neúspěchů v boji o vyhnání kolonisujících Evropanů (je) náboženství.“²²⁶ Což je zajímavý poznatek, neboť naznačuje, že Hanzelka se Zikmundem vnímají náboženství jako překážku v cestě k pokroku, což je další z komunistických argumentů Karla Marxe, který viděl náboženství jako opium lidstva. O tomto tématu budu hovořit ještě níže.

e. Pocit nadřazenosti

Dalším rysem je pocit nadřazenosti, který mají kolonizující země zažitý vůči kolonizovanému obyvatelstvu. Například „Britští příslušníci se izolují od příslušníků ostatních národů. Mají svoje vlastní společenské kluby, a je železným, i když nepsaným zákonem, že členství v nich nemůže být uděleno příslušníku jiného národa. Súdánci ani příslušníci evropských národnostních skupin v Chártúmu se nesnaží zakrývat, jak se jich dotýká povýšenecká nadřazenost, tak typická pro Brity v koloniích.“²²⁷ Oproti tomu Hanzelka se

²²⁴ Afrika snů a skutečnosti II., s. 130

²²⁵ Tamtéž, s. 129-130

²²⁶ Afrika snů a skutečnosti I., s. 74

²²⁷ Afrika snů a skutečnosti I., s. 228

Zikmundem staví jako názorný příklad situaci v řecké kolonii, která „...je ovládána docela jiným duchem. (...) ...Přijmou mezi sebe každého, kdo dovede splynout s jejich prostředím.“²²⁸

Tento pocit nadřazenosti dovoluje imperiálním mocnostem rozhodovat ve stylu „o nás bez nás“: „Po čtyři roky se ,rozhodovalo‘ o osudu Libye. Její část - Cyrenaika - velká jako osm našich republik, poletovala jako kopací míč na hřišti západních velmocí. Jen občas si na ni mohli sáhnout také lidé, kteří se v Cyrenaice narodili.“²²⁹ I tento rys musí být oběma cestovatelům povědomý. Je tedy možné, že odpor, který Hanzelka se Zikmundem cítí k imperiálním snahám koloniálních mocností, může plynout z faktu, že i když Československo nebylo nikdy oficiálně kolonizovaným územím, bylo s ním tak v určitých okamžicích československých dějin zacházeno - Protektorát Čechy a Morava byl například typ správy podle koloniálního modelu.

Koloniální mocnosti se neptají, co je správné a co špatné. Právě tento pocit nadřazenosti jim je dostatečným oprávněním pro manipulaci nejen s půdou podrobené kolonie, ale také s obyvatelstvem, které na této půdě žije: „Opouštíte území Tangeru a je Vám náhle zřejmé, z čeho pramení ona nepředstavitelná bída místního obyvatelstva. Je následkem tahanic o strategicky významný pruh země na africké straně gibraltarského tresoru, o němž nakonec rozhodli kapitalisté několika zemí, aniž by se zajímali o názor arabského obyvatelstva. A tak bylo vytvořeno ,svobodné‘ mezinárodní pásmo, kde se dostalo neomezené svobody vykořisťování úzké vrstvě cizích dovozců, překupníků a spekulantů spolu s nepočtenou kastou arabských zbohatlíků. Arabskému obyvatelstvu zůstala "svoboda" bídy, hladu, nezaměstnanosti a živoření.“²³⁰ Způsob, jakým pak koloniální mocnosti na kolonizovaném území fungují, je znovu popisován jako násilí, které plodí bídu a zoufalství. Na nízké životní úrovni obyvatel kolonie ovšem nezáleží, neboť zaprvé jejich životy nemají takovou cenu jako životy těch „z druhé strany“, a zadruhé, tyto podmínky zkombinované z výše řečenou strategickou a uměle udržovanou mírou nezaměstnanosti plní určitý účel: „Jedinou hnací silou až po naložení soli na korbu nákladního vozu jsou lidské svaly a jedinou ochranou proti žíravé slané vodě - lidská kůže. Pravda, britský dozorce podotkne, že je to černá kůže. Ta je přece levnější než gumové boty...“²³¹ Na životě původního obyvatele kolonie nezáleží, neboť „černý zemědělec z jihu je (...) stejně málo člověkem jako pro dnešní britské vládce země.“²³² Jeho život měl smysl pouze

²²⁸ Tamtéž, s. 228

²²⁹ Tamtéž, s. 104

²³⁰ Tamtéž, s. 28-29

²³¹ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 164

²³² *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 227

tak dlouho, dokud za sebou jeho pracovní činnost zanechávala výsledky, významem byl tedy jeho život omezen na funkci pracovního stroje. To ovšem nebylo jen otázkou dělnické třídy, týkalo se to i vrstev nejvyšších: „*Britští imperialisté znovu vytáhli z archivu osvědčený recept na výrobu králů a rozhodli se k podobné strategii, jaké použili před necelými třiceti lety k zajištění východního předpolí Suez. Tehdy - v březnu 1921 - se usnesla káhirská konference britských guvernérů a velících generálů z Blízkého východu ze předsednictví Winstona Churchilla vyrobít loutkového krále pro nový irácký trůn.*“²³³ Z tohoto úryvku vyplývá, že i když u moci byla stále koloniální správa, hlavou státu byl zvolen dosazený panovník, který jednal v souladu s koloniální správou země, ale měl zároveň větší šanci ovládat a exploatovat místní obyvatelstvo. Tento král měl zajistit poslušnost místního obyvatelstva, neboť byl „jedním z nich“, za čímž se ovšem pořád neskryvalo nic jiného, než uchvatitelské snahy imperiálních mocností, pro které jsou tato území pouze „kamery na šachovnici“, které je potřeba strategicky rozmístit na hrací plochu, aby z nich následně mohly imperiální mocnosti co nejvíce profitovat.²³⁴

Ze stejného důvodu se také koloniální státy snaží převychovat části obyvatelstva kolonizovaného území: „*A v ulici se opravdu objeví oddíl arabské mládeže, která si pod patronací britských vojenských úřadů osvojila starou tradici italské Balilly.*“²³⁵ Balillou je zde myšleno mládežnické hnutí existující ve 20. a 30. letech 20. století, které mělo podporovat tělesnou zdatnost italské mládeže a zároveň propagovat fašistický režim prosazovaný Benitem Mussolinim.²³⁶ Ti, kteří jsou ještě dost mladí na to, aby mohli být úspěšně převychováni, ti převychováni jsou, jako například, jak Hanzelka se Zikmundem píše, „*mladí Italové, kteří se v nové kolonii narodili, jsou (...) obrazem dokonalého zmatku. Nenávidí Němce, protože s nimi ruku v ruce prohráli válku - a prohráli africkou kolonii, která je jejich rodištěm. (...) Tito Italové, odchovaní Balillou, nechápou, že útočná válka nebyla nešťastnou náhodou, že to bylo vyvrcholení imperialistických cílů.*“²³⁷ Předchozí úryvek hovoří o situaci v Libyi, která byla během druhé světové války bojištěm italsko-německého vojska proti britskému. Z tohoto hlediska můžeme říci, že imperialistickými cíli jsou zde myšleny úspěšné pokusy Británie o podrobení si daného území a rozšíření svého koloniálního impéria za účelem přístupu ke

²³³ Tamtéž, s. 102

²³⁴ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 34-35

²³⁵ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 63

²³⁶ Cox, P. W. L. "Opera Nazionale Balilla: An Aspect of Italian Education." *Junior-Senior High School Clearing House*, vol. 9, no. 5, 1935, pp. 267–270. JSTOR, www.jstor.org/stable/30176386. Accessed 27 July 2020.

²³⁷ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 55

zdrojům a nerostnému bohatství dané země. Hanzelka se Zikmundem tedy vidí automaticky snahu Británie jako strategický tah vedoucí k vlastnímu obohacení. Jak z úryvku vyplývá, kolonizující země měly absolutní moc nad kolonizovanými územími, a to včetně rozhodování o osudu obyvatelstva, které na tomto území žilo, i rozhodování o osudu země samotné: „*Po celé čtyři roky se Britům dařila zdržovací taktika. Osud bývalých italských kolonií v severní Africe stále visel ve vzduchu. Zdánlivě. (...) V únoru "rozhodla" britská vláda oficiálně, aniž se dohodla se Svěreneckou radou OSN, že Cyrenaika bude včleněna do britského impéria.*“²³⁸

Hanzelka se Zikmundem nehodnotí všechny imperiální mocnosti stejně. Nejvíce kritizovanými jsou Francie a Velká Británie spolu s dalšími mocnostmi „Západu“, což mohlo být způsobeno postavením Československa jako sovětského satelitního státu, pro něhož byl Západ hlavním rivalem. Na počátku studené války totiž kromě Sovětského svazu stály proti Západu (tedy Spojeným státům a jejich přívržencům) i sovětské satelitní státy, mezi které ČSSR patřilo. Například řeckou kolonii hodnotí jako liberálnější a méně povýšenou než britskou. Tam, kde se na určitém území střetává vliv několika koloniálních mocností, staví proti sobě i názorné příklady vlivu různých z nich: „*Dokonalé silnice, místy i školy pro eritrejské obyvatelstvo na jedné straně a typické koloniální vykořisťování nevolníků na plantážích vyvolených přistěhovalců a budování vojenské základny k útoku na souseda na druhé. To je bilance italského hospodaření za šedesát let v Eritreji. Smíšená kombinace čtyř velmocí přišla na revisi účtů. Jenže i v ní byly zastoupeny tři velmoci, v jejichž koloniích ještě dnes nejsou ani ty školy a silnice...*“²³⁹ Zde se opakuje stejný motiv, jako v kapitole o kapitalismu. Zatímco Hanzelka se Zikmundem popisují kapitalistické státy, nebo kolonie těchto států jako zaostalé a chudé, státy, kde má hlavní slovo komunistický režim jsou podle nich moderní a pokrokové, jsou místem, kde se lidem žije dobře a kde vládne blahobyt. V koloniích jsou tato zaostalost a špatné životní podmínky také reprezentovány jako strategie, která vede k udržení dostatečného vlivu na daném území.

Zároveň obyvatelstvo kolonií není popisováno pouze jako smířené s koloniální nadvládou. Naopak na několika místech je vyzdvihována i vnitřní nespokojenost s imperiální správou, jejíž jednání je prezentované například jako „*neslýchané porušení státní suverenity a pokořující gesto vůči králi.*“²⁴⁰ Koloniální mocnosti si totiž ve většině případů nepočínají rozhodně jako „*odpovědní správci svěřeného území.*“²⁴¹ Jejich jednání poté nemá dopady jen

²³⁸ Tamtéž, s. 103

²³⁹ Tamtéž, s. 244

²⁴⁰ Tamtéž, s. 124

²⁴¹ Tamtéž, s. 58

na obyvatele, kteří pod jejich nadvládou musí žít. Důsledky tohoto jednání jsou popisované jako něco, co ovlivňuje celé národy a má své přesahy i do budoucna. V následujícím úryvku je dokonce ilustrována i morální degradace jako důsledek koloniální politiky: „*Uvědomíte si najednou, že se zde ve všech lidech cosi zlomilo. Zdejší Arabové nedovedli sáhnout na cizí majetek; dnes je bída dohnala ke krádeži. Ale dohání je také k úvahám o příčině dnešního hrozného postavení. Vědí už bezpečně, že to byli dobyvační Italové, kteří jim rozvrátili domov. Z bídy a utrpení se rodí nenávist ke všemu cizímu, ke všem, kteří přišli do jejich země kolonizovat, ‚civilisovat‘ a ‚pacifikovat‘ a kdo nakonec strhli celou zemi do válečného ničení.*“²⁴² Možná i proto lidé, které Hanzelka se Zikmundem potkali na svých cestách, a kteří v daných zemích sympatizují s kolonizujícími mocnostmi – např. opustili svou vlast, získali občanství jinde apod. – jsou popisováni jako bezpátevní zrádci a jejich „zrada“ spojovaná například s Jidášem: „*Jen jedna židle nemá iniciály a příjmení se jen snaží být anglické: Mr Andel. Stojí v rohu u sloupu na konci poslední řady. V roce 1938 se jmenoval Anděl, byl Čech a katolík. V roce 1947 byl v Chartúmu Čechem jen před námi, podle pasu byl britským poddaným, ještě katolík, dál prodával Baťovy boty a navíc důvěrné informace policii. I dnes je britským poddaným, vyznává víru anglikánskou, stále prodává boty. Ve velkém. Je prodejním ředitelem. Ztratil domov, tvář, páteř a háček nad e. Získal mnohem víc než třicet stříbrných: britský pas, britskou víru, ředitelské místo na odepsané pozici v Iráku a židli v rohu poslední řady.*“²⁴³ Vazba, kterou zde Hanzelka se Zikmundem vytvořili na Baťu jakožto velmi úspěšného podnikatele z období meziválečného kapitalismu a kapitalistický způsob výroby, kterou spojují se ztrátou tváře a páteře, naznačuje, co si o kapitalistickém systému myslí. Člověk, který je kapitalistou, tak dle jejich popisu působí, jako že ani nemůže být slušným člověkem, protože slušnost a kapitalismus se navzájem vylučují. Pokud někdo začne podnikat a chovat se jako kapitalista, automaticky jako by to znamenalo, že ztratí tvář a postrádá páteř. Získal svých „třicet stříbrných“ za zradu svých vlastních zaměstnanců, protože kdyby si přece obchodník vážil svých zaměstnanců a dělníků, pokoušel by se všem zajistit stejně dobré podmínky k životu. Bez hierarchie a rozdílu mezi jedním a druhým.

Koloniální mocnosti se tedy pokouší několika metodami dosáhnout totální závislosti kolonizovaného území na zemi kolonizující. Omezováním možnosti vzdělání udržují na kolonizovaném území určitou míru nigramotnosti a potlačují jakékoliv snahy o vzbouření se místních obyvatel, aby mohli využívat zdroje a nerostné suroviny dané země. Nárok na tyto

²⁴² Tamtéž, s. 60

²⁴³ *Tisíc a dvě noci*, s. 139

suroviny si opodstatňují pocitem nadřazenosti, který jako „západní imperialistické velmoci“ pociťují vůči rozvojovým státům, které jsou natolik zanedbané, že by stejně nedokázali fungovat s nerostnými surovinami a bohatstvím na svém území tak, aby to pro ně mělo jakýkoliv užitek. Hanzelka se Zikmundem odsuzují toto jednání, ale zároveň sami sebe staví do podobně nadřazené pozice, i když v „tom dobrém slova smyslu“ – jsou totiž z té „správné“ strany Evropy, která obyvatelstvo neutiskuje, ale osvobozuje. Která místo toho, aby jej udržovala v nevědomosti, se jej pokouší vzdělávat, a to i přesto, že je západními mocnostmi pronásledovaná a očerňovaná – východní Evropa komunistická.

11. Civilizační kritika

Hanzelka se Zikmundem se během svého putování setkávají s životními podmínkami různých zemí, které si prošly odlišným vývojem. Ať už se jedná o koloniální území zmiňovaná výše nebo například území Evropy, jsou tato prostředí podrobena kritickému zhodnocení. Ne vše, co na svých cestách vidí, totiž koresponduje s jejich vnitřním přesvědčením, které se pokusím přiblížit v následující kapitole. Co na svých cestách kritizují nejvíce? Podle cestopisů jsou to hlavně propast mezi bohatými a chudými, tedy nerovné postavení lidí, do čehož spadá i civilizační kritika buržoazního chování zmiňovaná výše; dále také zaostalost a negramotnost, dětská práce, rasismus, postavení žen a na závěr chudoba. V následující kapitole se budu postupně věnovat každému z těchto problémů.

a. Bohatství vs. chudoba

Jako první je v jejich cestopisech zmiňovaná propast mezi bohatými a chudými. Nerovné postavení lidí je názorně prezentováno již během jejich první cesty na lodi směrem k americkým břehům: *„Podle mezinárodních předpisů musí velitel lodi krátce po vyplutí z přístavu vyzkoušet bezpečnostní opatření a umístění cestujících v záchranných člunech. Je to neobyčejně zajímavé divadlo, které charakterizuje kastovnictví společnosti, sdílející po tři dny a tři noci malý plovoucí ostrůvek. (...) Ostatní cestující se jen usmějí tomuto přehnanému pudu sebezáchovy, zatím co obyvatelé čtvrté třídy, rozložení pod stany na krycích prknech*

*nalod'ovacích šachet, pokračují klidně ve vrhání kostek. Strach o život je odstupňován úměrně podle ceny jízdenek a váhy peněženek...*²⁴⁴ Důležitá je hlavně poslední věta tohoto úryvku, kde se hovoří o finančním odstupňování hodnoty lidského života, což může nepřímo naznačovat souvislost s kapitalismem, proti kterému se Hanzelka se Zikmundem stavěli se stejnou nelibostí jako k rozdělení společnosti na lodi: *„První a druhá třída. Celá ta hierarchie tříd z pěti kontinentů: pyšná, pohrdající, nevšímavá nadřazenost přecpaných tobolek, nesplněná přání poloprázdných a apatická beznaděj docela prázdných. Všechny ty protiklady rozlezlé po pevninách světa se po naleštěném schodišti i mokré přistávací lávce nahnou do stěsnaného prostoru skořápky, která se chystá na dlouhou pouť mořem. Nahnou se do ní - a srazi se, ztuhnou, zkamení v železných dveřích, nad nimiž se leskne malá bronzová tabulka: First class. První třída.*²⁴⁵ Jejich kritika jakékoliv hierarchizace společnosti může mít své kořeny v režimu, ze kterého oba dva přicházejí, a jež je na myšlenku beztřídní společnosti založený. V rozhovorech, které dávali po návratu z cest, se dodnes staví proti komunistickému režimu, jejich psaní v sobě ale odráží způsob, jakým se v ČSSR v té době psalo a hlavně – jaké psaní se od autorů té doby očekávalo.

Kapitalismus je brán jako systém „západu“, toho západu, který podle nich ztělesňuje například již výše zmíněný americký turista svou nevšímavostí, povrchností a neschopností proniknout do hloubky věci, nebo nafintěné paničky z dálky litující umouněné děti. Tyto situace, se kterými se setkávají na cestách, je pro ně jen dalším důvodem k pohrdání těmito lidmi a i prostředím, ze kterého pochází. Z textu vyplývá, že Hanzelka se Zikmundem mají určitou sdílenou představu o tom, že tento svět – tedy tento „vrchol“ společnosti, který se podle nich točí pouze kolem peněz – by měl být poučen a měl by konečně nahlédnout i pod povrch věcí, které momentálně nevidí nebo spíš vidět nechce: *„„Představitelé“ západní kultury však jistě nenavštívili příšerné prostředí casablanské čtvrti Busbir, která je nepředstavitelnou snůškou bídy a ponížení lidské bytosti.*²⁴⁶

Podle Hanzelky a Zikmunda je zaostalost na některých místech tak velká, že si tito lidé nejsou ani schopní představit, o co vlastně ve svých životech přicházejí, jako například kmemy v amazonské džungli: *„Oheň v héji plápolá a noc ledabyly odpočítává svůj černý čas. Víš ty vůbec, muži s oštěpem a nádhernými krovkami krasců na uších, o jaké radosti tě připravil tvůj čas ČONTA? Nepoznal jsi kouzlo píchacích hodin, nevychutnals nikdy, jak blažený pocit má*

²⁴⁴ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 27

²⁴⁵ *Tam za řekou je Argentina*, s. 23

²⁴⁶ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 30

člověk, když mu před nosem ujede rychlík, nedovedeš se vžit do kůže lidí, kteří pokojně vydrželi sedět tři hodiny v divadle a u šatny pak svými lokty dohánějí vteřiny. Raději ani nechtěj vědět, o kolik radostí tě připravil tvůj velkorysý časoměřič!“²⁴⁷ I když Hanzelka se Zikmundem uvádí tento poznatek s jistou dávkou ironie, je možné na tomto přístupu vidět i jistý naivní půvab a spokojenost, které plynou z této nevědomosti. Hanzelka se Zikmundem tento svět do jisté míry ve svých knihách romantizují jako něco „čistého“. Pokud člověk nemá ponětí o těch „světlych stranách“ civilizace, nevidí zároveň ani její „temné kouty“: „*Tehdy jsme byli málem ochotni závidět těmhle šťastným lidem, zdánlivě bezstarostným dětem přírody, jejich bezmeznou svobodu, jejich nezávislost na neúprosných rádech „civilisace“.* Vám je hej, vy šťastlivci, našeptávalo cosi uvnitř. Vždyť vás nehoní zběsilé tempo moderního života, netísni vás múra strachu z nezaměstnanosti ani z nadvýroby, z exekutorů ani z policejních obušků, nevíte, co je střelba do stávkujících, co se skrývá pod pojmem koncentračních táborů ani atomové války ani nacismu, nikdy vám nikdo nedoručí svolávací lístek k splnění vojenské služby, nikdy se váš prales neozve kvílením poplašných sirén ani svistem dopadajících bomb...“²⁴⁸ Zde je vidět, že důvodem k romantizaci tohoto „civilizací nepolíbeného“ prostředí, je hlavně ta odvrácená strana pokroku, která je ovšem s moderní civilizací spojovaná též, jako například války. Z jejich knih ale také vyplývá, že tou moderní složkou civilizace je myšlena pouze ta její část, která funguje správně – která nehierarchizuje a spravedlivě rozvrstvuje své zdroje mezi všechny skupiny obyvatelstva.

Zde je také důležité zmínit, že jako důvod pro tuto nevědomost jsou někdy Hanzelkou a Zikmundem uvedeny i iracionální pověry, které podle nich brzdí vývoj těchto jedinců: „*Jak neúprosně jdou ony prokleté pověry za těmito dobrosrdečnými lidmi, jak zákeřně se plíží všude, kam se jen hnou! I když nemají naprosto nic společného s hlavou, kterou jsme s sebou přinesli, přece od této chvíle jednají přesně tak, jako by měli podstoupit poslední, roz-hodující zápas s duchem kohosi, jehož nejenže neznali, ale kdo žil bůhví kdy a v bůhví jakém konci amazonských nížin...“*²⁴⁹ Do této kategorie řadí cestovatelé i náboženství obecně, o němž budu hovořit ještě níže. Aby se situace zlepšila, a aby nebyli tito lidé zanecháni napospas „*nemocem, nevědomosti, pověrám, podvýživě, zlým démonům i zlým kouzelníkům*“²⁵⁰ stačilo by jen, aby „*místo neupřímných nebo bezmocných církevních poslů sem vyslat uvědomělé, zanícené učitele, místo vojáků dřevorubce a stavitele silnic; kouzelníky nahradit lékaři a prokletou natému i maikou*

²⁴⁷ *Za lovci lebek*, s. 203

²⁴⁸ Tamtéž, s. 248

²⁴⁹ Tamtéž, s. 248

²⁵⁰ Tamtéž, s. 248

*přetavit v sebedůvěru a vzájemnou úctu.*²⁵¹ Zde se znovu jako několikrát výše odráží tvář komunistického režimu plná pokrokových myšlenek a budovatelského úsilí. Církev je zde reprezentovaná jako neupřímná a bezmocná, tedy pokroku brání. Pokroku, který může přijít pouze z jediného zdroje, toho, který nesouhlasí se zaostalostí církve a staví se proti ní, neboť považuje náboženství za opium lidstva.

Pokud si na některých místech tito lidé uvědomují svou tíživou situaci, jako například na místech, které jsou v bezprostředním kontaktu s Evropou, „západem“ nebo jinými zeměmi rozvojově na výši, projevuje se toto uvědomění „*nenávisť poníženého lidství chudých.*“²⁵² Tito lidé poté komukoliv jinému, než svým vlastním, nevěří a „*neradi vidí, když je někdo zvědav na jejich bídu. Setkáš se proto na Morro Santo Antonio s nevraživými pohledy. Černé ruce vězí v kapsách a víš, že jsou zařaty v pěst. Pro ně jsi cizincem, ať přicházíš z Copacabany nebo z druhého konce světa. Jsi nevítaným cizincem, protože se jdeš dívat, protože máš na krku fotoaparát, protože jsi možná yanqui ze severu, protože jsi hostem, kterého nikdo nezval.*“²⁵³ I zde se dá říci, že jde o nepřímou kritiku turismu jako nezvaných hostů. Místní obyvatelé dané země to staví na roveň zvířete v zoo, které si každý přijede pouze vyfotografovat a podívat se na ně jako na „exotickou senzaci“. Tito lidé se nedokáží „vcítit“ do jejich starostí, neboť „*příslušníci několika bohatých rodin si dopřejí kulturní požitky v Evropě nebo ve Spojených státech. A osmdesáti pěti procentům negramotných Bolivijců leží víc na srdci otázka, jak zítra nakrmit hladové děti, než jak opravit sešlé městské divadlo v La Pazu.*“²⁵⁴

Jako bohatá vrstva je zde většinou jmenovitě zmíněna vláda dané země nebo její koloniální správa: „*Lesk a nádhera královského dvora kontrastuje příliš křiklavě s nepředstavitelnou bídou milionů felláhů. V tom se dnešní Egypt v podstatě neliší od říše faraonů.*“²⁵⁵ V takovém případě lze na vlastní oči pozorovat „*závratné částky, jež se ročně utápějí v archaické královské nádheře, která je zvláště v zemi tak bezmezná bídy milionů lidí, jakou je Egypt, nemravným přežitkem.*“²⁵⁶ Egypt je zde uveden jako názorný příklad, neboť „*v málokteré zemi jsou tak propastné rozdíly v sociální struktuře obyvatelstva jako v Egyptě. Bezpříkladná bída felláha, který žije stejně primitivním životem jako nevolníci staroegyptských králů před pěti tisíci lety, negramotný, bez vlastnictví půdy a bez nejzákladnějších požadavků zdravotnictví, kontrastuje*

²⁵¹ Tamtéž, s. 249

²⁵² *Tam za řekou je Argentina*, s. 257

²⁵³ Tamtéž, s. 284

²⁵⁴ *Přes Kordillery*, s. 137

²⁵⁵ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 159

²⁵⁶ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 185

v Egyptě s neuvěřitelným bohatstvím vznešených efendi a královské rodiny.²⁵⁷ Zde je důležité si povšimnout strategie, kdy autoři staví do ostrého protikladu dva typy životní úrovně, aby ukázali propastné rozdíly mezi dvěma skupinami obyvatelstva. Jsou to přesně tyto rozdíly, které se pokouší vymýtit komunistický režim, a které Hanzelka se Zikmundem vidí jako jeden z hlavních problémů společnosti, v níž se prosazuje kapitalistické hospodářství. Podle Hanzelky a Zikmunda se jedná o problém, na který by mělo být upozorněno, a který je zatím opomíjen: „O sto metrů výš začíná rozsáhlá oblast nejchudších. Jejich jediným pravidelným zdrojem obživy je políčko někde pod povrchem skal, ždíbec trávy pro dvě tři ovečky a čas od času nádenická práce dole ve městě. (...) Sem nevede elektrický proud, protože není čím platit. Každý litr vody se musí vydřít na hlavách a na zádech od veřejných vodních stojanů z nižších předměstí. (...) A přece tu žijí lidé. Desetitisíce šlachovitých, vyhublých Indiánů se ženami a houfy dětí. Jejich život nesnese měřítko evropských měst. (...) Sem by měli přicházet bolivijsí i cizí novináři, než je taxík doveze k lucerně před presidentským palácem. Tady by našli lapazský superlativ, o kterém se stydlivě mlčí. Odtud by se ve svých snímcích a senačních reportážích měli vykřičet do světa...“²⁵⁸

Toto opomíjení tíživé skutečnosti je většinou uváděno jako vůle daného státu, takže například „Brazílie žádá od cizinců, aby se chovali vychovaně a fotografovali Cukrovou Homoli a krásné senhoras na Copacabaně, ale nefotografovali brazilský hlad, syfilidu, skorbud a rachitidu.“²⁵⁹ Důležitost lidského života je pak v těchto podmínkách hodnocena pouze na základě svého přínosu společnosti. „Zde není nemocný člověk tvorem zasluhujícím zvýšené pozornosti a péče. Ostatní sedí pod hliněným stropem a vážou koberce z ovčí vlny. Musí-li nemocný ležet s horečkou v chodbě, odpadnou dvě ruce. Není naspěch, aby byla přechodně nahrazena pracovní síla. Uzdraví-li se nemocný, přijde zase mezi ně; zemře-li, přidá jen práci s pohřbíváním...“²⁶⁰ Hanzelka se Zikmundem uvádí, že jediné východisko z této situace je dlouhodobým procesem, neboť jednorázová náplast už s touto situací pomoci nedokáže. Co přesně tento proces znamená, nastiňují v následujícím úryvku: „Ne, bolivijským Kečuům nepomůže ani komise OSN, ani vládní zákaz obnovování a zakládání kokálů, protože bez koky by Kečua umíral hned. S kokou umírá pomalu - a to bolí méně. Bolivijským Indiánům pomůže jen poctivá mzda za poctivou práci. Pomůže jim lidská pracovní doba, lidská výživa, podmínky k lidskému životu. (...) A mladí Kečuové nebudou nuceni sahat po ilusi a biči kokainu, až najdou

²⁵⁷ Tamtéž, s. 126

²⁵⁸ Přes Kordillery, s. 136

²⁵⁹ Tam za řekou je Argentina, s. 286

²⁶⁰ Afrika snů a skutečnosti I., s. 42

*takový zdroj síly k životu, jaký odpovídá důstojnosti člověka.*²⁶¹ Právě důstojnost člověka je klíčovou kategorií pro socialistické zřízení. Poctivá mzda a lidská pracovní doba jsou podkategoriemi, které do ní spadají. Jde tedy znovu o komunistický argument, kterým je nepřímě naznačeno, jaká je ta jediná správná cesta, která lidem v těchto končinách dokáže pomoci. Tato situace je totiž výsledkem dlouhých let strádání, která ovlivňuje obyvatelstvo dané země, jako například zde: *„Na temenech favel se díváš do příliš mnoha tváří, jež se zapomněly smát. Na patách i na duši ti visí nezměrná lidská bída, utrpení, ponížení, tíží tě nezdravý ruměnc souchotinářů a kostnaté ruce křivických dětí. Odtud vyjdeš jako z dusného vězení a chce se ti zároveň plakat i blít.*²⁶² Hanzelka se Zikmundem tyto podmínky připisují k situaci v Evropě na po první světové válce: *„Fronta hladových nezaměstnaných dělníků stojí s hrnečky před veřejnou stravovnou. Ustarané tváře, ošumělé obleky, nejistý, rozpačitý pohled. Obrázek tak známý v Evropě v třicátých letech ožívá nyní v tripolských ulicích. Těch několik stovek ztroskotanců čeká na parník, který je odveze do Itálie.*²⁶³ Evropa ve třicátých letech zde ilustruje protiklad socialistického zřízení, související s ekonomickým propadem, nezaměstnaností a chudobou během velké ekonomické krize. To je právě jedna z věcí, která by se už neměla dít, a proti které se komunistický režim pokouší bojovat.

Podle cestovatelů ale není potřeba jen zlepšení životních podmínek. Na některých místech, například v Africe, jde podle nich i o kompletní převychování mladé generace, která má pokřivený pohled na svět vypěstovaný bývalými režimy. V popisu se Hanzelka se Zikmundem nebojí přikročit i k radikálním myšlenkám: *„Těmto mladým Italům je nutno strhávat klapky z očí, říkat jim pravdu o podstatě a cílech režimu, který je odkojil. Je třeba nahradit v nich opojení z moderních zbraní láskou k práci, láskou k lidem a vírou v ně. Je třeba vymýt v nich fašistický nacionalismus, živený rasismem a nenávistí k jiným národům, a nahradit jej zdravým patriotismem budovatelů vlastní země. I jim však bude třeba nenávisti. Nenávisti ke všem, kdo řinčí zbraněmi a silhají po cizím.*²⁶⁴ Zde se již nesetkáváme pouze s fragmenty socialistického diskurzu či implicitními náznaky, v textu se přímo vyskytuje spojení „patriotismus budovatelů“ spolu s obecněji platnou „láskou k lidem a vírou v ně“.

Způsob života se poté v cestopisech odráží i na tělesné konstituci obyvatel: *„všichni ti lidé nesou neklamné známky bídy, s níž zápolí z pokolení na pokolení. Jsou zakrslí, zdegenerovaní, udření lopotou na chudých horských políčkách, podvyživení jednotvárnou a nedostatečnou*

²⁶¹ *Přes Kordillery*, s. 150

²⁶² *Tam za řekou je Argentina*, s. 297

²⁶³ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 59

²⁶⁴ *Tamtéž*, s. 61

stravou, vysílení neustálým účinkem kokainu. Rozpraskaná kůže na jejich bosých nohou je skoro necitlivá, poseta jizvami, nezhojenými ranami a vředy.“²⁶⁵ Tento „pohled na prosté lidi, na jejich znavené tváře, na oděvy, na děti, jež se popelí v prachu u cesty, nenechá nikoho na pochybách, že celá ta dřina sotva stačí k uhájení holé existence.“²⁶⁶ Navíc produkuje i další problémy, jako například alkoholismus. Přes vžitou nedůvěru „jednu věc přijali od bílých bez výhrad: agua ardiente, ohnivou vodu. Levnou kořalku, za kterou utrácení v nálevně těch několik grošů, které si vydělali prodejem soli, ovčí vlny a domácích výrobků.“²⁶⁷

b. Negramotnost

Dalším problémem, se kterým se Hanzelka se Zikmundem setkávají, je rozvojových zemích nevzdělanost místního obyvatelstva: „Na mnoha místech jsme spatřili egyptské felláhy pít vodu přímo z Nilu. Několik metrů dál koupali své vodní buvoly. Zapáchající splašky ze statisíců nehygienických příbytků se hledají cestu do téhož Nilu, z něhož se čerpá voda na pití a na vaření. Zdravotní správa sice propaguje používání velkých nádob z průlinčité hlíny, které mechanicky zachycují nečistotu obsaženou ve vodě; je však nemožné, aby takto byly zneškodněny i spousty bakterií žijících ve vodě. Nedbalost úřadů a nedostatečná péče o zdravotní opatření jsou často podporovány nedostatkem uvědomění a zaostalostí lidu samého.“²⁶⁸ Tuto zaostalost Hanzelka se Zikmundem hodnotí jako důsledek negramotnosti: „Po takovém pohledu do peruánského školství cítíte, jak hrozné jsou okovy negramotnosti, nevědomosti a pověr, které se staví v Perú do cesty kulturnímu a sociálnímu pokroku“²⁶⁹ neboť „indiáni, vesměs negramotní, většinou ani netuší, že ve valné části světa byla dávno zavržena ponižující nevolnická práce.“²⁷⁰ Zde Hanzelka se Zikmundem vyzdvihují jako hlavní příčinu této situace propastný rozdíl mezi bohatými a chudšími vrstvami společnosti, stále existující feudální systém nebo koloniální správu těchto zemí. Zároveň zde negramotnost propojují s okovy pověr, což je již výše zmíněný problém náboženství samotného jako opia lidstva. Důsledky těchto zřízení se projevují různými způsoby, například v zemích se stále existujícím feudálním systémem tak „lze (například) v Habeši pozorovat zjev, který by byl v kterékoliv pokrokové zemi paradoxní, ale který je v Habeši jen logickým důsledkem zaostalého feudálního

²⁶⁵ Přes Kordillery, s. 90

²⁶⁶ Tamtéž, s. 34

²⁶⁷ Tamtéž, s. 48

²⁶⁸ Afrika snů a skutečnosti I., s. 121

²⁶⁹ Přes Kordillery, s. 254

²⁷⁰ Tamtéž, s. 62

*zřízení: základní školní vzdělání není povinností, ale privilegiem dětí ze zámožnějších a vlivnějších rodin.*²⁷¹ Zde si můžeme povšimnout volby slov „pokroková země“. Pokrokovou zemí jsou v jejich cestopisech myšlené hlavně země socialistické, které hodnotí jako jediné moderní. Tato situace vytváří začarovaný kruh, neboť bez slušného školství není možné s negramotností bojovat, a právě negramotnost je důsledkem zaostalosti a následné chudoby, se kterou ale nelze nic udělat právě bez slušného školství. I když je pak možné na některých místech dosáhnout alespoň základního vzdělání, neděje se tak, neboť mnozí z těchto lidí „o školách nevědí vůbec a ostatní se bojí svěřit své děti cizím bílým lidem.“²⁷² Do tohoto začarovaného kruhu se tedy zapojila i výše zmíněná nedůvěra v „bílé obyvatelstvo“.

Neboť chudší obyvatelé nemají prostředky k tomu, jak situaci bojovat, spoléhají na pomoc zvenčí, zároveň si ale pokouší si alespoň trochu pomoci i sami: „*Nad pekařstvím košíček a nad nálevkami tyče s červenými květy nebo listy kukuřice. Je to jediné orientační znamení pro negramotnou většinu zákazníků. Turisté při pohledu na ně chvatně sahají po fotografických přístrojích a nešetří slovy ‚originalita‘, ‚důvtip‘, ‚mysl pro tradice‘.*²⁷³

Podmínky, ve kterých tito lidé žijí, jsou v textu popisované s nádechem určité dramatičnosti: „*Několik dřevěných chatrčí je rozhozeno na břehu, po pláži jsou rozestřeny schnoucí sítě, skupina Indiánů opravuje starou bárku. Vzduch je plný hnilobného pachu rybiny. Hejno supů se přehrabuje v zahnívajících zbytcích ryb, mezi nimi se popelí umazané indiánské děti. A přímo proti chatrčím, téměř ve vodě, ční k nebi několik těžních věží. I tady se člověku přímo vnucuje srovnání: proud černého zlata tekoucího do cizích rukou — a špinavé negramotné děti Indiánů, vysedávající na železném potrubí...*“²⁷⁴ Hanzelka se Zikmundem zde využívají expresivní vyjádření, aby ještě víc vykreslili dramatický rozdíl mezi „zlatem tekoucím do cizích rukou“ a ulicí plných „hnilobných pachů a špinavých dětí“ – cizí ruce zde mohou znamenat Spojené státy, které měly tou dobou v Latinské Americe hlavní slovo a na úkor místních obyvatel, kteří zde žili ve skoro nelidských podmínkách, zde obchodovaly s místním nerostným bohatstvím. Negramotné děti jsou vždy v takových částech popisované jako špinavé, vyhublé a v otrhaném oblečení, jako například zde: „*Od rána do večera můžete u těchto zavodňovacích kanálů pozorovat vyhublé a otrhané děti ponořené po pás ve vodě a otáčející rukojeťmi Archimédových šroubů. Ani tyto děti nemají potuchy o zákeřné nemoci*

²⁷¹ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 30

²⁷² *Přes Kordillery*, s. 48

²⁷³ *Přes Kordillery*, s. 254

²⁷⁴ *Za lovci lebek*, s. 28-29

*Bilharzii, která jim z kalných vod vniká do útroh.*²⁷⁵ Zaostalost brání těmto lidem, aby si uvědomili nebezpečí, které na ně číhá, protože „*Indián tu žil téměř po tři století v naprosté nevědomosti. Přijímal propastné sociální rozdíly jako samozřejmost. Byl bezbranný, protože uměl málo a věděl ještě méně. Seznamuje se s technickým pokrokem, s písmem, začíná obsluhovat stroje a číst noviny. Začíná myslet v širším měřítku a hlouběji než dosud, začíná chápat smysl i sílu organizace prostých lidí, donedávna stejně bezbranných jako on.*“²⁷⁶ Zde je nepřímě naznačeno, že i zde už si místní obyvatelé začínají uvědomovat, i přes svou předchozí nevědomost, benefity budovatelského úsilí, což je další argument vyzdvihující socialistický režim. Tato nevědomost o vlastní tíživé situaci je popisovaná na více místech a Hanzelka se Zikmundem se s ní setkávají v různých zemích: „*To ovšem není jediná bolest lidí v osadě Garachiné. Téměř nikdo tu neumí číst ani psát. Konec konců zatím ani nemají co číst a o čem psát. Ale nemají potuchy ani o hygieně. Lékaře ještě neviděli a sotva o něm mnoho slyšeli. O izolaci jejich světa svědčí i to, že v jediném krámku Garachiné platí dosud mince, které byly už dávno staženy z oběhu na celém panamském území. Že kdesi v té velké Panamě jakýsi ministr financí zrušil jejich platnost? Jeho věc. V Garachiné se dohodli, že mince platí, a hotovo. Rozhlas se jich netýká, pošty nejsou. Ale není ani elektrický proud, na prstech bys spočítal ty osadníky, kteří už v životě viděli telefon, automobil a zděnou budovu.*“²⁷⁷ Popis podobných částí pak v některých místech působí až dojemně, jako kdyby měl ve čtenáři vzbudit soucit: „*Nebudete se jistě posmívat staršímu člověku, který si ve stanici koupí noviny, s vážnou a soustředěnou tváří si sedne a začte se do novin, jež drží - vzhůru nohama. Ten člověk, jehož tvář život poznamenal nejednou strastí, předstírá znalost písma jen proto, že se stydí za svou negramotnost před sebou i před jinými. Jistě by se byl rád učil, kdyby k tomu dostal sebemenší příležitost. Ale Brazílie dala svým občanům jen zákon o povinné školní docházce. Stavba škol a výchova učitelů je zatím jen nesplněnou touhou většiny Brazilců.*“²⁷⁸ Takový popis směřuje v cestopisech k jednomu určitému cíli. Všechny tyto úryvky jsou většinou uzavřeny dovětkem, který by bylo možné nazvat „blýskáním na lepší časy“, jak je to znát například u bolivijského kmene Kečuů: „*Radostí a nadějí nás naplnili především lidé, bolivijsští Kečuové, i když ne všichni. Je mnoho těch, kdo podlehli degeneračnímu procesu způsobenému podvýživou, nemocemi, alkoholem a kokainem. Setkali jsme se však s mladými Indiány, kteří se odvracejí od lihovin stejně jako od sebeklamu pod vlivem kokainu. Ti už dovedou nezávisle srovnávat a*

²⁷⁵ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 171

²⁷⁶ *Přes Kordillery*, s. 104

²⁷⁷ *Mezi dvěma oceány*, s. 60

²⁷⁸ *Tam za řekou je Argentina*, s. 295

uvažovat, přemýšlejí o příčinách úpadku starší generace bolivijských Indiánů, prahnou po vzdělání, čtou. Zdokonalují se v řemeslech. Organizují se v odborech a začínají hájit i ty, kdo se dosud neprobudili z letargie. Roste v nich generace lidí, kteří nakonec překlenou staleté zpoždění v kulturním a sociálním rozvoji země. Rozrazí stavidla pokroku, jež v Bolívii puchřela čtyři sta let.“²⁷⁹ Zde máme další socialistický argument podporující moderní tvář komunistického režimu. Hanzelka se Zikmundem tedy sice vidí tyto problémy jako palčivé a hodné řešení, zároveň také poznamenávají, že se blýská na lepší časy. Můžeme se ale jen dohadovat, co to v jejich podání přesně znamená. Přesně takový obraz však nabídli českým a slovenským čtenářům – obraz unaveného malého dítěte, které dře v dolech zahalený pouze do špinavé zástěrky, by byl dobrou záminkou pro velmoci, které pod rouškou humanitární pomoci toto území mohou pomalu získat pod svůj vliv a nárokovat si tak potenciální, například nerostné bohatství, které se na něm nachází. Zde můžeme vidět spojitost s výše uvedenou kapitolou o kolonialismu, kde imperiální mocnosti uměle regulují životní úroveň obyvatel v kolonizované zemi a zlepšují jí pouze do určitého bodu, který je pro ně „bezpečným“ – tedy drží životní podmínky v takové výši, aby lidé přežili, ale neměli dostatečné prostředky na to, aby se mohli zajímat, co se kolem nich děje. Obyvatelé tohoto území se tudíž snaží pouze uživit a přežít, „ale víc nevědí. Nevědí o Evropě ani o ostatním světě, nevědí o sousedních zemích Afriky, o historii, o technice, o kultuře národů žijících za hranicemi Kenye. Nevědí, protože nesmějí vědět. Vzdělání a rozhled by jim daly do rukou příliš mnoho síly, pochopili by snadno svoje dnešní postavení a dovedli vy se společně bránit.“²⁸⁰ Zde máme další argument podporující výhody socialistického režimu. Kdyby se lidem dostalo dostatečného vzdělání, mohli by si začít uvědomovat výhody vzdělané a silné společnosti a mohli by proti útlaku začít bojovat. Mohli by tak dosáhnout společenského uspořádání, které Hanzelka se Zikmundem reprezentují jako jediné pokrokové a moderní.

Hanzelka se Zikmundem kritizují koloniální mocnosti ve svých knihách popisují model toho, jak imperialismus a kolonialismus funguje – a tudíž také návod, který lze využít ke zničení tohoto modelu. Cesta ke zlepšení těchto podmínek je podle nich ale ještě dlouhotrvající proces. Sice totiž „roste potřeba inženýrů a techniků, mohutní nezbytně i řady továrních dělníků, kterým už nestačí úzký obzor felláha. Vlekou však ještě za sebou okovy uměle udržované negramotnosti, zkosnatělých tradic a muslimského fanatismu.“²⁸¹ I tak ale Hanzelka se Zikmundem podotýkají, že „z(e) (...) zástupů mladých lidí s knížkami pod paží a na řemínku je cítit závan

²⁷⁹ *Přes Kordillery*, s. 160

²⁸⁰ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 90-91

²⁸¹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 160

naděje. V Sýrii vyhlásili- a na rozdíl od některých asijských zemí také provádějí- zákon o povinné školní docházce. Na třicet tisíc dospělých negramotných chodí do večerních kursů. Tady se už lámou nejstrašnější pouta Středního východu, pouta negramotnosti.“²⁸² Pouta negramotnosti jsou v tomto případě velmi silnou metaforou. Znamenají způsob, kterým je určitá společnost vězněná, násilím svázaná. Hanzelka se Zikmundem nám dali nejednou ve svých knihách najevo, že jediná věc, která tato pouta může odstranit, je systém, ve kterém jsou si všichni stejně rovni a v němž neexistují žádné třídní rozdíly.

c. Dětská práce

Dalším palčivým a často zmiňovaným problémem, který souvisí s dvěma výše zmíněnými, je povinnost nezletilých dětí pracovat. Vzhledem k tomu, že mnohé z nich nemají možnost chodit do školy, musí tedy pomáhat živit své blízké: „Nedaleko v háji balzámových stromů pracovala skupina dělníků. Teprve zblízka jsme poznali, že to jsou většinou chlapci ne starší než sedmnáct let. Jeden z nich právě šplhal na silný strom. Doslova běžel po svislém kmeni bosýma nohama jako veverka, rukama se ho ani nedotýkal. Přidržel se jen smyčkou z konopného provazu, jež volně obepínala kmen i jeho bedra. Udrobil dva tři krůčky, bleskurychle přešvihl smyčku o metr výš a už běžel za ní.“²⁸³

Děti jsou nucené pracovat za sníženou sazbu v často velmi špatných podmínkách. Jsou využívané například tam, kam se dospělí kvůli svému vzrůstu nedostanou, jako například v dolech: „Ukryli jsme se na chvíli do závětrí, než se vítr uklidní. Vtom se za skalou vynořila skupina indiánských chlapců, kteří se zřejmě vraceli z práce. Byli vyčerpaní, zamlklí, sehnutí jako starci. Jeden po druhém sjížděli pohyblivou sutí se stráně, v níž byly místy vyšlapány stezky. Drželi v rukou potrhané kožené zástěrky (...) Když už jsou jednou nahoře, pracují bez jídla a beze spánku až šedesát hodin, jen s krátkými přestávkami.“²⁸⁴ Dramatičnost takové situace pak je v textu zvýrazněná použitím zdobnělin některých slov, jako například „zástěrky“ v tomto úryvku, která zdůrazňuje drobnost těl, která jsou ovšem nucená pracovat tvrději než mnozí dospělí a za mnohem menší finanční ohodnocení.

To ale není otázka jen společností, které tyto děti najímají. Jde o práci, kterou musí děti zvládnout i v prostředí rodiny: „Dva lidé zamířili proti nám, k nedalekému poličku. Na dlouhý

²⁸² *Tisíc a dvě noci*, s. 25

²⁸³ *Mezi dvěma oceány*, s. 180

²⁸⁴ *Přes Kordillery*, s. 85

provaz uvázali kozu ke kolíku a pustili se do práce. Teprve zblízka jsme zpozorovali, že dospělý byl jen jeden z nich. Druhý byl ještě dítě, nemohlo mu být víc než sedm let. Pohybem svědčícím o tvrdém návyku si chlapec plivl do dlaní a popadl motyku, jejíž násada byla málem delší než on.“²⁸⁵ S tímto problémem se poté setkáváme i na druhé cestě, kde je stejný jev kritizován například v Indii: „Táta předzpívá větu, chlapci sborem odpovědí aččhá, ruce sáhnou po jednom ze třiceti barevných klubek zavěšených na dosah v osnově a už se zakmitají dětské prsty, bleskne srpovitě zahnutý nůž — a táta předzpěvuje novou barvu a počet uzlíků. Z těch chlapců nechodil do školy ani jeden, dokonce i málokterý otec přečte noviny a napíše dopis. To neumí, ale ovládá písmo tallímu, nesrozumitelné všem učitelům a novinářům Kašmíru dohromady. Gramotnost kobercářů je spjata s životem v manufaktuře, je to jejich gramotnost. (...) Ve světlé vzorkovně s vysokými okny se nový koberec celý rozzáří, člověka zrovna svádí, aby si šlápl do té svěži a hebké krásy, pestré jako kvítí na jarní louce. Snad jednou, po čase. Dosud nemáme odvalu, v uších nám doznívá to sborové aččhá. Bylo by nám, jako bychom šlapali po dětských ručkách.“²⁸⁶ Jejich vyjádření o „pošlapaných dětských ručkách“ je dalším příkladem textové strategie, kterou se pokoušejí hlouběji zapůsobit na čtenáře. Tento emotivní jazyk posiluje efekt napsaného sdělení a zanechává ve čtenáři hlubší dojem.

Co se týče obživy vlastní rodiny, jsou rodiče kolikrát schopní sáhnout i k dosti drastickým způsobům, jak přijít alespoň k malým finančním obnosům, mezi které se řadí například i zmrzačení vlastního potomka: „Ukázali nám tam mrzáčka, jemuž rodiče jako tříletému vykloubili obě nohy, aby mohl žebrot s větším úspěchem a uživil celou rodinu.“²⁸⁷ Obraz žebroty Hanzelka se Zikmundem využívají v knihách hlavně pro to, aby s jeho pomocí umocnili představu bídy a chudoby – jako například v cestopisu o Latinské Americe, kde tento obraz podtrhuje rozdíl mezi žebráky stojícími na schodech kostela a bohatými lidmi, kteří proudí s davem dovnitř a ven.

d. Rasa

Další problém, se kterým se na cestách Hanzelka se Zikmundem setkávají, je diskriminace na základě barvy pleti, která se přímo týká všech výše zmíněných bodů, nejvíce viditelný je tento problém ale v problematice vzdělání: „Kolika černochoům v Kenyi se dostalo možnosti

²⁸⁵ *Mezi dvěma oceány*, s. 221

²⁸⁶ *Světadíl pod Himalájem*, s. 133

²⁸⁷ *Tamtéž*, s. 179

stejného vzdělání? Nejdříve je bílí přistěhovalci izolují od pramenů vědění a pak je odsoudili pro ‚neschopnost‘ a donutí je k nejhrubším a nejhůře placeným pracím.“²⁸⁸ Samozřejmě i v tomto případě je zde uvedeno odůvodnění takového zacházení neboť „vládci si (...) stěžují na netečnost černochoů a na jejich pomalost při práci. Obhajují nízké mzdy tvrzením, že černoši nemají takové požadavky v oblékání, jídle a bydlení jako běloši a že by větší mzdy utráceli za alkohol. Jsou ochotni odbýt všechny opačné argumenty poukazem na zaostalost černochoů. Vědomě se však snaží, aby se černoši z této zaostalosti nemohli vymanit.“²⁸⁹ Na určité situace Hanzelka se Zikmundem reagují s lehkým sarkasmem či spíše až cynismem: „Dnes ráno se Vamba přihnál s nějakým potrháným černochem. Vedl si ho na provaze. Vykládal přitom něco o penězích a byl rozčilený. Občas popohnal svého zajatce kopancem a pak jej v kuchyni přivázal za nohy ke skobě ve zdi. (...) Najednou přišel mladší také, a tak tu teď máme tři a nevíme si s nimi rady. Myslíme si jen, že Vamba měl místo zajatce na provaze přinést něco pořádného k obědu a k večeři.“²⁹⁰ Na jihu Afriky poté o této situaci vypovídá nejlépe tento úryvek: „V Unii existuje zákon, který stanoví trest deseti let káznice pro kněze, jež by oddal bělocha s ‚neevropskou‘ ženou, i kdyby měla jen šestnáctinu černošské, indické nebo židovské krve. Pod trestem smrti je černochoům zakázáno ženit se s běloškami. Podle jiného rasového zákona musí lékař nechat zemřít bílého pacienta při transfúzi krve, i kdyby měl po ruce sto lahví se zdravou krví dárců, kteří se od umírajícího pacienta liší jen tím, že mají - černou kůži. Černocho, Ind nebo Mišenec, příslušník tak zvané třídy coloured, nesmí vstoupit do dopravního prostředku nebo veřejné místnosti vyhrazené bělochoům. Musí žít v izolovaných čtvrtích, v ghettech, odděleně od bílého obyvatelstva.“²⁹¹ Hanzelka se Zikmundem zde reflektují rasismus a rasovou segregaci, ale jejich socialistické „řešení“ je přistoupit na barvu jako jedinou diferenci, protože jinak jsou si lidé rovni ve všem. Tento problém má souvislost také s výše zmiňovanou kritikou kolonialismu a faktem, že obyvatelé pocházející z koloniální země nemusí pracovat, neboť na tvrdou práci mají jiné: „Kdysi byl v Brazílii nedostatek rukou, nedostatek lidí, kteří by se pustili do zemědělské práce, jež nedává naději na pohádkově rychlé zbohatnutí. Do zrušení otroctví v roce 1888 bylo do země dovezeno na 12 000 000 černých otroků z Afriky. Před koncem koloniálního období jich bylo v Brazílii víc než bělochoů. Bílí měli půdu i otroky. Nepotřebovali tedy pracovat; byli jen sobeckými organisátory výroby. Po zrušení otroctví se situace změnila. Tělesná práce zůstala na dlouho spojena s představou otroctví - a bohatí se vrhli na

²⁸⁸ Afrika snů a skutečnosti II., s. 90

²⁸⁹ Tamtéž, s. 218

²⁹⁰ Tamtéž, s.213

²⁹¹ Tamtéž, s. 82

spekulaci. ²⁹² Zde je důležité si povšimnout spojení „sobečtí organizátoři výroby“, kterými je zde myšlena koloniální mocnost. Nejsou to samotní pracující, jak se tehdy deklarovalo v ČSSR. Je zde podtržen rozdíl mezi lidmi z kolonizovaného území a těmi, kteří se považují za jim nadřazené. Koloniální mocnost nemá zapotřebí pracovat, má na práci přece jiné. Nemá zapotřebí sdílet, protože se cítí být na výši těmito lidem, a tudíž se nemusí pokoušet „s nimi táhnout za jeden provaz“ – naopak v socialistickém režimu jde právě o tu myšlenku rovnosti mezi všemi a smazání těchto rozdílů mezi „námi“ a „jimi“, které by ve společnosti podle Hanzelky a Zikmunda být přítomné neměly.

Kamkoliv Hanzelka a Zikmund přijedou, jsou to právě chudší vrstvy obyvatelstva, na něž se více soustřeďují. Může se v tom odrážet i snaha režimu, ze kterého přicházejí, o sazení rozdílů mezi těmi nejchudšími a nejbohatšími, o vyzdvižení dělnictva jako té nejdůležitější třídní skupiny, na níž stojí celá společnost: *„Stařec nabízí pohoštění i pomoc, s dojemným přátelstvím, s tak prostinkou ochotou. Chud'as, a přece se chce rozdělit i o to málo, co má. Snad je to jenom shoda okolností, ale nemůžeme se ubránit srovnání. Bílý vydřiduch, který chce vytěžít z cizích nesnází, a Indián, který snad nikdy v životě nepoznal dostatek, stařík, jemuž bílí za jeho života mnoho dobrého sotva udělali. Vidí však člověka v nouzi a bez rozmyšlení nabízí pomoc.*“²⁹³

e. Náboženství

Velký význam má také náboženství. Hanzelka se Zikmundem hovoří ve svých knihách hlavně o křesťanství a islámu. Náboženství jako takové je zmiňováno hlavně v negativním slova smyslu jako fanatismus: *„Tváře, které splývají v jediný příšerný vykřičník lidské bídy, v planoucí obžalobu krutého dravčího řádu, jenž nechává zmirající lidi na pospas slepé víře, fanatismu. Kolem mjí slavné procesí, netečné k lidskému utrpení. Monstrance, ministranti, klinkání.*“²⁹⁴ Zmiňovaná netečnost vůči utrpení je hlavním bodem kritiky křesťanské víry: *„Před vchodem do kostela se tísni davy kolem mohyly, na níž planou stovky svíček. Lidé se derou dopředu, aby se konečně dočkali onoho očištného okamžiku. S jejich hlav a otlacených ramen padají k nohám sošky v modrém hedvábí balvany, cihly, hroudy, kamení, trámy - ztělesnění hříchů. A vedle mohyly - před vchodem do kostela - přehlídka lidské bídy. Ruce*

²⁹² *Tam za řekou je Argentina*, s. 248

²⁹³ *Za lovci lebek*, s. 67

²⁹⁴ *Tam za řekou je Argentina*, s. 155

vztažené po almužně, nedokrevná ruka rachitického děcka, zkroucená, rozpadající se ruka malomocného, strnulá ruka paralytika, průsvitná ručička podvyživeného děvčátka, ruce rozleptané nádory a vředy, ruce, ruce, ruce. A za nimi tváře prosebné i netečné, prahnoucí po životě i vyhasínající, lví obličej a svislé lalůčky leprosních, vysušené mumie, obludně zduřené obličej, v nichž chybí nos, rty, kus tváře.“²⁹⁵ Katolická církev je v jejich cestopisech kritizovaná hlavně za to, že opomíjí ty skutečně důležité problémy a místo nich se zaměřuje na ty nepodstatné – jde například o chudobu obyvatel, bídu, negramotnost, špatné životní podmínky, nedostatek příležitostí, a z toho plynoucí důsledky jako například šířící se nemoci. Místo těchto „skutečných“ problémů se zaměřují na nepodstatné věci, které lidem nijak neprospívají. Například v Brazílii, kde se setkávají s nařízením, že je v dopravních prostředcích nutné dodržovat určitý dress code: „*Sem patrně nedosáhl přísný pohled strážců mravnosti v Rio de Janeiru, jako nevidí vykřičené uličky s děvčaty za mřížemi oken a s úřední profylaktickou službou. Mravokárci a církevní moralisté Ria jsou patrně příliš zaměstnání přísným dohledem na to, aby muži nevstupovali do tramvají bez bot, bez saka a bez kravaty.*“²⁹⁶ Je zde také kritizovaná snaha církve nahromadit pro sebe majetek, který je získáván hlavně okrádáním jiných: „*Do zlata nakradeného tvým indiánským předkům tu bílí lidé zabalili svého boha, aby tě utvrdili v přesvědčení o jeho velikosti a nepřemožitelnosti, abys věděl, že je mocnější než tvoji bohové!*“²⁹⁷ Stejně tak jsou kritizováni i církevní představitelé. Například v Latinské Americe se Hanzelka se Zikmundem během své první cesty stali svědky tohoto činu: „*Pomocnice bleskurychle vyprazdňuje kapsáře a sype hromadu bankovek do košíku připraveného v pozadí provozovny. Bylo nám z toho nevolno. Snad ani kněz ani jeho asistentka v pracovním zápalu nepostřehli objektiv naší Etarety, který byl v té chvíli nejpovolanějším svědkem tohoto neuvěřitelného divadla. To už nebylo obyčejné svatokupectví.*“²⁹⁸

Církevní představitelé jsou pak například v Latinské Americe popisováni jako ti, kteří prodávali nezalým Indiánům zboží za přemrštěné ceny, například medailonky na ochranu, „*pozvali je na stavbu kaple v Humahuace a ujistili je, že jejich bůh je mocnější než indiánská Pachamama, Matka Země. Pro jistotu teď Indiáni vyznávají ve svých horských osadách pohanské bohy otců a občas navštíví také boha bílých v jeho krásném domě v Humahuace. I on musí být mocný, když dal svým lidem z jihu tolik divných věcí. Nic dobrého Indiánům nepřinesl,*

²⁹⁵ Tamtéž, s. 155

²⁹⁶ Tamtéž, s. 297

²⁹⁷ *Za lovci lebek*, s. 84

²⁹⁸ *Přes Kordillery*, s. 108

ale mohl by být zlý, kdyby si ho pohněvali.“²⁹⁹ Využívají tedy lidí, kteří nepoznají, jestli je jim říkaná pravda, a využívají strach z křesťanského boha a lesk svých kostelů k tomu, aby na nich vydělávali, i když místní obyvatelstvo ve většině případů ani netuší, co křesťanství přesně znamená. Hanzelka se Zikmundem si tak několikrát za cestu kladou otázku, „*kdo z těchto lidí je vlastně křesťanem? Kdo z nich je opravdu katolíkem? Jaké stopy na nich zanechalo křesťanství po čtyřech stoletích, která uplynula ode dne, kdy sem přišel první evropský misionář? Vejdete do kostela a spatříte tu davy zbědovaných lidí, špinavých a utrmácených cestou. Při slavnostní mši na ně nezbylo místo - a také o ně nestáli. Nerozumějí ničemu z toho, co se děje u oltáře. Přišli na křesťanskou pout'. Přišli sem, protože byli pokřtěni a nosí na krku křížek nebo medailonek. Klanějí se však po mši před postranními oltáři stejným způsobem, jako kdysi jejich pohanští předkové, divoce rozhazují a šermují rukama, vrhají se na zem a vzápětí odřikávají nesrozumitelná zaklínadla. O křesťanství, o jeho podstatě a filosofické náplni jim ještě nikdo nedokázal říci srozumitelné slovo. Soška, kterou obdivovali v průvodu, je pro ně modlou, jejíž moc chápou stejně, jako kdysi chápali moc podobných idolů jejich pohanští předkové. Teprve v pozdních nočních hodinách utichlo bubnování a vrískání před kostelem.*“³⁰⁰ Když pak oba cestovatelé procházejí určitým místem, kde se setkávají s křesťanskými vlivy, jež se do Ameriky dostaly již během conquisty, hovoří o křesťanské církvi a španělské velmoci jako o dobytvačné síle, která vraždila a „civilizovala“, „zardousila“ místní kulturu, a to „*ve jménu církve a krále.*“³⁰¹ Církev se totiž nezajímá o obyčejné lidi, protože jí jde o jediné: „*Rozum bije do zdi nevědomosti, do přehrady nerozluštěných nebo jen poodhalených záhad. (...) Razili si cestu ohněm a mečem, zbraní a krucifixem, mocí a zradou. Celý jejich obzor a jejich svědomí byly překryty strašným slovem: zlato. Nechtěli číst ani psát. Chtěli jen zlato. Nechtěli poznat kulturu pokořených Inků. Chtěli jejich zlato. Vzdělaní Inkové jim podali ruku na uvítanou. Španělé ji uťali a servali s ní zlato.*“³⁰² Církev je pak na základě těchto skutků popsána jako „*Srdce bez krve. Srdce zardoušeného těla vyhlodaného parasity. (...) Konkistadoři přervali tepny jeho života a počet obyvatelů zdecimovali na desetinu. (...) Pro bigotní dobyvatele, zaslepené dogmatikou středověké katolické církve, nebylo snazší záminky k barbarskému ničení a loupení než označit tyto úžasné stavby jako výplod d'ábla [pozn. myšleno pyramidy] jako dílo pohanských neznabohů. S požehnáním svých kněží vyloupili celý chrám, do jehož prostorného nádvoří ústilo pět hlavních templů.*“³⁰³ A se stejným zápallem poté hodnotí

²⁹⁹ *Přes Kordillery*, s. 48

³⁰⁰ *Tamtéž*, s. 106-107

³⁰¹ *Tamtéž*, s. 180-181

³⁰² *Tamtéž*, s. 180-181

³⁰³ *Tamtéž*, s. 180-181

katolickou církev i křesťanskou víru jako kdyby zůstala v nezměněné podobě dodnes. Pro popis jsou tu využívány termíny jako zvrhlost,³⁰⁴ nebo již výše zmíněný fanatismus, což se shoduje s Marxovou představou náboženství jako opia lidstva.

Je ovšem velmi zajímavé, že na druhou stranu je i přes jejich prezentaci katolické víry z textu znát, že ji stále považují za znak civilizované „moderní“ společnosti: *„Ve vzhledu osad a lidí chybí jakékoliv zjevné známky styku s moderním světem - kromě jediné; téměř v každém hřebeni doškové střechy trčí dřevěný kříž.“*³⁰⁵ Tato ambivalence může ale souviset s tím, že to, co na svých cestách vidí, vlastně není křesťanstvím v pravém slova smyslu, protože *„československý katolík by se zděsil při pohledu na křesťana v Latinské Americe, vyznávajícího stejnou víru. Peruánci, stejně jako katolík z Bolívie nebo z Argentiny se kamsi ztratila náplň, původní cíl a smysl křesťanství, a zůstalo jen prázdné modlářství, uctívání sošek a obrazů. (...) Na evropsky myslícího člověka působí otřesně, když spatří představitele církve mezi rozpálenými diváky na býčích zápasech, na tribunách lapazské i limské arény.“*³⁰⁶ Je tedy možné, že hlavní důvod pro kritiku křesťanské víry je ten, že v jiných částech světa než v Evropě už se nejedná o křesťanství v jeho vyspělé evropské formě, ale o jeho středověkou divokou podobu. Znamená to tedy, že ten „správný druh křesťanství je možné provozovat pouze v Evropě? A pokud jde hlavně o kritiku církevních představitelů v těchto končinách, jak je možné, že stejný problém nespátřují i doma? Můžeme se jen dohadovat, jestli podle nich hlavní rozdíl tkví v absenci racionální uměřené víry, kterou „my“ v Evropě známe a „oni“ nemají (i když v tomto případě odsuzují obě varianty), nebo jestli jde o zakořeněný pocit nadřazenosti, kterým Hanzelka se Zikmundem nepřímou naznačují, že cokoli, co se děje za hranicemi „moderní“ a „civilizované“ Evropy, se může původnímu ideálu pouze vzdáleně přiblížit a je tedy pouhou náhražkou.

Hanzelka se Zikmundem ale na druhou stranu zpochybňují i samotné základy křesťanství, které hodnotí jako „nebetyčnou troufalost“³⁰⁷ a nebojí se o nich vyjádřit s dávkou ironie a pohrdání: *„Představte si, že bychom dnes neměli ani jediný písemný záznam o událostech kolem Bílé hory a že by si dnes někdo vzpomněl, že se zpětnou platností určí, co a jak se tehdy zběhlo, a předložil to světu k víře. Přesně tak - a se stejným časovým odstupem - to provedla byzantská císařovna Helena. Kdeže vzala tak podrobné informace o událostech starých tři sta let?*

³⁰⁴ Tamtéž, s. 183

³⁰⁵ Tamtéž, s. 130

³⁰⁶ Tamtéž, s. 250

³⁰⁷ *Tisíc a dvě noci*, s. 89

Maličkost! Roku 326 se vydala do Jeruzaléma a tady měla vidění. V něm se dověděla přesně, kde ukřižovali Syna božího. Církev ji za prvotřídní výkon prohlásila za svatou.“³⁰⁸

Je také zajímavé, že co se týče islámu, je najednou ta pokrokovější verze křesťanství vnímaná jako snesitelnější a výše zmíněný fanatismus z jeho popisu mizí: „*Zde se projevil dlouholetý vliv křesťanství, jehož kořeny jsou v Habeši zapuštěny velmi hluboko. V emancipaci žen posunulo Habeš o dlouhý krok kupředu a postavilo ji daleko před země severní Afriky, spoutané řetězy koránu.*“³⁰⁹ Tyto „spoutané řetězy koránu“ jsou zřejmě ještě horší než křesťanské modlářství.

S islámem se na svých cestách setkávají Hanzelka se Zikmundem hned na několika místech, na obou svých cestách. I když se jedná o dnešní dobu, přirovnávají muslimskou každodennost k evropskému středověku: „*V celé Africe vládne obyvatelstvu islám. (...) Život dvacátého století bije do slupky starého světa se všech stran tepem moderního přístavního města (...) Ale přetváří jen povrch. V tomto prostředí plyne dál středověký život se zdánlivě nevyrušitelnou pomalostí a pasivitou, zavalen horou předsudků a pověr za neviditelnou hrází koránu.*“³¹⁰

I když místy zmiňují i jiná náboženství, jsou to jen okrajové poznámky, které se většinou shodují v jediném. Jde o systém pověr, který zaslepuje zdravý úsudek a racionální smýšlení: „*‘Pevnou vůli se dají vyléčit všechny nemoci!’ rozhorlil se. ‘Umírají jen ti, co nemají pevnou vůli. Slaboši.’ ‘Tady, podívejte se, ve včerejších novinách. Cholera a gastroenteritis si za posledních deset dní vyžádala v Mérathu, v Muzaffarnagaru, v Saháranpuru, v Déhrádínu a v okolních okresech tisíc pět set obětí. Saháranpur je odtud padesát kilometrů. Čtyři sta z postižených jsou děti. Jsou děti slaboši? Neměly dost pevnou vůli?’ ‘Neměly ještě příležitost vypěstovat si ji. Věnujeme málo času vyučování náboženství. Znova vám říkám: mezi náboženstvím a kulturou je rovnítko!’ Ne zatmění, ale temno. Noc v pravé poledne.*“³¹¹

Islámské náboženství je popisované jako fanatická arabská víra, která svazuje člověka stranami koránu.³¹² Nelze mu připisovat žádné pokrokové myšlenky, spíše naopak. Vystupuje jako destruktivní síla, je popisováno jako temnota, která „*smetla do moře vysokou kulturu nositelů fénického a římského dědictví a obě slavní města změnila v kamenné lomy a*

³⁰⁸ Tamtéž, s. 89

³⁰⁹ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 34

³¹⁰ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 71

³¹¹ *Světadíl pod Himalájem*, s. 260

³¹² *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 47

nevyčerpatelnou zásobárnu mramorových sloupů, které se začaly stěhovat do nově budovaných arabských mešit, vzdálených na sta kilometrů. Poušť nakonec přikryla bolestné rány a trosky upadly v zapomnutí...“³¹³ Jeho základ stojí na iluzích, které způsobují, že „korán dnes nechápu ani nejfanatičtější vyznavači islámu. (...) Jsou od kolébky do hrobu v zajetí jeho dogmat, o nichž nesmějí pochybovat.“³¹⁴ Podobně jako u jiných jevů i tento přístup vytváří začarovaný kruh, ze kterého podle Hanzelky a Zikmunda není cesty ven, neboť „zvykem arabských zbohatlíků je posílat dospívající syny na studia do Káhiry na univerzitu Al-Azhar. Ti tam stráví dlouhá léta studiem litery a ducha koránu, a když jej znají z paměti, dostanou bílý turban a vrátí se domů, aby v soukromé škole vtloukali jeho síry dětem do hlavy.“³¹⁵

Z tohoto začarovaného kruhu není podle Hanzelky a Zikmunda jiné cesty, než koncepce vzdělávání, které by mělo lidem v područí islámu „sundat klapky z očí“. Tato koncepce má své „kořeny mezi prostými lidmi i mezi pokrokovými vzdělanci“³¹⁶ je ale také „umlčená cenzurou a vsazená za mříže: koncepce socialistická.“³¹⁷

f. Ženy

Pokud Hanzelka se Zikmundem hovoří o ženách, jsou popisované jako skupina, která se musí potýkat s patrně nejhoršími podmínkami pro život, jaké cestovatelé na svých cestách spatřili: „Narodit se jako žena je trest za hříchy spáchané v předchozím životě. Kdysi bylo v Indii rozšířeným zvykem uctívání mužova palce u nohy. Každého rána ho žena mazala vonnými oleji a velebila muže vroucími modlitbami.“³¹⁸ Už během první cesty v Latinské Americe přímo uvádějí, že „zaostalost Peruánců má však ještě jiné sociální důsledky. Někdejší sebevědomí Peruánských Indiánů se rozplynulo v pocitu bezmocnosti, vštěpovaném širokým vrstvám od dětství. Nejhůř jsou na tom peruánské ženy, Indiánky a míšenky.“³¹⁹ Ve špatných životních podmínkách si musí většinou složitým způsobem vydělávat na živobytí, což mnohdykrát obnáší i fyzickou práci, kterou musí navíc skloubit s péčí o své potomky: „Celé Rio ví, že nikdo ve městě nepere prádlo tak čistě - a tak levně jako ženy z favel. Bez elektrických praček, bez

³¹³ Tamtéž, s. 67

³¹⁴ Tamtéž, s. 74

³¹⁵ Tamtéž., s. 74

³¹⁶ *Obrácený půlměsíc*, s. 214

³¹⁷ Tamtéž, s. 214

³¹⁸ *Světadíl pod Himalájem*, s. 203

³¹⁹ *Přes Kordillery*, s. 254

*vodovodu a kanalisace. Každé vědro vody musí pradleny nebo jejich děti vynést na hlavách krkolomnými stezkami do stometrového kopce.*³²⁰

Reprezentaci ovšem neuniknou ani ženy z prostředí jim mnohem bližšího, tedy turistiky přijíždějící do rozvojových států z daleka (většinou ze západu). Tyto ženy jsou jejich slovy popisované jako „hloupé paničky“³²¹, což vypovídá o názoru Hanzelky a Zikmunda na buržoazní chování těchto zmíněných turistek. Žena, která přijede do cizí země, si zaslouží být označená jako „panička“, což je většinou psané v souvislosti s úsměvnými detaily, které zdůrazňují jejich pošetilost. Taková žena je pak hodná respektu z jejich strany až v okamžik, kdy se setkávají například s cestovatelkou, která žila několik let mezi Indiány - a která na tyto „paničky“ hledí se stejným pohrdáním jako oni. Tyto dvě odvrácené strany jedné mince nabízí prostor pro zamyšlení. Kdy si žena zaslouží být brána jinak než jako panička? A má vůbec žena ze západní kultury možnost být nazvaná jinak? Pokud se v jejich cestopisech setkáme se zmínkou o amerických turistkách, jinak než „paničky“ nazvané nejsou. Teprve až žena, která roky žila v džungli, si zaslouží jiné označení opodstatněné nejspíš tím, že sdílí stejný kritický názor na „hloupé chování amerických paniček“. A to poté koresponduje s kritikou americké společnosti a západu obecně.

Co se týče obou cest Hanzelky a Zikmunda, v paměti jim utkvěla hlavně dvě prostředí, o kterých poté v knihách hovoří nejvíce – Indie a země, ve kterých převažuje islámské náboženství.

*„Žena se řekne v sanskrtu abala. Doslova: bezmocná.“*³²² Kromě kritiky kastovního systému a jeho neprostupnosti, což může mít spojitost se snahou socialistické společnosti o vytvoření beztřídní společnosti, jsou Hanzelka se Zikmundem zhrozeni několika různými jevy:

Zaprvé, v Indii se setkávají s diskriminací dívek již od jejich útlého věku, a to i v prostředí jejich rodiny: *„Mladí byli v rodině čtyři. Tři kluci — šestnáct, třináct, deset. A děvče. Devatenáctiletá universitní studentka. Ti tři seděli u stolu a zvědavě poslouchali, o čem se mluví. Studentka byla co chvíli v kuchyni a zas u stolu, spolu s udřenou mámou nestačila nosit talíře a misky. Kluky ani nenapadlo hnout prstem. (...) Žena je bytost třikrát prokletá. V mládí musí být poslušná otce. Když se vdá, poroučí jí manžel. A když ovdoví, syn.“*³²³ Pokud se otci narodí dívka, Hanzelka se Zikmundem uvádí, že jí otec nezahrnuje do počtu svých potomků,

³²⁰ *Tam za řekou je Argentina*, s. 285

³²¹ *Přes Kordillery*, s. 189-190

³²² *Světadíl pod Himalájem*, s. 203

³²³ *Světadíl pod Himalájem*, s. 205

protože jako dívka je pro něho prakticky „bezenná“: „*Vlastně mám děti čtyři, ještě dceru, devatenáct, ale holky se u nás v Indii do počtu dětí nezahrnují, to je jaksi tradice...*“³²⁴ S dcerou je zacházeno jako s pouhým majetkem, může být prodána na trzích „*v odlehých vesnicích v údolí Čambal (...), na nichž se prodá až padesát žen za den. Pravidelně jednou v týdnu jsou ženy veřejně vystaveny na prodej a v dražbě se prodají kupci, který nabídne nejvíc. Nejvyšší ceny se docilují u žen, které pocházejí ze sousedních indických států.*“³²⁵

Manžela jí vybírá otec, neboť sňatek musí být výhodným pro celou rodinu. Tento akt poté připomíná spíše obchodní transakci: „*Hledá se krásná kultivovaná nevěsta z bráhmanské kasty, panna, pro 26letého pohledného advokáta z milionářské rodiny. Věno nerozhoduje... Každou neděli deset sloupců, v každém sloupci pětadvacet až třicet inzerátů. Krásná, vzdělaná, bohatý, kasta, věno nerozhoduje (protože právě vyšel zákon, že poskytování a požadování věna jsou trestné), světlá budoucnost.*“³²⁶ Tento úryvek znovu naznačuje, jak se Hanzelka se Zikmundem staví proti sociální nerovnosti. Není to případ pouze západních kapitalistických zemí, které kritizují kvůli hierarchizaci společnosti. Jde o jakoukoliv nerovnost, proti které by měl socialistický režim bojovat.

Pokud její manžel za jakýchkoliv podmínek zemře a žena po jeho smrti neuzavře další sňatek, ztrácí na hodnotě. Ženy jsou zde prakticky brány jako stvoření sloužící hlavně účelům reprodukce. Co ale Hanzelka se Zikmundem považují za nejvíce alarmující jev, je existence tzv. satí. Pokud žena ovdověla, mohla na pohřbu svého manžela skočit do plamenů a nechat se upálit zaživa: „*Zvyk upálit vdovu spolu s mrtvým manželem je prastarý. U mnoha starověkých národů bylo zvykem pohřbívat se zesnulým nejen ženu, ale i koně a všechn majetek. Ve středověké Indii bylo upalování vdov- satí- běžným zjevem zejména mezi ženami z vyšších vrstev. Úděl vdovy byl tak trudný, že smrt se musela jevit ženám často jako vysvobození. Roku 1829 prohlásila britská vláda v Indii satí za zločin a zvyk zakázala. Satí se hodnotilo jako vražda. Jenom v Bengálsku bylo za rok 1828- 1829 zaznamenáno 463 případů satí. Tři čtvrtiny prostitutek v Kalkatě jsou vdovy. Čas přítomný.*“³²⁷ Nejde ovšem jen o satí. Satí spíše ukazuje obecně na znevýhodněné postavení vdov, potažmo žen, v tomto systému. Žena je naprosto závislá na svém muži, který za její život ručí, a pokud zemře, může o život přijít i ona sama.

³²⁴ Tamtéž, s. 243

³²⁵ Tamtéž, s. 206

³²⁶ Tamtéž, s. 207

³²⁷ *Světadíl pod Himalájem*, s. 207

Druhým z těchto prostředí je svět islámu, se kterým se poprvé setkávají na území severní Afriky. Tento svět je popisovaný jako „vězení arabské ženy“, která je stížená „kletbou chauli“, což je „široký háv z pětimetrového kusu těžké vlněné houně. Závoj přes noc s ústa, jaký je dosud obvyklý v Tangeru nebo Maroku, by prozrazoval příliš mnoho z tváře libyjské ženy. Jen jedním okem smí vyhlížet na svět úzkou skulinou v chauli, pokud jí muž vůbec dovolí vyjít z domu.“³²⁸ Panuje zde totiž přesvědčení, že „muslimský svět Tripolska mimo čtyři zabeđené stěny domova patří jen mužům. Na arabských domech si ihned všimnete dvou druhů oken. První se nijak neliší od evropských. Druhá však nemají s okny nic společného. Nedají se otevírat, nenajdete v nich sklo. Připomínají spíše dřevěné klece na drůbež (...) Za těmito mřížemi však žije arabská žena. A žije mezi nimi po celý život. Nikdo kromě jejího manžela a několika žen manželem schválených nesmí spatřit její tvář. Čtvereční centimetry kosočtverců mezi okenními latkami jsou jejím pojítkem se světem.“³²⁹ Tyto podmínky arabských žen poté vytváří začarovaný kruh, který je podle Hanzelky a Zikmunda odůvodněním nevzdělanosti a důsledkem právě tohoto „věznění arabské ženy“: „Nelze požadovat od negramotné matky, která se nikdy nedostane ani k základním pramenům vědění, aby byla dobrou vychovatelkou svých dětí.“³³⁰ Nepřímo zde tedy navazujeme na jeden z bodů zmíněných výše, kdy Hanzelka se Zikmundem uvádí negramotnost jako jeden z dalších bodů civilizační kritiky. Spolu s tím je zde zmíněný i další se socialistických argumentů související s postavením žen. V socialistickém režimu se role žen proměňovala, měla být posunuta do veřejného sektoru a měla se změnit její role, kterou zastávala v domácnosti. Právě proto je věznění arabské ženy pro Hanzelku a Zikmunda tak nepochopitelné, neboť doma se setkávali se zcela opačným modelem, a to jak na rovině deklarace, tak i postupného prosazování v praxi.

„Snažili jsme se najít alespoň nějakou skutečnost, která by opravňovala k domněnce, že arabská žena v Tripolsku má přece nějaká práva podle evropského nebo alespoň tureckého pojetí. Marně.“³³¹ Tato situace ovšem není omezená pouze na tripolsko, Hanzelka se Zikmundem takto popisují islámský svět obecně. V Somálsku se například setkávají s mnohoženstvím a platbami za nevěstu, kdy se jim jeden z jimi zpovídaných svěří, že si „střádá proto z platu, aby si mohl koupit novou ženu, protože tahle už mu podle jeho názoru nemůže dát dalšího syna, který by žil. Nestačili jsme chápat ‚logiku‘ tohoto Somálce, perfektně hovořícího italsky. Pokoušeli jsme se otrást jeho názory, ukázat mu, že žena je člověk jako on,

³²⁸ Afrika snů a skutečnosti I., s. 76

³²⁹ Tamtéž, s. 75

³³⁰ Tamtéž, s. 76

³³¹ Afrika snů a skutečnosti I., s. 75-76

a přimět ho k rozumové úvaze o nelidskosti diskriminujících muslimských tradic. (...) ...vybuchl nečekaně, aniž vyslechl proud dalších slov, která v něm patrně vzbuzovala nesnesitelnou představu, že by měl ztratit tisíciletou prestiž vládců arabské domácnosti. Nepokoušeli jsme se už o další otázky, když jsme viděli, jak hluboce bylo zasaženo jeho mužské sebevědomí...“³³² Z jejich popisu arabského světa vyplývá, že ženu vidí jako samostatnou, schopnou a silnou bytost, která by měla vykročit na světlo světa a vystoupit zpod závoje dogmatu muslimské víry. Rovnost všech lidí znovu koresponduje se snahou vyvíjenou socialistickým režimem. K tomu je ale podle nich: „třeba mnohem větší odvahy než k fanatickému boji arabských válečníků proti moderním zbraním.“³³³ Přesto to ale Hanzelka se Zikmundem považují za ten nejzásadnější krok k tomu, aby na území ovládaném muslimskými tradicemi došlo k všeobecnému pokroku, stejně jako se socialistický režim pokouší roli ženy přesunout ze sféry domova do sféry veřejné.

g. Nastávající úsvit?

Co přesně je tímto pokrokem myšleno? Hanzelka se Zikmundem ve svých knihách naznačují, že jde o několik různých faktorů, které se ovšem točí kolem jednoho hlavního tématu. V jejich cestopisech si totiž můžeme povšimnout kontrastu mezi zeměmi, v nichž převládá socialistický režim, a ve kterých k tomuto „obratu k lepšímu“ ještě nedošlo. Když na své druhé cestě například projíždí východní Evropou a zúčastní se během ní několika obchodních setkání, popisují svou zkušenost s nimi jako velmi pokrokovou. Tento pokrok je pak v těchto zemích brán jako naprostá samozřejmost, jako něco, nad čím není třeba se ani podívat. To souvisí i se situací žen, které zde žijí za o mnoho lepších, nebo alespoň rychle se zlepšujících podmínek: „Grafické přehledy pěstování vinné révy, bavlny, obilí, oliv, ovcí, koz a hovězího dobytka. Vespod dvaadvacet jmen vzorných pracovníků. Devatenáct z nich jsou ženy, jen tři muži. ‚Jakže je to možné?‘ opakuje otázku muž v uniformě, poněkud udiveně. ‚To je u nás docela běžný zjev.“³³⁴ Ženy (níže zmíněný úryvek pochází z Albánie) jsou popisované jako silné bytosti, které „už nebydli v chatrčích přilepených ke kamenným hradům. Prorazily si dveře k otcům a starším bratrům. Ti přestali být dobrovolnými vězni a naučili se číst a psát. Leckde lidé se starou tradicí opustili i stará obydlí. Poprvé v dějinách vyšel albánský národ na slunce - a vpustil slunce do svých domovů.“³³⁵ K tomu, aby se něco takového ovšem povedlo ve světě

³³² *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 68-69

³³³ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 76

³³⁴ *Obrácený půlměsíc*, s. 73

³³⁵ *Tamtéž*, s. 50

ovládaném „fanatickým islámem“ bude zapotřebí „především (...) zbořit vězení arabské ženy. Bude k tomu třeba hlubokého zlomu v myšlení muslimského člověka.“³³⁶

Socialistické státní zřízení je zde popisováno jako systém, který lidem přináší svobodu, osvobozuje je z bídy a špatných životních podmínek způsobených koloniální nadvládou, kapitalistickými velmocemi a negramotností. Například jako v situacích, „*kdy se Egypťané bránili britsko-francouzsko-izraelskému útoku. Bránili se zbraněmi, jež jim dodal Sovětský svaz a Československo. Od té doby jsou Číki přátelé. A Jugoslávci jsou taky přátelé a Sovětský svaz taky, horlí mladý důstojník přesvědčeně. Kdybychom vás tak měli za sousedy místo Turků! Člověk nikdy neví, kdy nám vpadnou do zad.*“³³⁷ Tento systém také jako jediný dokáže překonat i pouta zkorumpovaného náboženství, které člověka svazuje zastaralými tradicemi a navést jej na cestu pokroku. Hanzelka se Zikmundem nešetří slovy jako pokrokový, obětavý atd.: „*Ve výklenku byla srovnána hromádka knih, pokrokové časopisy, marxistická literatura. Když jsem vstoupil do strany, neuměl jsem ani číst, ani psát, řekl Muhammad. To mi bylo osmnáct let. Když prý chceš politicky pracovat, musíš se nejdřív naučit číst, řekli mi soudruzi a dali mi slabikář. - Cože? Povinná školní docházka v Libanonu? Co vás napadá! O tom se už moc dlouho mluví a píše a děti jsou negramotné dál. Muhammad skočil do nové práce po hlavě. S mladistvým zápalem. A byl by se z něho málem stal levý úchylkář, zasmál se Samír. Do té doby byl zvyklý říkat, že není boha kromě Alláha. Jednoho krásného dne přišel do schůze a prohlásil, že není boha kromě Marxe.*“³³⁸

Přesně tyto pokrokové myšlenky jsou pak důvodem, proč je komunismus na několika místech po celém světě pronásledován: „*Z pražského rozhlasu mi poslali knížku, o kterou jsem si napsal, barokní kostely Prahy. Ale nikdy jsem ji nedostal. Psal jsem znova, potvrdili mi, že tehdy a tehdy knížku doporučeně odeslali a že mi pro jistotu posílají druhou. Ale ani tu nemám. Rozhlédl se obezřetně a zašeptal: To má na svědomí turecká policie. Mají tu strach z komunismu...*“³³⁹ V důsledku to tedy zní tak, jako by si celý svět uvědomoval sílu tohoto režimu a jeho pokrokovost. To jen „zlé kapitalistické státy“ se nedokáží vyrovnat s osvětou, kterou svým působením šíří.

Hanzelka se Zikmundem se na svých cestách dokonce pokoušejí vyvracet negativní představy, které o komunistickém režimu a SSSR jako jeho proponentu lidé sdílejí: „*Zato ve*

³³⁶ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 76

³³⁷ *Obrácený půlměsíc*, s. 213

³³⁸ *Obrácený půlměsíc*, s. 244

³³⁹ *Obrácený půlměsíc*, s. 121

svahu pod hradem se objevily dvě řady podivných kráterů. ,Ty jsou od leteckých bomb,‘ říká hostinský z hotýlku uprostřed zřícenin. ,Od leteckých bomb? Nesmysl! Kdo by, prosím vás, bombardoval zrovna ten pustý kopec pod hradem?‘ ,Sovětská letadla... ano, sovětská letadla!‘ ,Kdy?‘ ,Přesně to nevím, ale...‘ ,Byl jste při tom? Viděl jste je?‘ ,To ne, ale říká se to.“³⁴⁰ Stejně jako v jiných částech textu i zde používají hlasů jiných, aby šířili „pravdu“- jinými slovy využívají rozhovory s lidmi, které potkávají na svých cestách, aby za ně řekli to, co si myslí. Z pohledu čtenáře jde tedy o důvěryhodnější názor, pokud vidí, že jde o vyjádření nějakého dalšího člověka, jehož slova Hanzelka se Zikmundem pouze zaznamenali: „Sovětské bomby, říkal ten hostinský? To se mu povedlo! Však máte kus světa za sebou, víte, co lidé ještě rádo kalí vodu. Viděli jste, že ty propadliny vedou ve dvou řadách šikmo s kopce k Palmyře. Býval to ohromně důmyslný vodovod. Od pramenů na kopci sváděli vodu kamenným kanálem asi šest metrů pod povrchem, aby zůstala i v létě chladná. Po každých dvaceti metrech prokopali a vyzdili k té vodě jakousi studnu, říkali jim řaris. Tam nahoře na svahu se řarisy propadly a sesuly. To jsou ty krátery... od našich bomb! Dole ve městě jsou vyzdívký řarisů mnohem pevnější. Však jste viděli, dodnes si tam lidé chodí pro vodu.‘ Sergej Vasiljevič zvedl sklenku starého arménského vína. ,Tak tedy na zdravý rozum, přátelé milí! Ať už nikdo nedělá do té naší planety jiné díry, než jaké jsou pod palmyrským hradem!“³⁴¹ A poukazují i na výše zmíněné pronásledování: „Puč krajní pravice v Mosulu a v Kirkúku pomohli zlikvidovat komunisté, ale vláda jich třicet dala odsoudit k smrti. Začala zatýkat předáky levých odborů. Když se konečně odhodlala k slíbenému ustavení politických stran, zamítla přihlášku ústředního výboru Komunistické strany Iráku, jež přišla s programem jednoty lidu, likvidace feudalismu, práva lidu na práci a na dary irácké přírody, a zlomení moci zahraničních monopolů. Místo toho schválila vláda přihlášku frakce komunistické strany, přestože z deseti zakládajících členů uvedených v tisku „předsedou“ strany Dá’úd as-Sajjighem sedm prohlásilo veřejně, že nemají s přihláškou nic společného a že jejich jmen bylo zneužito bez jejich vědomí. Vytvořil se kult armády. Armáda se stala vedoucí silou v zemi. Silou rozhodující ve velkých věcech i v maličkostech. Ve školství, v kultuře, v hospodářství, ve financích.“³⁴²

Negativní pohled lidí, kterým hodnotí komunistický režim, je v cestopisech brán jako zaslepenost, proti které zapáleně bojují: „Bohužel jenom po západním světě. Za železnou oponu jsem se nedostal.‘ ,Zkusil jste to?‘ ,Ne... nezkusil. To přece nemá smysl. Železná opona!‘ ,Do země za tím, čemu říkáte železná opona, se žádá o víza jako jinde. Možná že na vízum nebudete

³⁴⁰ *Tisíc a dvě noci*, s. 18

³⁴¹ *Tamtéž*, s. 20

³⁴² *Tisíc a dvě noci*, s. 164

čekat ani tak dlouho jako my na vaše.‘ ,Jak prosím?‘ ,To nic, za dva měsíce jsme se dočkali. Hodně cestujete, doktore, víte jistě, že na cestě jsou dva měsíce dost dlouhá doba.‘ ,Vy myslíte, že bych...‘ ,Zatím k nám jezdí víc cizinců než do Jordánska. Ale musel byste se nějak dostat - přes tu svou oponu.“³⁴³ Železná opona je zde prezentovaná jako skutečný objekt, je ironizovaná, ve smyslu nepřipouštění a neprostupnosti hranic. Hanzelka se Zikmundem ale poukazuje na otevřenost socialistického zřízení, jako by tato její neprostupnost byla jen výplodem fantazie světa za ní, který je díky tomu prezentovaný jako zaslepený, protože se spoléhá jen na to, co slyší, a co mu jiní řeknou.

12. Cesty do neznáma

Hanzelka a Zikmund se na své cestě setkávají s nejrůznějšími jevy, které pro ně musely být překvapivou, možná zarážející novinkou. Způsob, jakými tyto jevy reprezentovali ve svých dílech, hovoří mnohem více o tom, jak viděli sami sebe, než jak nazírali svět, ve kterém se pohybovali. V poslední kapitole této práce bych tedy ráda ještě shrnula několik posledních bodů týkajících se jejich cest: africké černé obyvatelstvo, americké indiánské obyvatelstvo a Orientálci.

a. Černá Afrika a její obyvatelé

Afriku podle Hanzelky a Zikmunda vystihují nejlépe dvě jimi často používaná slova: primitivní a černé. Každodenní realita je popisovaná jako „kulaté chaty z větví, kryté slaměnými střechami, udusaná zem v chatách i na návsi, primitivní hliněné hrnce na ohništích, jednoduché dřevěné nástroje a zbraně, plaší a nedůvěřiví lidé kolem vás.“³⁴⁴ Nebo „...široká blátivá silnice, vroubená neumělými boudami z hlíny, plechu, proutí a dříví, obydlí černých - i bílých, kteří buď začínají, nebo už nemají sil anebo ztratili pojem času a vědomí svého lidství.“³⁴⁵

³⁴³ Tamtéž, s. 122

³⁴⁴ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 157

³⁴⁵ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 227

Jejich dojem z prostředí se na mnoha místech podobá, a je dokonce přirovnáván ke starším obdobím lidského vývoje: „*V chatě je ticho, jen padesát úst lapá po dechu a do očí se zvolna vlévá jas vracejících se duší... Měli jsme pocit, jako bychom toho večera po prvé v životě nahlédli až na dno Afričanova duše, jako bychom poodhrnuli oponu věků a stáli na úsvitě afrického pravěku.*“³⁴⁶ S propastnými rozdíly mezi chudším obyvatelstvem a bohatou třídou se setkávají ve všech rozvojových zemích, ve kterých tyto životní podmínky chudých lze nepřímo přirovnat i k pravěkému sídlišti, v němž „*zůstal jen systém, nejbližší a nejpříjemnější člověku, který nikdy neviděl gotickou klenbu nebo železobetonové příhrádky moderních staveb.*“³⁴⁷ Některé společnosti jsou v textu přirovnávány přímo k pravěkým lidem: „*Objev kola před několika tisíci lety byl pravděpodobně větší revolucí než vynález lokomotivy na začátku minulého století. Dlouho si člověk lámal hlavu, jak usnadnit přepravu těžkých břemen, na která nestačil vlastní silou ani silou nepočtených domácích zvířat. Pak odpozoroval kutálení poražených stromů a vyrobil první primitivní kolo. Musil mít dětsky opojnou radost z toho, že od tohoto okamžiku mohl přepravovat těžké náklady jen se zlomkem energie. Kdybychom z tohoto zorného úhlu posuzovali Kafry, musili bychom je zařadit ve vývojovém stadiu na stupeň pračlověka.*“³⁴⁸ Zde je poukázáno na evoluční představu o společenském vývoji a jeho stupních. Takto je možné poté chápat i stupně vývoje moderní společnosti, kdy kapitalismus je jedním z těchto stupňů, ale není posledním. Vše totiž směřuje k vyššímu vývojovému stupni, kterým je socialismus, resp. komunismus. Odkaz na postupná stadia vývoje byl součástí československého diskursu, což souviselo s marxistickým pojetím společenského vývoje, podle něhož nárůst počtu chudých a úpadek střední třídy přímo vede ke vzniku beztřídní socialistické společnosti: „*lidstvo je roztaženo po čáře dějin v dlouhém průvodu. (...) Nejde v řadě. Závory staletí proráží v zástupu. Vpředu první socialistická velmoc světa. První překročila mezník kosmického věku. Ale v téže době na horní Amazonce, v horách Kalimantanu či v pralesích Nové Guineje škobrtají lidé na chvostu průvodu, ve vývojové etapě lovu a sběru. Jinde si to šlapou věkem prvobytně pospolné společnosti, některé ostrovy už vstoupily do doby otrokářství, jinde se feudalismus láme pod náparem dravé éry kapitalismu. V lánu světa, jenž uzavřel nebo právě končí éru kolonií, je slovo socialismus snem a pochodní.*“³⁴⁹

Pravěk ale není to jediné zajímavé na tomto úryvku. Znovu poukazuje také na to, že se Hanzelka se Zikmundem vnímají jako někdo, kdo dokáže nahlédnout až do duše člověka,

³⁴⁶ *Afrika snů a skutečnosti III.*, s. 97

³⁴⁷ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 69

³⁴⁸ *Afrika snů a skutečnosti III.*, s. 107

³⁴⁹ *Světadíl pod Himalájem*, s. 140

v tomto případě duše Afričana: „*Delší pobyt na jezeře Kivu nám i při běžné práci umožnil, abychom nahlédli do denního života místních černochů. Mohli jsme sledovat jejich zvyky i důsledky střetávání starých zaostalých tradic a pohanských předsudků s moderními vlivy Evropy.*“³⁵⁰ Podle jejich popisu o této duši nemají zrovna valné mínění. Africké obyvatelstvo nazývají nejrůznějšími, ne moc lichotivými jmény, jako například „*lidští červíčkové*“³⁵¹ nebo „*umounění naháči*“³⁵². „*Stejně pozoruhodná*“³⁵³ je podle nich i „*mentalita černochů, v nichž se dosud (...) odrážejí staleté primitivní tradice pohanských kmenů, důsledky otroctví a autokratického kmenového zřízení.*“³⁵⁴ Tyto primitivní tradice se poté odráží i v charakteru Afričana, jehož popis v textu hraničí kolikrát s popisem zvířete: „*Vyceněné zuby, oči podlité krví, ústa vyrážející nepravidelné skřeky - to nebyly jen náznakové tance uspořádané pro vatuzské pohlaváry, černochy z celého dalekého okolí a hlouček bělochů. Pod ebenovými uzly svalů a šlach vířila žhavá krev předků, kteří snad ještě v předchozí generaci přiváděli doprostřed válečných tanců lidské oběti, aby byly s nesmyslnou, a přece tak samozřejmou krutostí předhozeny k usmíření rozhněvaným bohům...*“³⁵⁵ (...) *Byl to pro nás jeden z nejotřesnějších pohledů za celou dobu putování tímto temným světadílem. Byl to však současně jeden z nejkrásnějších pohledů na živelnou sílu afrického lidu, lidu, jehož velká budoucnost dosud dříme hluboko v podzemí.*“³⁵⁶ A někdy i k bytostem mnohem temnějšího ražení: „*Kafři držící se kolem beder pomalu postupovali do kruhu, jejich těla se vlnila, prohýbala, a znovu a znovu dopadaly jejich nohy v synkopickém rytmu na udusanou půdu. Vzápětí srazili hlavy dohromady, střelhitě se obrátili a rozběhli se do volného kruhu, aby v prudce zrychlovaném rytmu zakončili úvodní válečnický tanec. Vypadali jako d'ábli ve svitu ohňů, nazí, černí, matně se lesknoucími bedry a rameny.*“³⁵⁷ I přesto je ale důležité si povšimnout zmínky na konci předchozího úryvku, kde je řečeno, že budoucnost tohoto lidu ještě „*dříme v podzemí*“. Je zde tedy naznačeno, že i přesto, že se momentálně jedná o primitivní obyvatelstvo, mohou se posunout na „*vyšší stupeň*“ společenského vývoje. Cesta k tomuto vyššímu stupni vede podle autorů hlavně skrze podporu vzdělání, osvětě apod., jak již bylo zmíněno výše.

V danou chvíli však Hanzelka e Zikmundem hovoří o obyvatelích Afriky jako o zaostalých jedincích, což je jakožto Evropany staví do nadřazené role vůči nim. Vliv Evropy je „*moderní*“,

³⁵⁰ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 222

³⁵¹ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 184

³⁵² *Tamtéž*, s. 179

³⁵³ *Tamtéž.*, s. 179

³⁵⁴ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 217

³⁵⁵ *Tamtéž*, s. 221

³⁵⁶ *Tamtéž*, s. 221

³⁵⁷ *Afrika snů a skutečnosti III.*, s. 95

zatímco místní tradice „zaostalé“. Přesně tento druh smýšlení o africkém obyvatelstvu byl v minulosti jedním z důvodů, proč západní mocnosti začaly kolonizovat méně rozvinuté státy. Pokud v Africe vidí známky pokrokového myšlení nebo modernizace, jsou tím spíše ohromeni: „*Povšimli jsme si téhle maličkosti, kterou bychom nebyli rozhodně čekali v zemi, jež navenek dosud nese punc nejčernější Afriky. Obchodní život v Belgickém Kongu je neobyčejně rozvinut.*“³⁵⁸ Tento úryvek může souviset s kolonialismem a faktem, že každá koloniální správa poskytovala místním obyvatelům jiné podmínky pro život a využívala různých strategií k tomu, aby na kolonizovaném území dosáhla co největší úrovně podrobení. Typická scéna, ve které Hanzelka se Zikmundem zobrazují africké obyvatelstvo, vypadá tedy přibližně takto: „*Černoši nechali nalepování hlíny na proutěné kostry svých primitivních obydlí, když jsme vyjeli s Tatrou ke břehu.*“³⁵⁹ Jejich smýšlení o černošském obyvatelstvu se odráží i v popisu Pygmejů, se kterými se setkávají v druhé knize Afriky snů a skutečnosti: „*A několik kilometrů na sever od Beni jsou roztroušeny první osady nejmenších žijících lidí, domovy pygmejů Bambuti. Na sklonku minulého století se o nich nevědělo téměř nic. Věřilo se všeobecně, že jde o zdegenerované černošské kmeny.*“³⁶⁰ A i zde se opakuje stejný stereotyp: „*Vlhké patro rovníkového pralesa se střídá po západu slunce se studenou nocí. Nazi trpaslíci ji tráví většinou schouleni kolem ohně.*“³⁶¹

Obyvatelé Afriky jsou tedy v cestopisech popisováni vždy stejně: Jde o primitivní jedince, žijící v primitivních obydlích, kteří jsou většinou nazí, nacházejí se v nižším stádiu vývoje společenského uspořádání, jsou nepolíbení „moderní civilizací“ a neznají jejich moderních výtvarků. Moderní civilizací se ale v tomto případě myslí pouze civilizace evropská.

b. Kriožo a Indiánské obyvatelstvo

Podobný popis jako při přejezdu Afrikou se objevuje i ve chvíli, kdy Hanzelka se Zikmundem dorazí do Ameriky: „*Před polednem jsme dospěli k osamělé estancii, dokonalé poustevně. Stálo tu několik primitivních rančí postavených z proutí a bláta. Něco hovězího dobytka, dva kurníky, půlkulatá hliněná pec postavená na čtyřech kůlech, hlouček dětí. Vrásčitý gaučo, který vytahoval ze studny vědro s vodou, ustal v práci a nehybně zůstal stát, když jsme*

³⁵⁸ *Afrika snů a skutečnosti II.*, s. 225

³⁵⁹ Tamtéž, s. 231

³⁶⁰ Tamtéž, s. 167

³⁶¹ Tamtéž, s. 168

seskočili s korby.“³⁶² Na rozdíl od Afriky ale v Americe shledávají cestovatelé bezútěšnou celou krajinu, kterou popisují jako „*snad nejsmutnější kraj, jaký jsme kdy viděli. I holá africká poušť má v sobě víc poesie než tahle zubožená země, kde pokřivené pahýly stromů mrtvě čněly k obloze. Místy to vypadalo jako trámy vyhořelých domů v jakémsi bombar-dovaném velkoměstě, kde vyhasl všecken život.*“³⁶³ Tato krajina je podle Hanzelky a Zikmunda šedivá a smutná, plná paradoxů. „*Žije v ní člověk, který dosud nepřekročil vývojový stupeň kamenné doby, a na druhém konci člověk přesycený moderní technikou. Na území téhož státu si jeden občan otlouká z pazourku hroty k šípům, zatímco se štáb odborníků téže země chystá k budování moderního průmyslového kombinátu pro využití atomické energie. Jeden brazilský příslušník si stele na noc v koruně stromu a druhý ve třicátém poschodí mrakodrapu. Jeden dosud nepoznal vynález kola a druhý řídí tryskové letadlo. Jeden se za celý život ani nestačí podívat na všechno, co mu patří, druhý se nají jednou za den - když má štěstí...*“³⁶⁴ Úryvek znovu poukazuje na velkou sociální nerovnost v protikladu k socialistickému zřízení, kde by se měli mít všichni stejně dobře a měli by mít přístup k moderním vymoženostem. Také je důležité si povšimnout strategie zmíněné již výše, kdy vedle sebe autoři textu kladou protiklady životní úrovně, aby ukázali propastné rozdíly mezi dvěma skupinami obyvatelstva. Jsou to přesně tyto rozdíly, které se pokouší vymýtit komunistický režim, a které Hanzelka se Zikmundem vidí jako jeden z hlavních problémů kapitalistické společnosti.

Zde je životní úroveň nejnižší vrstvy obyvatel popisované stejným způsobem jako v Africe: „*Za větvemi stromů vroubících opuštěné hřiště se objevily první příbytky. Bouda slepená z hlíny a pokrytá kusy rezavého plechu. Pod ní jiná, sbitá z plechů, z rozřezaných a vyrovnaných sudů od asfaltu. Labyrint chatrčí ve spleti pěšin, chodníků, schodů a křovinatých zákoutí. Boudy z beden od mýdla, z odpadu stavebního dříví, z plechových reklam, boudy z ničeho, čemu chudé a dovedné ruce daly hmotu i tvar domova a zatěžkaly to kameny, aby jim vítr jejich příbytky neroznesl. Stovky chatrčí přilepených ke strmému svahu sedí takřka jedna na druhé; mezi nimi se třepotá vlajkosláva chudých, šňůry s prádlem. Žalostné město uprostřed Cidade Maravilhosa, Města Divů na Lednové Řece.*“³⁶⁵ Životní podmínky jsou kolikrát tak tíživé, že „*jen těžko pochopíte, že lidé z těchto chatrčí, bosí a bídne oblečení, nezahynou v nočním chladu.*“³⁶⁶ Například na náhorní plošině v Latinské Americe, kde se „*nahé děti Kečuů (...)* batolí v závětrí na sluníčku, zatím co teploměr ve stínu a v pravé poledne ukazuje jen

³⁶² Tam za řekou je Argentina, s. 128

³⁶³ Tamtéž, s. 128

³⁶⁴ Tamtéž, s. 233

³⁶⁵ Tam za řekou je Argentina, s. 285

³⁶⁶ Přes Kordillery, s. 59

*několik stupňů nad nulou. Indiáni živoří na antiplanu s pokolení na pokolení v bídě, nevědomosti a ponížení.*³⁶⁷ Znovu se tu opakuje stejný motiv, kdy nevědomost kráčí ruku v ruce s bídou, neboť nevzdělanost produkuje chudobu.

Hanzelka se Zikmundem nazývají zprvu místní obyvatelstvo „divochy“³⁶⁸, a tuto představu prezentují scénami jako například tato: *„Před krámkem sedí na bobku indiánská maminka, na klíně chová sotva šestiletou dcerušku a probírá se jí v havraních vlasech. Co chvíli zbystrí zrak, zaloví nehtem, strčí kořist mezi zuby, stiskne, polkne a mlaskne si. A znovu za dalším trapičem. Za chvíli si maminka s dcerkou vymění úlohy.*“³⁶⁹ Místní obyvatele prezentují jako *„několik Indiánů v potrhaných šortkách a trenýrkách, všichni ostatní, muži i ženy, jen s proužkem plátna kolem beder. Nahé děti se s křikem hnaly ke břehu. Bylo cosi zvláštního na těch lidech. Nemohli jsme si nevšimnout, že jsou všichni jaksi zakrslí, sražení, že na každém z nich jsou na první pohled nápadné příznaky jakési tupé pasivity. Indiáni Čoko nebyli o mnoho větší než trpaslíci z pralesů Belgického Konga. Jenže pygmejové tvoří samostatnou etnografickou skupinu, v níž lidé nikdy nedosahovali většího vzrůstu. Na dariénských Indiánech jsou na první pohled zřejmé znaky pokročilé degenerace.*“³⁷⁰ Byla to právě chudoba a špatné životní podmínky, které dostaly místní obyvatele do takové situace, kdy začali nadměrně požívat alkohol, který je podle Hanzelky a Zikmunda příčinou zmíněné degenerace. Na podobě indiánského obyvatelstva ale později spatřují i něco vznešeného, což se dá nazvat obrazem jakéhosi „vznešeného divocha“, který *„měl hluboké černé oči, vysoké čelo a nádherně klenutý orlí nos. Bylo mu snad osm, snad jedenáct let. (...) Přišel před několika lety jako ostýchavé dítě odkudsi z východních pralesů, maličký vylekaný Indián, který v Cochabambě po prvé v životě spatřil automobil, telefon a železnici.*“³⁷¹ V indiánském obyvatelstvu shledávají jakousi čistotu, neboť, což je velmi zajímavé, jsou nepolíbeni moderní civilizací: *„Sotva však opustíte rozježděné uličky provinčního města, vkročíte rovnýma nohama do kraje indiánských pastevců a zemědělců, do kraje čistého vzduchu, čistých hor a čistých lidí.*“³⁷² V souvislosti s tímto popisem života indiánského obyvatelstva se tak ukazuje určitý paradox, který se v Africe neobjevil. Najednou už totiž nevidí absenci moderní civilizace jako známku zaostalosti: *„Žili jsme mezi těmito „šelmami“ řadu týdnů. A vlastníma očima jsme se mohli přesvědčit, že Šuárové jsou laskaví a pohostinní jako většina indiánských kmenů nepokažených vlivem*

³⁶⁷ Tamtéž, s. 60

³⁶⁸ Tamtéž, s. 113

³⁶⁹ Tamtéž, s. 92

³⁷⁰ *Mezi dvěma oceány*, s. 62

³⁷¹ *Přes Kordillery*, st. 113

³⁷² *Přes Kordillery*, s. 178

*pseudocivilisace. Šzili jsme se s nimi a podařilo se nám stát se nejen pozorovateli jejich všedního mírového života, ale ověřit si i řadu známých skutečností, spojených se záhadnými a tajuplnými obřady válečnickými. A měli jsme bezpočet příležitostí přesvědčit se, že Šuárové, nepodléhají-li strachu a pověrám, nedovedou ublížit ani domácímu zvířeti, že neuhodí psa, natož pak dítě.*³⁷³ Je možné, že to tak vnímají, neboť nejbližší moderní civilizací, která se zde nabízí, je „Západ“, tedy Spojené státy. Úryvek výše také naznačuje, že Šuárové jsou hodní a laskaví, ale pouze do momentu, dokud nezačnou podléhat strachu a pověrám, což koresponduje se závěry předchozích kapitol ohledně kritiky náboženství a náboženských tradic.

Hanzelka se Zikmundem se poté popisují jako dobrodruzi na fascinující výpravě staletími do dávno uplynulých časů: *„Jsme pořád ještě jako ve snu. Od prvního okamžiku, kdy jsme vešli do tohoto šuárského obydlí, si připadáme jako na fantastickém výletě do dávno zašlých staletí. Jako by byly před námi děti, které se švihnutím čarovného proutku probudily z tisíciletého spánku a udivenýma očima se dívají na dnešní svět.*“³⁷⁴ Použití slova děti v souvislosti s tisíciletým spánkem může naznačovat, že Hanzelka se Zikmundem vnímají nevyspělé obyvatelstvo jako částečně nesvéprávné či neschopné plnohodnotně rozhodovat o svém osudu. Znamená to tedy, že se správnou péčí a vedením se i z těchto obyvatel může stát moderní a civilizovaná společnost. To ovšem obnáší vzdát se zaostalých tradic a vydat se na cestu pokroku až k nejvyššímu dosažitelnému stadiu v podobě socialismu.

I přesto se ale v textu objevují narážky na již výše zmiňovanou převýchovu obyvatelstva, která by těmto „zaostalým lidem“ měla přinést osvětu: *„Obrázek jsme si dokreslili později. Případu Utity, ‚primitivního divocha z Orientu‘, se ujal tisk a položil vládě otázku, zda chce podniknout stejnou akci proti tisícům ostatních ‚divochů‘ a vyhladit je tak legálně dřív, než to navzájem učiní oni sami. Nebo chce vláda podniknout rozumnější opatření a začít už jednou s cílevědomou výchovou lidí, kteří jsou konec konců také ekvadorskými státními příslušníky?*“³⁷⁵ V tomto úryvku je na konci jmenovitě zmíněno, že je „divochy“ potřeba „cílevědomě vychovat“. Znamená to snad přiblížit je standardům evropské společnosti nebo přiblížit je standardům společnosti, kterou Hanzelka se Zikmundem znají ze svého domova?

³⁷³ *Za lovci lebek*, s. 235-236

³⁷⁴ *Tamtéž*, s. 195

³⁷⁵ *Za lovci lebek*, s. 163-164

c. Orient

Podobná situace se odehrává i na druhé cestě Hanzelky a Zikmunda, která začíná v okamžik, kdy opustí východní Evropu a dostávají se do Turecka: „*Istanbul je vskutku nádherné město. Aby člověk mohl vyslovit tak bezvýhradný soud, musí vystoupit právě na Galatskou věž, musí získat náležitý odstup od zbytečných detailů, jako jsou špinavé uličky, zatuchlá doupata, baráčky na spadnutí, smetiště hnijících odpadků a jiné věci, jež nepatří do průvodců po městě. Trochu vadí i nejbližší okolí, oprýskané a otlučené fasády starých domů, jež se drápou do galatského kopce a svými střechami připomínají zvědavce v šišatých kloboucích, kteří se podívali k nebi a v té směšné poloze zkameněli.*“³⁷⁶ Popis krajiny, kterou Hanzelka se Zikmundem nazývají slovem Orient, se shoduje v několika charakteristických rysech. Zaprvé, Orient je podle nich vždy špinavý: „*Za zády skleněného Palace však žije staré orientální městečko s úzkými uličkami, oslíky, skládkami smetí a haraburdí. Nylonové šaty šustí na chodníku vedle baňatých tureckých nohavic, dva páry ženských nohou šlapou po hlavní ulici těsně za sebou: jedny tikají rytmem jehlových podpatků, druhé pleskají o asfalt bosými chodidly.*“

Zadruhé, je zde běžné vidět malé děti pracovat a žebrat: „*Mezi šviháky v amerických květovaných košilích se motají otrhaní kluci a vytrvale škemrají o bakši.*“³⁷⁷ Tyto děti nemají v jejich očích jinou možnost, než chovat se jako dospělý a jejich nezdravý životní styl znamená i dospělé zlozvyky: „*Na stanici elektrické dráhy sedí na zemi asi sedmiletý prodavač limonád a cukroví. S požitkem vtáhne kouř z dohasínající cigarety, pak dlouhým elegantním obloukem odhodí oharek a začne olizovat celofán na kokosových řezech, který se mu přes den rozlepil.*“³⁷⁸

Zatřetí, Orient je místo, kde čas neběží stejným způsobem jako jinde: „*I v Orientě, kde se čas nikdy neměřil, protože ho bylo habaděj, doléhá dnes na moderního člověka spěch.*“³⁷⁹ Tento rys je ale většinou evropského obyvatelstva vnímáno jako pozitivum, jak je ukázáno v rozhovoru se ženou, kterou na cestě potkali: „*Orient mě očaroval, to je docela jiný svět než ten náš, uspěchaný, rozplánovaný, uschůzovaný. Ta volnost! Nic vás tu nehoní, jen se podívejte na ty šťastné krávy na ulicích, copak by je jinde dopraváci nechali takhle překážet? A těch barev všude! Všechno tu má barvu, i vzduch. A ty kouzelné noci, vydržela bych se dívat do té modři celé hodiny, tak modrá noc není asi nikde na světě, v člověku to všechno hraje. Povím*

³⁷⁶ *Obrácený půlměsíc*, s. 115

³⁷⁷ *Tamtéž*, s. 95

³⁷⁸ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 128-129

³⁷⁹ *Obrácený půlměsíc*, s. 184

vám, zamilovat se v Indii není žádný div. Do všeho.“³⁸⁰ Můžeme se domnívat, že adjektiva jako „uschůzovaný“, „rozplánovaný“ a „uspěchaný“ taktéž odkazují k socialistickému modelu. Orient je pak popisovaný jako „volný“, „barevný“ a „kouzelný“. Tato volnost má ale podle nich také svůj háček: „*Ta strašná bída kolem mi zevšedněla. Zvykla jsem si už i na žebráky, dokonce na děti, co vás pořád tahají za ruku a vydrží za vámi běhat tak dlouho, dokud jim něco nedáte. S láskou to máte taky tak. Zavřete se do ní- a přestanete vnímat ostatní svět.*“³⁸¹ Tuto bezčasovost Hanzelka se Zikmundem nazývají „orientálním klidem“, na který jsou lidé zvyklí, protože v něm vyrostli, nebo si zvyknou: „*Indové se s tím kupodivu smířili. Když se jde v Indii na úřad, musí se počítat, že to vždycky nějaký čásek potrvá. Oběma domácím stranám — úřadující i čekající — jsme záviděli jedině: ten orientální klid a fatalismus.*“³⁸² Jak ale vyplývá z předchozích dvou úryvků, zvyknout si na tempo Orientu znamená zároveň stát se netečným vůči jeho zaostalosti.

Začtvrté, postavení žen je, hlavně vlivem muslimského náboženství, politováníhodné a zaostalé: „*Za kroucenou okenní mříží sedí strnule půvabné děvče. Hluboké mandlové oči, pleť jako z vosku, prsty se zamyšleně probírají pletencem copu. Tak tu asi sedávala její máma, jenže tu ještě dělival od světa nezbytný závoj. Hej, děvče, nehleď tak černě na svět! Zasměj se přece trochu! Prsty na copu se zastavily, hlava se sklonila, jako by se chtěla skrýt. A pak se ruka váhavě zvedá - a mává těm dvěma na ulici. Ano. Tady se píše teprve rok tisíc devět set.*“³⁸³

Z jejich popisu se můžeme domnívat, že v jejich textu existuje určitá sdílená a zdánlivá, obecně známá představa o tom, jak Orient vypadá: „*Cestuje-li někdo do Orientu, pak jaksi z „tradice“ počítá s tím, že bude stále obklopen nepoctivci, lidmi usilujícími nějak ho ošidit, doběhnout, vzít na hůl. Přičinila se o takové představy jednak bída v některých zemích Východu, daleko větší měrou však specifický druh literatury a filmů vyhovujících potřebám kolonialistů.*“³⁸⁴ Za tuto představu, jak je z úryvku zjevné, viní Hanzelka se Zikmundem koloniální mocnosti, které je rozšiřují ze strategických důvodů. Sami ale tuto charakteristiku Orientu používají: „*Řekli byste Orient. Starý Šrínagar má vlastně všechny jeho podstatné znaky. Slunce v nadhlavníku, prach a bezhlavý zmatek, zástupy lidí, vysokou hladinu nedefinovatelného hluku. Východní syntéza chvatu a klidu, kramářského smlouvání o krejčárek a patriarchální důstojnosti starců, symbióza lenosti, dřiny, mravenčí pile a obřadné*

³⁸⁰ *Světadíl pod Himalájem*, s. 60

³⁸¹ Tamtéž, s. 60

³⁸² Tamtéž, s. 175

³⁸³ *Obrácený půlměsíc*, s. 136

³⁸⁴ Tamtéž, s. 182

vychytralosti. Čím hustší davy, tím ostřejší protiklady individualit. Orient povýšený na pojem vžitý a obecný.“³⁸⁵ Aby se lidé zbavili těchto představ, „je k tomu třeba setřást zbytečného strašáka, kterého samy turecké úřady strkají v podobě různých zákazů před turistu. A pak se zbavit jaksi vkořeněných, do střeoevropsky myslícího člověka vrostlých představ o zlých Turcích s palašem v ruce a s dýkou v zubech, jak s větrem o závod uhánějí planoucími vesnicemi a městy a křesťanským psům rubají hlavy. Zapomenout, že pod praporce Proroka stáli kdysi před Vídní a na Slovensku a dokonce na jižní Moravě; ve Štramberku se ještě dnes o poutích prodávají ‚turecké uši‘ ze sladkého pečiva. Důkaz, jak tu kdysi řádili tihle holohlaví barbari.“³⁸⁶ Občas mají tuto představu tak vžitou, že jsou překvapení, pokud se s ní nesetkají: „Pro nováčka má Karáči ještě jedno překvapení: svou neorientální večerní proměnu. Ještě v sedm večer to stojí pořádný kus námahy a trpělivosti, než se člověk vymotá z lidských proudů a najde útočiště třeba v čínské hospůdce. Ale když o dvě hodiny později vyjde ze dveří, musí si protřít oči, než uvěří, že je v téže ulici. Jen tu a tam zahlédne osamělého opozdilce, jak opatrně kráčí při kraji chodníku. Prostředkem nebo dokonce kolem domovních zdí by musel šlapat po lidských tělech, nebo by zakopával o rohože a skládací lůžka. Po deváté večer se karáčské chodníky změni ve společnou noclehárnu.“³⁸⁷ A někdy naopak, pokud se nesetkají s charakteristickými rysy Orientu, dávají to za vinu Západu: „Chromované tlamy amerických bouráků požraly na hlavních třídách všechno, co snad dřív připomínalo Orient, a zbytek vymetly křídlatými zadky. Na ulicích je Tripoli půl Evropy, půl Ameriky, říznuté arabskými nápisy na reklamách, arabskými neóny na fasádách a arabským řádem v jízdni dráze ulic podle zásady ‚těžší má přednost‘.“³⁸⁸

d. Arabové

S představou Orientu také souvisí jejich vnímání arabského muslimského obyvatelstva, kteří k němu neodmyslitelně patří a projevují se stejným chováním, jako jsou rysy celého Orientu. S arabským obyvatelstvem se poprvé setkávají již během své první cesty v Africe: „Felúky nemají naspěch, stejně jako Egypťané...“³⁸⁹ Kde se jejich popis obyvatel shoduje s tím, který bude následovat na jejich druhé cestě po východní Evropě: „Na březích posvátného jezera

³⁸⁵ Světadíl pod Himalájem, s. 127

³⁸⁶ Obrácený půlměsíc, s. 181

³⁸⁷ Světadíl pod Himalájem, s. 23

³⁸⁸ Obrácený půlměsíc, s. 261

³⁸⁹ Afrika snů a skutečnosti I., s. 138

stojí špinavé a páchnoucí chýše felláhů, uplácané z hlíny. Zastavili jsme se beze slova nad tímto ubohým prostředím. V kalné vodě jezera se povalovalo několik vepřů a opodál lezli z vody umazaní kluci.“³⁹⁰ Podobně jako během druhé cesty pak jejich popis prostřední kolikrát hraničí až s popisem fantastického dobrodružství: „První dotek s Afrikou zapůsobí na Evropana, který cestuje do tohoto světadílu po prvé, fantastickým dojmem. Fantastickým přes to, že nesčetněkrát viděl na plátnech kin tváře Arabů i rozpažené uši oslů. Mezinárodní Tanger vás uchopí do svého víru tak, že se vám zatají dech. Nejen z těch ukřičených a věčně rozvaděných prodavaček vajec, pomerančů, ohmataných placek chleba, pronikavě zapáchajícího olivového oleje a všech druhů orientálního koření. Nejen z té záplavy nezvyklých barev a tvarů, oděvů a tváří, pohledů netečných a vzápětí nenávistných. Nejen z neuvěřitelné bídy a špíny nejchudších vrstev, kontrastující s přepychovými americkými vozy, z nichž vyhlížejí zahalené tváře Arabek.“³⁹¹ Zde je důležité si povšimnout, jaká přídavná jména používají pro popis (ukřičené prodavačky, ohmatané placky, zapáchající olivový olej, netečné a nenávistné pohledy), a která jsou pejorativního ražení, což nevypovídá o jejich kladném hodnocení čehokoliv, co kolem sebe vidí. S podobnými přídavnými jmény se setkáváme i v jiných případech, například když hovoří o islámu a zmiňují „zpěvavé předříkávání koránu v arabské škole, po němž následuje příval křiklavě opakovaných súr svaté knihy Prorokovy...“³⁹² To samé se děje ve chvíli, kdy popisují prostředí například v Maulá Ídrisu, kde Vás „uvítá klubko žebrajících dětí a táhne za vámi všude, kam vykročíte. Hejna much se zvedají nad otevřenými výtoky špíny před každou chýší; v těchto polorozpadlých doupatech však žijí lidé. Jedí, spí, pracují a přivádějí na svět jiné...“³⁹³ Města jsou vždy popisovaná jako plná „úzkých, špinavých uliček s páchnoucími splašky“³⁹⁴ a kde se nacházelo plno „prachu a štiplavé vůně, že se nedalo dýchat. Lidé s hadry přes hlavu i přes ústa na nás mlčky zírali, ženy si přehodily plachetky i přes obličej, vypadaly teď jako zaprášené jutové pytle.“³⁹⁵ A k ženám se několikrát vrací, hlavně k situaci žen, které jsou jejich slovy uvězněné v muslimské víře a fanatismu tohoto náboženství: „Tady nemůže udělat, co by bylo doma samozřejmé: zvednout telefon a zavolat sanitní vůz. Tady jsme na ztracené vartě Kapadocie. A Šerife Remír je muslimská žena. Jenom žena.“³⁹⁶ Není to ale pouze žena vězněná vírou. Je to i podstata těchto žen, jejich povaha: „Mezi hovorem jsme se náhodou dozvěděli, že krátce před naším příchodem porodila arabská žena v hloučku pracujících. O dvě hodiny

³⁹⁰ Tamtéž, s. 177

³⁹¹ Tamtéž, s. 27

³⁹² Tamtéž, s. 34

³⁹³ Tamtéž, s. 34

³⁹⁴ Tamtéž, s. 39

³⁹⁵ *Obrácený půlměsíc*, s. 289

³⁹⁶ *Obrácený půlměsíc*, s. 202

*později jsme ji spatřili při práci; děcko bylo položeno na hromadě mandlových slupek.*³⁹⁷ Popis ženy v předchozím úryvku nezní čtenářovým uším lichotivě, neboť působí jako plný nezájmu. Jakoby se žena o svoje dítě nezajímala dost ani na to, aby se o ně hned po porodu postarala. Na druhou stranu je ale také důležité si uvědomit, že tento úryvek může nepřímou naznačovat, jak složitým životním podmínkám musí ženy v těchto částech světa čelit, neboť i po porodu, který musela absolvovat zmíněná žena přímo v práci, nemohla odejít a musela zůstat, s novorozeným dítětem položeným vedle sebe. Taková situace by se například nikdy neodehrála za hranicemi socialistického státu, který o rodičky a novorozence příkladně pečuje. K jaké verzi příběhu se čtenář přikloní, ovšem závisí na tom, jaká slova spisovatel při popisu situace zvolí. A už jen poslední věta *„děcko bylo položeno na hromadě mandlových slupek“* působí v tomto ohledu velmi negativním dojmem.

Kromě žen ale v islámu kritizují i „zaslepený“ přístup k některým tématům, jako například lidské zdraví: *„Jiný způsob ,léčení‘ se provádí v tripolském vnitrozemí na lybijsko-tuniských hranicích. Onemocní-li zde malé děcko, zabijí pastýři jehně a položí děcko do teplých zvířecích útrob. Nechají je tam tak dlouho, dokud útroby nevystydnou - nebo dokud nevychladne dítě. (...) V tomto případě mělo dítě těžký zápal plic a ve zvířecích útrobach zemřelo. Vůle Alláhova.*³⁹⁸

V muslimské víře vidí Hanzelka se Zikmundem „zaslepenost“, která dokáže i zabíjet, jak naznačuje úryvek výše. Muslim je pro ně fanatik a jeho fanatismus se projevuje ve všem, co dělá: *„Nač se dřít a rozbíjet další, když klenba stejně nespadne!“ řekli si Arabové a nechali ostatní sloupy na pokoji. Zato pečlivě, s důsledností fanatiků, rozryli na nich všechny tváře a vyškrábali jim oči. Svými meči pak ještě rozryli strop i zdi s barevnými freskami, které tu před věky zanechali Byzantinci, zbožní křesťané.*³⁹⁹ Zde je také důležité zmínit protiklad, který Hanzelka se Zikmundem vytvořili. Proti sobě tu stojí důslednost fanatiků ničících fresky, které zde po sobě zanechali „zbožní křesťané“.

13. Závěr

V předchozích kapitolách jsem se zabývala tím, jak Hanzelka se Zikmundem reflektují svět, který na svých cestách viděli, a co tento popis vypovídá o jejich představách o zemi, ze které

³⁹⁷ *Afrika snů a skutečnosti I.*, s. 72

³⁹⁸ Tamtéž s. 72

³⁹⁹ *Obrácený pŕlměsí*c, s. 198

pocházejí. V průběhu mého bádání se objevilo mnoho zajímavých závěrů, které bych ráda shrnula na následujících stránkách.

Tím nejdůležitějším, co je zde potřeba zmínit, je fakt, že popis světa, tak jak ho Hanzelka se Zikmundem vnímají, v sobě odráží dobovou představu o socialistickém zřízení jako nejvyšším vývojovém stupni, kterého společnost může dosáhnout, a „nového socialistického člověka“ se všemi jeho charakteristickými rysy. Z textu vyplývá, že socialismus je chápán jako pokrokový, moderní a na člověka orientovaný směr, který se stará o všechny členy své společnosti, poskytuje všem stejně dobré podmínky k životu a snaží se vymýtit sociální nerovnosti, které v kapitalistickém uspořádání vedou ke vzniku třídních skupin. Je moderní a zároveň šíří osvětu, neboť se pokouší navést na správnou cestu všechny ty, kteří o ní dosud neměli ani nejmenší tušení. Socialismus je pro oba cestovatele pomyslným „světlem na konci tunelu“, které dokáže vysvobodit indiánské kmeny z „okovů“ jejich tradic, muslimy z vězení jejich „fanatické“ víry a muslimské ženy z jejich „domovů za zamřížovanými okny“. Právě toto pokrokové vidění světa dělá ze socialismu, jak píše Denisa Nečasová, „*kulturně nejvyspělejší typ humanity*“.⁴⁰⁰ Sovětský svaz se v dobovém socialistickém diskurzu stal naplněným snem o dokonalé společnosti i samotném člověku.⁴⁰¹ Jeho předobrazem se stal dělník, člověk nesobecký, který je ochoten upustit od svých potřeb a jednat ve jménu všeobecného dobra společnosti, jíž je součástí. To vytváří novou podobu lidství, člověka „vyšší kvality“⁴⁰², „nadosobního“⁴⁰³ člověka, který je „krásný, radostný a s hlubokou láskou ke své zemi“⁴⁰⁴. Socialistický svaz je v tomto pojetí vnímám jako „symbol komplexních změn, celkové proměny jedince, společnosti i státu“⁴⁰⁵ – zkrátka jako „nejlepší možný“⁴⁰⁶. A cestopisy Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda s touto ideo do značné míry souzní.

Země Sovětského svazu popisují jako místo plné blahobytu, zatímco státy, ve kterých vládne kapitalistický systém, jsou podle nich ztělesněním nepředstavitelné bídy, kde lidé trpí v nelidských životních podmínkách a jsou vykořisťováni kapitalistickými mocnostmi – chudoba, dětská práce, pocit nadřazenosti a zacházení s původními obyvateli v některých

⁴⁰⁰ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. Brno: Host, 2018. ISBN 978-80-7577-185-8, st. 175

⁴⁰¹ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. Brno: Host, 2018. ISBN 978-80-7577-185-8, st. 221

⁴⁰² NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. Brno: Host, 2018. ISBN 978-80-7577-185-8, st. 172-3

⁴⁰³ Tamtéž, st. 173

⁴⁰⁴ Tamtéž, st. 174

⁴⁰⁵ Tamtéž, st. 173

⁴⁰⁶ Tamtéž, st. 174

zemích (např. v Latinské Americe) jsou jen některými z nich. Odsuzují koloniální mocnosti, které si podrobovaly jiné země, protože jejich konání je přesným opakem toho, co socialismus pokládal za „správnou cestu“. To zahrnuje pocit nadřazenosti vůči obyvatelstvu kolonie i snahu udržet toto obyvatelstvo v nevědomosti, k čemuž bylo využíváno hlavně špatné úrovně lokálního školství. Zikmund a Hanzelka současně odsuzují i kapitalistický systém, protože staví mezi lidmi přehradu v podobě společenských hierarchií a následného utiskování těch nejnižších vrstev. Aby tyto propastné rozdíly v textu ještě víc zdůraznili, využívají různých textových strategií, jako například že vedle sebe uvádějí protiklady životní úrovně mezi dvěma skupinami obyvatelstva. Jsou to přesně tyto rozdíly, které se komunistický režim pokouší vymýtit, a které Hanzelka se Zikmundem vidí jako jeden z hlavních problémů kapitalistické společnosti. Zároveň je ale toto vnímání staví do ambivalentní pozice. Jak totiž napovídá jejich sebe prezentace, autoři textu sami sebe vnímají jako hrdiny s výjimečným pohledem na svět, který jim umožňuje nahlédnout i do těch nejzazších koutů lidského prožívání. Tento pohled jim umožňuje pozorovat svět kolem sebe v jeho nejautentičtější podobě, a je to právě tato autenticita, které si váží nejvíc a kvůli které kritizují například Spojené státy (jejich kapitalistický způsob výroby totiž autenticitu míst ničí). Na druhou stranu ale zastávají názor, že tyto země plné autenticity by měly být modernizovány a zbavovány „zotročujících tradic“ podle socialistického vzoru.

Otázkou zůstává, zda si Hanzelka se Zikmundem doopravdy tak zakládali na socialistickém modelu a na jeho představách o „dokonalé“ beztřídní společnosti. Můžeme konstatovat, že ve svých textech sledují a používají kategorie a jazykové obraty, které byly v té době užívány v ČSSR. Není však zřejmé, zda nejde pouze o použití čistě automatické. Tyto kategorie totiž mohly být pouhou součástí komunikace se čtenářem a celkově „samozřejmostí“ dané doby, spíš než že by autoři sami usilovali o nějaký druh propagandy ve svých dílech. Nedomnívám se proto, že by bylo jejich intencí psát texty apriorně oslavující komunistický stát. Šlo spíše o „kód“ sdílený se čtenáři a současně i akceptovaný institucemi té doby v ČSSR – jako byli nakladatelé, noviny, rozhlas, a samozřejmě i již jednou zmíněný čtenář. Jinými slovy psali tak, jak bylo tehdy běžné a jak se očekávalo, a to nikoliv ze strategických či utilitárních důvodů. Jejich cestopisy v prvním vydání fungují jako projekční plocha pro reflexi československého státního zřízení, a jsou zajímavým dokladem toho, jak v této době fungoval sdílený jazyk a imaginace, včetně představ o těch „druhých“.

Seznam pramenů a použité literatury:

Seznam pramenů

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Afrika snů a skutečnosti I*. Ilustroval František PŘIKRYL. Praha: Družstevní práce, 1952.

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Afrika snů a skutečnosti II*. Ilustroval František PŘIKRYL. Praha: Družstevní práce, 1952.

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Afrika snů a skutečnosti III*. Ilustroval František PŘIKRYL. Praha: Družstevní práce, 1952.

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Mezi dvěma oceány*. Praha: Orbis, 1959. Poznání světa (Orbis).

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Obrácený půlměsíc*. Praha: SNPL, 1961.

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Přes Kordillery*. Praha: Orbis, 1957. Poznání světa (Orbis).

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Světadíl pod Himalájem*. Praha: Svoboda, 1969.

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Tam za řekou je Argentina*. Ilustroval František PŘIKRYL. Praha: Orbis, 1956. Poznání světa (Orbis).

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Tisíc a dvě noci*. Praha: Svoboda, 1967.

HANZELKA, Jiří a Miroslav ZIKMUND. *Za lovci lebek*. Praha: Orbis, 1958. Poznání světa (Orbis).

Seznam Sekundární literatury:

BRADOVÁ, Lucie. *Mediální obraz druhé cestovatelské výpravy M. Zikmunda a J. Hanzelky v Mladé frontě (1959 – 1964)*. Brno, 2017. Diplomová práce. Masarykova Univerzita. Vedoucí práce PhDr. Pavel Večeřa, Ph.D.

ČERMÁK, David. *Beletrizované cestopisné reportáže Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky v 50. letech 20. století (dobový ohlas)*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce PhDr. Jana Čenková, Ph.D.

DEJMEK, Jindřich. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018. ISBN 978-80-7277-572-9.

DEMEL, Walter a Hans-Ulrich THAMER, ed. *Dějiny světa: globální dějiny od počátků do 21. století*. Praha: Vyšehrad, 2014. ISBN 978-80-7429-430-3.

FABIAN, Johannes. *Time and the other: how anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press, [2014]. ISBN 978-0-231-16926-4.

FIALKA, Jiří. *Reprezentace „divokých lidí“ v českém raně novověkém překladu cestopisu Jeana de Léryho „Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasílii slove“*. Praha, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce Dr. phil. Pavel Himl.

FIALKA, Jiří. *„A tak by měli všichni dělat“: Konstrukce „společnosti Čechů“ ve vybraných cestopisných dílech Václava Matěje Krameria*. Praha, 2013. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce Dr. phil. Pavel Himl.

HALL, Stuart. *Representation: cultural representations and signifying practices*. Thousand Oaks, Calif.: Sage in association with the Open University, 1997. ISBN 0-7619-5432-5.

- HANZELKA, Jiří, Miroslav ZIKMUND a Jaromír SLOMEK. *Život snů a skutečnosti*. Praha: Primus, 1997. ISBN 80-85625-78-4.
- HART-DAVIS, Adam, ed. *Dějiny: velký obrazový průvodce historií lidstva : od úsvitu lidské civilizace po současnost*. Vyd. 3. Přeložil Aleš BRÍZA. Praha: Knižní klub, 2014. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-4495-2.
- HRABAL, Jiří, ed. *Fenomén cestopisu v literatuře a umění střední Evropy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4876-3.
- CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. ISBN 978-80-87378-52-6.
- KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001. Poznávání komunistické minulosti. ISBN 80-85947-75-7.
- LÉVY-BRUHL, Lucien. *Primitive mentality*. New York: AMS Press, 1978. ISBN 0-404-14568-x.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. *Rasa a dějiny*. Brno: Atlantis, 1999. ISBN 80-7108-138-8.
- MANDLER, Emanuel. *Dvě desetiletí před listopadem 89: sborník*. Praha: Maxdorf, 1993. Historia nova (Prague, Czech Republic), sv. 3. ISBN 80-85800-09-8.
- MIZEROVÁ, Daniela. *Cestopisy Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda: role Československé televize jako producenta a odběratele*. Brno, 2017. Bakalářská práce. Masarykova Univerzita. Vedoucí práce Doc. Mgr. Pavel Skopal, Ph.D.
- MLSOVÁ, Nella. *Do Itálie!?: k české cestopisné reprezentaci Itálie mezi válkami*. Liberec: Bor, 2015. Jazyky a texty. ISBN 978-80-87607-53-4.
- MÜCKE, Pavel. *Šťastnou cestu...?!: proměny politik cestování a cestovního ruchu v Československu za časů studené války (1945-1989)*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2017. ISBN 978-80-7415-149-1.
- MÜCKE, Pavel a Lenka KRÁTKÁ, ed. *Turistická odysea: krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-4055-6.
- NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. Brno: Host, 2018. ISBN 978-80-7577-185-8.
- RATAJ, Tomáš. *České země ve stínu pŕlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha: Scriptorium, 2002, 424 s. ISBN 80-86197-31-X
- SAID, Edward W. *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-921-5.
- SOUKUP, Václav. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-432-8.
- STORCHOVÁ, Lucie, ed. *Mezi houfy lotrův se pustiti--: české cestopisy o Egyptě 15.-17. století*. Praha: Set out, 2005. Čeští cestovatelé v Orientě a Egyptě. ISBN 80-86277-44-5.
- THAMER, Hans-Ulrich, ed. *Dějiny světa: globální dějiny od počátků do 21. století*. Praha: Vyšehrad, 2014. ISBN 978-80-7429-436-5.
- TODOROV, Tzvetan. *Dobytí Ameriky: problém druhého*. Přeložil Kateřina LUKEŠOVÁ. Praha: Mladá fronta, 1996. Souvislosti (Mladá fronta). ISBN 80-204-0582-8.
- WOLNY, Philip. *Colonialism: a primary source analysis*. New York, NY: Rosen Pub. Group, 2005. ISBN 978-0823945160.
- YOUNG, Robert. *Postcolonialism*. New York: Oxford University Press, 2003. Very short introductions. ISBN 9780192801821.
- ZIKMUND, Miroslav, Petr HORKÝ, Miroslav NÁPLAVA a Vladimír KROC. *Století Miroslava Zikmunda*. V Brně: Jota, 2017. ISBN 9788074627545.

Elektronické zdroje:

Bérubé, Michael. "Representation." *Keywords for Disability Studies*, edited by Rachel Adams et al., NYU Press, 2015, pp. 151–155. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/j.ctt15nmhws.53. Accessed 25 Mar. 2020.

BOGUSZAK, MAREK. "Socioprofesionální Mobilita v Československu: Srovnání s Vyspělými Zeměmi a Vývoj / Occupational Mobility in Czechoslovakia: Comparison with Developed Countries and Its Development." *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, vol. 27, no. 3, 1991, pp. 255–275. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/41130706. Accessed 25 Mar. 2020.

Cox, P. W. L. "Opera Nazionale Balilla: An Aspect of Italian Education." *Junior-Senior High School Clearing House*, vol. 9, no. 5, 1935, pp. 267–270. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/30176386. Accessed 27 July 2020.

Davies, Lucy. "A Regulated Labour Trade across the Torres Strait: Papuan and New Guinean Domestic Workers in Australia, 1901–50." *Labour Lines and Colonial Power: Indigenous and Pacific Islander Labour Mobility in Australia*, edited by VICTORIA STEAD and JON ALTMAN, ANU Press, Australia, 2019, pp. 75–102. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/j.ctvp2n5k6.10. Accessed 26 Mar. 2020.

Garrett, Don. "Hume's Naturalistic Theory of Representation." *Synthese*, vol. 152, no. 3, 2006, pp. 301–319. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/27653398. Accessed 25 Mar. 2020.

Horvath, Ronald J. "A Definition of Colonialism." *Current Anthropology*, vol. 13, no. 1, 1972, pp. 45–57. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/2741072. Accessed 27 Mar. 2020.

KABELE, JIŘÍ. "Československo Na Cestě Od Kapitalismu Ke Kapitalismu: Pokus o Participativní Sociologii / Czechoslovakia on the Journey from Capitalism to Capitalism An Attempt at Participative Sociology." *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, vol. 28, no. 1, 1992, pp. 4–21. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/41130753. Accessed 25 Mar. 2020.

KIPLING, Rudyard. Písně mužů [online]. Přel. Otokar Fischer. V MKP 1. vyd. Praha : Městská knihovna v Praze, 2011 [2020/04/06]. Dostupné z WWW: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/40/49/72/pisne_muzu.pdf

Marshall, P. J. "British Society in India under the East India Company." *Modern Asian Studies*, vol. 31, no. 1, 1997, pp. 89–108. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/312858. Accessed 26 Mar. 2020.

NOVÁK, P. (2009). Teorie sociálních reprezentací. *E-psychologie* [online]. 3(1), [cit. 2020/04/06]. Dostupný z WWW: <<http://e-psycholog.eu/pdf/novak.pdf>>. ISSN 1802-8853.

PROUST, Joëlle. "Bolzano's Theory of Representation." *Revue D'histoire Des Sciences*, vol. 52, no. 3/4, 1999, pp. 363–383. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/23633692. Accessed 25 Mar. 2020.

STEAD, Victoria, and Jon ALTMAN. "Labour Lines and Colonial Power." *Labour Lines and Colonial Power: Indigenous and Pacific Islander Labour Mobility in Australia*, edited by VICTORIA STEAD and JON ALTMAN, ANU Press, Australia, 2019, pp. 1–26. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/j.ctvp2n5k6.7. Accessed 26 Mar. 2020.

SMITH-MORRIS, Carolyn. "Representation." *Indigenous Communalism: Belonging, Healthy Communities, and Decolonizing the Collective*. Rutgers University Press, NEW BRUNSWICK, CAMDEN; NEWARK, NEW JERSEY; LONDON, 2020, pp. 67–82. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/j.ctvscxrb6.7. Accessed 25 Mar. 2020.

ŠMEJKALOVÁ, Jiřina. Command Celebrities: The Rise and Fall of Hanzelka and Zikmund. *Central Europe* [online]. 2015, 13(1-2), 72-86 [cit. 2020-03-25]. DOI: 10.1080/14790963.2015.1107324. ISSN 14790963.

ŠVÉDA, Josef. "Reprezentace „Pravého Američana“ a Spojených STátů Amerických v Českých Cestopisech Od Sedmdesátých Let 19. Století Po První Světovou Válku." *Česká Literatura*, vol. 63, no. 3, 2015, pp. 359–388., www.jstor.org/stable/43742379.

TOŠNER, Michal. POSTMODERNÍ A KRITICKÁ ANTROPOLOGIE. *AntropoWebzin* [online]. 2008, 2008(2-3/2008), 35-43 [cit. 2020-04-05]. ISSN 1801-8807. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/webzin/index.php/webzin/issue/view/16>

TURK, Herman, and Myron J. LEFCOWITZ. "Towards a Theory of Representation between Groups." *Social Forces*, vol. 40, no. 4, 1962, pp. 337–341. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/2573890. Accessed 25 Mar. 2020.

VÁVROVÁ, Vladimíra. Historie družstva Družstevní práce. *170 let: Družstevní asociace ČR* [online]. Praha [cit. 2020-04-17]. Dostupné z: 170let.cz/clanek/historie-druzstva-druzstevni-prace-1